

НАУКОВЕ
ВИДАННЯ

ВІСНИК

Маріупольського
державного
університету

Серія:
ІСТОРІЯ.
ПОЛІТОЛОГІЯ

Випуск 1

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К.В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 1

МАРІУПОЛЬ – 2011

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Історія. Політологія
Збірник наукових праць
Видається 3 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол №7 від 30.03.2011 р.)

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заст. головного редактора – к.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.ю.н., проф. М. О. Баймуратов, д.ф.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.е.н., проф. І. Г. Яремчук

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Заступник відповідального редактора – к.філос.н., доц. С. В. Янковський

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. С. П. Пахоменко

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. В. А. Войналович,
д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. О. І. Гуржій, д.політ.н., проф. Г. І. Зеленко,
д.і.н., проф. Ф. Ігуменіду (Республіка Кіпр), д.політ.н., проф. І. Г. Онищенко,
д.політ.н., проф. М. І. Панчук, д.і.н., проф. І. С. Пономарьова,
д.і.н., проф. Ю. Д. Пряхін, д.політ.н., проф. С. Ю. Римаренко,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.політ.н., проф. А. Романо (Італійська Республіка),
д.і.н., проф. О. П. Реєнт, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників, 129а
тел.: (0629)34-60-93; e-mail: istfak_mdgu@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.4

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»
87510, м.Маріуполь, Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

ЗМІСТ

Балабанов К. В.
ПІДГОТОВКА СУЧАСНИХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИХ ФАХІВЦІВ
В МАРІУПОЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ:
ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ 7

ІСТОРІЯ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Рєєнт О. П.
СОЦІАЛЬНИЙ ЧИННИК У РОЗВИТКУ НАУКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ
В УКРАЇНІ 13

Романцов В. М., Богатікова О. В.
ПРИЧИНИ ПРОВЕДЕННЯ «ГРЕЦЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ» В УМОВАХ
СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ 17

Волоніць В. С.
ГРЕЦЬКІ ТОРГОВІ ДОМИ В ОДЕСІ ХІХ СТ. 22

Подгайко М. К.
ЗАКОНОТВОРЧА ПРАКТИКА ГЕТЬМАНСЬКИХ ТА ЦАРСЬКИХ УРЯДІВ
ЩОДО ГРЕКІВ НІЖИНА В II ПОЛОВИНІ ХVІІ–ХVІІІ СТ. 30

Шипік Н. Ф.
ДИНАМІКА ПРИРОДНОГО ПРИРОСТУ НАСЕЛЕННЯ ДОНЕЧЧИНИ У
ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ (1946–1955 РР.) 35

Новікова С. В.
ГОЛОВНІ СКЛАДОВІ ЕКСПОРТНОЇ ТОРГІВЛІ ГРЕЦІЇ З РОСІЙСЬКОЮ
ІМПЕРІЄЮ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.) 41

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Папазова А. В.
МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОЛЕГІУМІВ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ
У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХVІ –
ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІ СТ. 47

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ТЕОРІЯ ІСТОРІЇ

Коробка В. М.
НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМИ МІСЬКОГО
САМОВРЯДУВАННЯ У КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ
ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. 54

Коробка Ю. В.
НАУКОВІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБМЕЖЕННЯ ПРИСАДИБНОГО
ГОСПОДАРСТВА КОЛГОСПНИКІВ У РОКИ «ВІДЛИГИ» 61

Романцова Н. І.
КНЯЗЬ Д. ВИШНЕВЕЦЬКИЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 67

Тарасов С. В.
ЛІВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ 60-Х РР. ХVІІ СТ.
ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ У РОСІЙСЬКІЙ ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ
ІСТОРІОГРАФІЇ 72

Шевченко В. В.

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ІННОВАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ
НАУКОВИМИ, ТЕХНІЧНИМИ ТА СОЦІАЛЬНИМИ
ФАКТОРАМИ 79

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Гаврилова Н. В.

КАСПІЙСЬКИЙ РЕГІОН В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН 86

Дегтеренко А. М.

АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ВІДТОРГНЕННЯ В УКРАЇНІ 91

Пахоменко С. П.

МЕДІАОБРАЗ УПА У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ
ДОНЕЧЧИНИ 94

Рябінін Є. В.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПЕРШОГО РОКУ
ПРЕЗИДЕНТСТВА В. Ф. ЯНУКОВИЧА: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ 99

Агєєва О. Л.

ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО САМОПОЧУТТЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ОКРЕМОГО СОЦІАЛЬНО-
ДЕМОГРАФІЧНОГО ПРОШАРКУ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ
МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ 105

Булик М. В.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ГРЕЦІЇ (ККЕ) В ПАРТІЙНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ
ГРЕЦІЇ 110

Черепченко О. О.

ОБ'ЄКТИВНІ ФАКТОРИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ
ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ 116

МОЛОДА НАУКА

Горб Є. С.

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ІСТОРІЇ «ШВЕДСЬКОГО ПОТОПУ» (1655-1660 РР.) 124

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 129

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ
ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ 131

CONTENTS

Balabanov K. V.

PREPARATION OF MODERN, COMPETITIVE SPECIALISTS IN MARIUPOL
STATE UNIVERSITY: EXPERIENCE AND PROSPECTS 7

HISTORY

HISTORY OF UKRAINE

Reent O. P.

SOCIAL FACTOR IN DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC POTENTIAL IN
UKRAINE: TO THE STATEMENT OF A QUESTION 13

Romantsov V., Bogatikova E. V.

THE REASONS FOR «GREEK OPERATION» UNDER STALIN'S
TOTALITARIAN REGIME 17

Volonits V. S.

THE GREEK AUCTION HOUSES OF ODESSA IN XIX CENTURY 22

Podgayko M.

LEGISLATIVE PRACTICE HETMAN THAT THE ROYAL GOVERNMENT
AGAINST THE GREEKS NEZHIN IN THE II HALF OF THE XVII-XVIII
CENTURIES 30

Shypik N. Th.

THE DYNAMICS OF THE NATURAL GROWTH OF THE POPULATION
/ THE NATURAL FLOW OF THE DONETSK REGION POPULATION IN
10-TH YEAR POST-WAR PERIOD (1946–1955) 35

Novikova S. V.

THE MAIN COMPONENTS OF THE EXPORTS TRADE OF GREECE WITH
THE RUSSIAN EMPIRE (THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY) 41

HISTORY UNIVERSALIS

Papazova A. V.

THE FINANCIAL PROVIDING OF JESUIT ORDER COLLEGES IN THE
EAST-SLAVIC REGION IN THE LATE XVI-TH CENTURY – TO THE EARLY
XVII-TH CENTURY47

HISTORIOGRAPHY, SOURCE STUDIES, THEORIES OF HISTORY

Korobka V. M.

SCIENTIFIC STUDY OF THE PROBLEM OF MUNICIPAL
GOVERNMENT IN YEKATERINOSLAV PROVINCE
IN THE LAST THIRD OF THE XIX - EARLY XX CENTURY 54

Korobka Yu. V.

SCIENTIFIC INTERPRETATIONS OF THE LIMITATIONS ON THE
SIZE OF KOLKHOZ MEMBERS' INDIVIDUAL FARMSTEADS IN THE YEARS
OF THE COMMUNIST «WARMING» 61

Romantsova N. I.

PRINCE D. VISHNEVSKY IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY 67

Tarasov S. V.
LEFT-SIDE UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE 60-S OF THE XVII-TH
CENTURY. HIGH LIGHTING THE PROBLEM IN THE RUSSIAN PRE-
REVOLUTIONARY HISTORIOGRAPHY 72

Shevchenko V. V.
DEVELOPMENT OF THEORY OF INNOVATION IN THE CONTEXT
OF CONNECTIONS BETWEEN SCIENTIFIC, TECHNICAL AND SOCIAL
FACTORS 79

POLITICAL SCIENCES

Gavrilova N. V.
THE ROLE OF CASPIAN REGION IN THE CONTEMPORARY SYSTEM
OF INTERNATIONAL RELATIONS 86

Degterenko A. M.
ETHNIC ASPECTS OF SOCIAL EXCLUSION IN UKRAINE 91

Pakhomenko S. P.
MEDIA-IMAGE OF UKRAINIAN REBELLION ARMY IN THE
TODAY'S INFORMATIONAL SPACE OF DONETSK
REGION 94

Ryabinin Y. V.
UKRAINIAN FOREIGN POLICY DURING THE FIRST PRESIDENTIAL YEAR
OF V. F. YANUKOVICH: POLITOLOGICAL ANALYSIS 99

Ageeva O. L.
THE CHARACTERISTICS OF SOCIAL AND POLITICAL SELF PERCEPTION
OF UKRAINIAN YOUTH AS A SEPARATE SOCIALLY DEMOGRAPHIC LAYER
IN THE CONTEXT OF THE STATE YOUTH POLITICS: HISTORIOGRAPHY
OF THE PROBLEM 105

Bulik M. V.
COMMUNIST PARTY OF GREECE (KKE) IN THE PARTY SYSTEM
OF CONTEMPORARY GREECE 110

Cherepchenko O. O.
OBJECTIVE FACTORS OF EMERGENCE AND TRANSFORMATION OF
POLITICAL REGIMES 116

SCIENTIA NOVA

Gorb E. S.
MYTHOLOGIZING THE HISTORY OF THE «SWEDISH DELUGE» (1655–1660)
BIBLIOGRAPHY PARS. NEW EDITED 124

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS 129
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION
IN THE COLLECTED WORKS 131

УДК 378.4(477.7)

К. В. Балабанов

ПІДГОТОВКА СУЧАСНИХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИХ ФАХІВЦІВ В МАРІУПОЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано досвід Маріупольського державного університету у підготовці конкурентоспроможних фахівців для ринку праці не тільки України, але й інших країн світу.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, стажування, практична підготовка.

Маріупольський державний університет (МДУ) є ровесником Української держави та був відкритий завдяки демократичним змінам у нашій країні. За 19 років Маріупольський державний університет пройшов шлях від коледжу до класичного університету.

Завдяки колосальній працелюбності та енергії, сумлінності і професіоналізму викладачів та співробітників, ініціативності та любові до знань студентів, активній допомозі та підтримці Міністерства освіти і науки України, Національної Академії педагогічних наук України, Донецької обласної державної адміністрації, чисельних українських та зарубіжних друзів та партнерів МДУ за короткий час став колицкою знань у Приазов'ї, важливим науково-освітнім і культурним центром якісної підготовки фахівців у Донецькій області, одним з важливих центрів співробітництва України з зарубіжними країнами в галузі освіти, науки та культури, провідним центром духовного відродження греків України.

МДУ сьогодні – це вищий державний навчальний заклад IV рівня акредитації з сучасною матеріально-технічною базою, зі сталими і міцними міжнародними зв'язками, який здійснює підготовку висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівців за всіма освітньо-кваліфікаційними рівнями (бакалавр, спеціаліст, магістр), за широким спектром галузей знань (педагогічна освіта, культура, гуманітарні науки, соціально-політичні науки, міжнародні відносини, журналістика та інформація, право, економіка та підприємництво та ін), за 11 напрямками підготовки та 19 спеціальностями. До складу МДУ входять 6 факультетів, 22 кафедри.

МДУ одним з перших ВНЗ України у вересні 2004 року приєднався до Великої Хартії університетів у Болонському університеті. У червні 2005 року вперше на теренах України на базі Маріупольського державного університету та ДонНУ відбулось засідання Колегії Наглядової Ради Великої Хартії університетів за участю ректорів українських і європейських університетів за темою: «Перспективи розвитку української вищої школи в рамках Болонського процесу». Учасники засідання дали високу оцінку міжнародної діяльності Маріупольського державного університету.

В МДУ розроблена власна модель міжнародної діяльності, інноваційна за формою і поліфункціональна за змістом. Міжнародна діяльність допомагає розвивати матеріально-технічну базу університету, підвищувати якість підготовки спеціалістів, проводити спільні наукові дослідження.

Університет успішно втілює цю модель у життя за такими напрямками: участь у роботі міжнародних університетських структур; співробітництво з міністерствами освіти та закордонних справ, обласними адміністраціями, меріями, посольствами, університетами та громадськими фондами Італії, Греції, Кіпру, Польщі, Ізраїлю, Франції, Великої Британії, Іспанії, ФРН, Росії, КНР тощо; підготовка педагогічних

кадрів для загальноосвітніх навчальних закладів з викладанням мовами національних меншин; проведення спільних наукових досліджень; спільна видавнича діяльність; організація міжнародних наукових форумів; стажування викладачів і студентів за освітніми та науковими програмами, участь у міжнародних культурних програмах.

Щороку понад 300 викладачів та студентів МДУ беруть участь в освітніх, наукових та культурних програмах більше ніж у 20 країнах світу. За останні 5 років університет відвідали понад 100 офіційних зарубіжних делегацій з 22 країн світу, у тому числі президенти, прем'єр-міністри, депутати Європарламенту, міністри, губернатори областей, мери міст, послы, ректори та професори зарубіжних університетів. Університет відвідували: Президенти Грецької Республіки Костянтинос Стефанопулос (1997 рік), Каролос Папуляс (2008 рік) та ін.

У структурі університету успішно працюють Представництво Європейської організації публічного права, Представництво міжнародної спілки «Данте Аліг'єрі», Міжнародний центр з навколишнього середовища, Центр гендерних досліджень і освіти, Регіональний пункт європейської інформації, Інститут українсько-грецької дружби та елліністичних досліджень, Італійський, Китайський, Ізраїльський, Грецький, Польський культурні центри.

Університет системно і послідовно впроваджує ступеневу систему професійної підготовки фахівців відповідно до принципів Болонської декларації. Розроблено та впроваджено такі інноваційні технології: професійна підготовка майбутніх учителів за двома спеціальностями («поєднаними», «подвійними»); кредитно-трансферна система організації навчального процесу (ECTS); безперервна педагогічна практика для майбутніх учителів; моніторинг якості професійної підготовки фахівців, що дозволяє забезпечити адаптацію професійної підготовки фахівців відповідно до вимог ринку праці за рахунок ефективної співпраці з роботодавцями. Ґрунтовно перероблено освітньо-професійні програми підготовки майбутніх фахівців, в основі яких гуманізація та гуманітаризація навчання, компетентнісний підхід до формування змісту; розширення варіативного компоненту; профілізація професійної підготовки бакалаврів і магістрів.

Маріупольський державний університет плідно співпрацює з Національною академією педагогічних наук України. В 2006 році було укладено договір між університетом та Національною академією педагогічних наук, який підписав президент НАПН України, академік НАН та НАПН України В. Г. Кремень. Творча та наукова співпраця спрямована на розвиток і модернізацію вищої освіти та забезпечується через проведення спільних досліджень актуальних проблем розвитку університетської освіти, якості професійної підготовки фахівців у контексті Болонського процесу. В 2006 році вперше в Донецькій області на базі МДУ відбулося спільне засідання Ради ректорів ВНЗ Донецького регіону та Президії НАПН України.

Науковці МДУ та НАПН України відповідно до укладеного договору реалізують спільні міжнародні наукові проекти. Так, у травні 2007 року МДУ спільно з Міністерством освіти і науки України, Національною академією педагогічних наук України, Міністерством освіти і релігії Греції, Кіпрським університетом і Фондом «Анастасіос Г. Левендіс» була організована і проведена широкомасштабна міжнародна науково-практична конференція «Розвиток еллінізму в Україні у XVIII - поч. XXI ст.», у роботі якої взяли участь понад 200 провідних вчених, політиків, дипломатів, журналістів з багатьох країн світу.

Великий інтерес серед учасників конференції викликали виступи на пленарному засіданні конференції: президента НАПН України, академіка НАНУ, доктора філософських наук, професора В. Кременя – «Україна XXI століття й культурна спадщина еллінізму: методологічні аспекти»; співголови комісії науково-технічного співробітництва і члена міжурядової комісії України та Греції, академіка НАПН

України, доктора технічних наук, професора А. Гуржія (нині працює Першим заступником начальника Управління гуманітарної політики Кабінету Міністрів України) – «Роль вітчизняної освіти у зміцненні українсько-грецького співробітництва»; директора фонду «Анастасіос Г. Левендіс», професора В. Карайоргіса – «Діяльність фонду «Анастасіос Г. Левендіс» щодо розвитку еллінізму в Україні», а також з доповідями виступили: Х. Дімітріу – Надзвичайний і Повноважний Посол Грецької Республіки в Україні – на тему: «Роль посольства в розвитку культурних зв'язків між Грецією та Україною»; В. Цибух – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Грецькій Республіці «Стан та перспективи українсько-грецьких двосторонніх відносин»; А. Мазаракі – ректор Київського національного торговельно-економічного університету, академік АПН України, доктор економічних наук, професор «Розвиток українсько-грецьких торговельно-економічних відносин» та ін.

Учасники – міжнародного форуму прийняли рекомендації, в яких підтримали зусилля Президента України і Кабінету Міністрів, спрямовані на розширення міжнародних контактів України і реалізацію курсу євроінтеграції. Цьому всебічно сприятиме забезпечення подальшого розвитку еллінізму як культурно-історичного явища, що впливає на всі сторони життя суспільства, сприяє гуманізації соціально-економічної системи в Україні. Для досягнення цієї мети були запропоновані засади для розробки державної програми українсько-грецького співробітництва у галузі науки й освіти, що передбачала б заснування українсько-грецької ради з науки і культурного обміну. Було запропоновано розширити та поглибити фундаментальні й прикладні дослідження з проблем українсько-грецьких відносин, розвивати творче співробітництво між науково-дослідними інститутами України та науковими центрами Греції, Кіпру й інших країн для обміну науковою інформацією.

Слід зазначити, що у різні роки в МДУ на високому рівні було проведено 5 міжнародних науково-практичних конференцій, які забезпечили значне розширення наукових і культурних зв'язків України із багатьма зарубіжними країнами.

Формування наукового потенціалу МДУ забезпечується шляхом розширення співробітництва університету з НАПН України через систему підготовки науково-педагогічних кадрів. Тільки за останні роки в НАПН України захистили кандидатські дисертації 4 викладачі МДУ і докторське дослідження Ірина Володимирівна Соколова (декан факультету іноземних мов) на тему «Теоретичні і методологічні основи професійної підготовки майбутніх учителів за двома спеціальностями на філологічних факультетах вищих навчальних закладів».

Характерною особливістю підготовки конкурентоспроможних на ринку праці фахівців високого класу у Маріупольському державному університеті є участь у міжнародних програмах, стажуваннях, практиках.

Серед програм стажувань студентів можна виділити три основні типи: навчальні, наукові та культурні. Всі ці програми мають професійну зорієнтованість і сприяють покращенню фахової підготовки випускників університету, розвитку наукового потенціалу студентів та викладачів. Тривалість програм коливається від одного місяця до повного навчального року. В них беруть участь кращі студенти університету. Важливо наголосити на тому, що більшість питань, пов'язаних з витратами на програми навчання, проживання, організацію відпочинку та культурних програм, фінансуються сторонами, які приймають наших студентів та викладачів.

Згідно з програмами міжнародних стажувань, студенти слухають лекції з історії та культури різних країн, виступають на науково-практичних конференціях, удосконалюють знання з іноземних мов, знайомляться з визначними культурними пам'ятками Афін, Берліна, Москви, Лондона, Рима, Варшави, Відня, Нікосії, Салонік, Праги, Вашингтона, Нью-Йорка та інших міст.

Перебуваючи за кордоном, студенти МДУ зустрічаються з депутатами парламентів і сенаторами, міністрами й губернаторами, мерами міст і лідерами міжнародних організацій, відомими науковцями й ректорами університетів. Вони мають прекрасну нагоду спілкуватися з молоддю багатьох країн світу, виступаючи при цьому провідниками української культури й духовності. Такі неформальні зустрічі мають велике значення для зміцнення дружніх відносин між країнами в майбутньому.

Студенти МДУ мають можливість слухати лекції видатних закордонних вчених і дипломатів.

Тільки за останні 5 років студентам МДУ прочитали лекції понад 150 відомих професорів, дипломатів, журналістів з багатьох європейських країн.

Завдяки широким міжнародним зв'язкам університету студенти МДУ також мають можливість отримати додатковий диплом одного з європейських університетів шляхом залучення до спільних наукових та освітніх проектів МДУ з міжнародними партнерами.

Серед таких програм слід звернути увагу на Європейську магістерську програму «Історія та порівняльний аналіз політичних інститутів країн Європейського Середземномор'я», яка реалізується в рамках проекту ЕРАЗМУС. До консорціуму університетів входять університети Кордобі (Іспанія), Мілану та Мессіні (Італія), Московський державний інститут міжнародних відносин – університет МЗС Росії та Маріупольський державний університет. Студенти, які беруть участь у магістерській програмі, протягом 6 місяців слухають інтенсивні курси з іспанської та італійської мов у Мессінському університеті та курси, передбачені навчальними планами магістерської програми. Протягом літніх місяців студенти проходять практику в місті Кордоба (Іспанія) та Московському державному інституті міжнародних відносин – університет МЗС Росії. Протягом листопада – грудня відбувається захист дипломних робіт за затвердженими темами, які студенти писали протягом року. За підсумками навчання студенти отримують дипломи Мессінського університету, Університету Кордобі та Маріупольського державного університету.

Спільно з нашими зарубіжними партнерами ми постійно розвиваємо педагогічні технології. Так, за сприяння Федерації грецьких товариств України тільки за останні роки 54 викладачі МДУ, а також загальноосвітніх шкіл Маріуполя і сіл Приазов'я пройшли курс навчання новим методикам викладання новогрецької мови в Кіпрському педагогічному інституті. В англійській мовній школі Фрісбі щорічно 10-15 студентів і викладачів університету проходять стажування, де їм викладають іноземні мови з використанням сучасних технологій. Аналогічно розвиваються навчальні програми і з нашими італійськими, грецькими, польськими, кіпрськими партнерами. І як результат, за останні три роки 227 студентів МДУ отримали нові знання про педагогічні технології у викладанні іноземних мов (в Італії – 130, у Великобританії – 42, у Греції – 41, на Кіпрі – 14).

Особливу роль для МДУ в розвитку спільних наукових програм відіграє співпраця з Фондом «Анастасіос Г. Левендіс», за сприяння якого щорічно 3–5 викладачів університету отримують піврічні і трьохмісячні гранти на проведення наукових досліджень в університетах Кіпру.

МДУ на своїй базі вже третій рік поспіль щорічно організовує роботу Літньої академії європейського публічного права. Її робота стала результатом плідної співпраці МДУ з Європейською організацією публічного права. Слід зазначити, що студенти університету є активними учасниками Академії Європейського публічного права, яка щороку проводиться на базі МДУ спільно із Європейською організацією публічного права (ЄОПП). Академія була створена у 1995 році. Під егідою Академії проводиться цілий ряд заходів для студентів з усього світу, які отримують можливість підвищити

свій професійний рівень, слухати лекції провідних вчених, як теоретиків, так і практиків, і за результатами отримати сертифікат міжнародного зразка.

З січня 2006 року Маріупольський державний університет є повноправним членом Європейської організації публічного права, до складу якої входять понад 50 університетів Європи. МДУ першим з ВНЗ України увійшов до складу цієї організації та був обраний до складу ради директорів ЄОПП. За рішенням ради директорів Європейської організації публічного права у вересні 2006 року на базі МДУ було відкрито представництво цієї міжнародної установи, що координує діяльність університетів країн СНД, які входять до складу організації. У 2010 році Літня академія проводилась спільно з Європейською арбітражною палатою (Брюссель). Ініціатива створення Європейської арбітражної палати виникла в ЄС. Основним завданням ЄАП є уніфікація і розвиток міжнародного арбітражу у відносинах між Східною та Західною Європою. Для створення Європейської арбітражної палати свої зусилля об'єднали професіонали з багаторічним досвідом роботи в системі міжнародного арбітражу з Бельгії, Франції, України. Міжнародна організація «Європейська арбітражна палата» зареєстрована Міністерством юстиції Бельгії.

Навчання в Літній академії європейського публічного права на базі МДУ складається з двотижневих інтенсивних курсів з європейського та порівняльного публічного права. У роботі академії беруть участь представники наукових шкіл Великобританії, Греції, Російської Федерації, України та інших країн. Варто зазначити, що слухачами Літньої академії стають студенти престижних ВНЗ України та Російської Федерації. Асоціація юридичних ВНЗ країн СНД щороку виділяє 20 стипендій кращим студентам університетів-членів асоціації для участі у маріупольській академії. За підсумками роботи Літньої академії всі слухачі отримують сертифікат Європейської організації публічного права. Подібним шляхом розвиваються й багато інших спільних освітніх програм і проектів МДУ.

Сьогодні більшість освітніх, наукових, культурних міжнародних програм Маріупольського державного університету є професійно орієнтованими та сприяють кращій підготовці фахівців. Протягом навчання студенти мають змогу відвідати інші країни, познайомитись з їх культурою, історією, традиціями. Мають можливість отримати сертифікати міжнародного зразка з італійської, новогрецької, інших мов на базі Італійського культурного центру, представництва міжнародної Спілки «Данте Аліґ'єрі», Екзаменаційного центру з новогрецької мови, інших представництв, які успішно працюють на базі МДУ. Всі ці фактори сприяють підвищенню конкурентоспроможності випускників Маріупольського державного університету на ринку праці не тільки України, але й інших країн світу. Так, щорічний відсоток працевлаштування випускників університету складає 90-95%.

Важливо відзначити, що випускники нашого університету практично вирішили кадрову проблему в Приазов'ї з таких педагогічних спеціальностей як: «Українська мова та література», «Мова та література (російська)», «Історія», «Дошкільне виховання», «Практична психологія», «Мова та література (англійська)», «Мова та література (новогрецька)», «Мова та література (німецька)» та інші.

Понад 500 випускників МДУ успішно працюють та продовжують навчання закордоном в понад 20 країнах світу.

Однією з наймасштабніших подій 2010 року стало проведення Днів Європи в Маріуполі, в тому числі й на базі МДУ. Візит дипломатичних представників країн ЄС (34 особи) до МДУ передбачав дебати європейських гостей зі студентами університету англійською мовою. Вперше в Донецькій області на базі ВНЗ проводилися Дні Європи. Університет відвідали послы Австрії, Великої Британії, Іспанії, Угорщини та ін країн (понад 10 осіб).

Голова Представництва ЄС в Україні Жозе Мануель Пінту Тейшера відзначив, що МДУ займає почесне місце в процесі євроінтеграції України.

Отже, розвиток ефективного міждержавного співробітництва на всіх рівнях – національному, регіональному, університетському – забезпечує не тільки обмін досвідом, але й розвиток нових конкурентних переваг, у тому числі й у галузі вищої освіти. В цьому контексті ми можемо вести мову про інтернаціоналізацію освіти, яка є важливим об'єктом державної політики, спрямованої на вирішення конкретних політичних, економічних, соціокультурних завдань.

На жаль, говорячи про інтернаціоналізацію вищої освіти в Україні не можна не відзначити ряд серйозних проблем, які не дозволяють оптимізувати участь країни у міжнародному розподілі праці:

1. Яскравим свідченням того, що національна вища освіта не достатньо сприяє конкурентоспроможності країни, є рівень оцінювання даного параметру в рамках загального рейтингу конкурентоспроможності країни. Україна займає тільки 56 позицію (сам показник складає 3,9 бала в діапазоні від 1 (погано) до 7 (добре)).

2. Суттєвою перешкодою на шляху інтеграції України до європейського освітнього простору є відсутність єдиної національної системи кваліфікації, що є однією з вимог Болонського процесу, учасником якого є Україна.

3. Не сприяють розвитку інтернаціоналізації вищої освіти чисельні організаційні процедури, пов'язані з системою визнання іноземних документів про освіту в Україні і навпаки визнання українських дипломів за кордоном: великою проблемою залишається оформлення в'їзних віз з метою навчання іноземних студентів в Україні та вітчизняних студентів за кордоном.

4. У цілому ж в Україні сьогодні відсутня єдина стратегія інтернаціональної вищої освіти, хоча досвід багатьох країн світу демонструє успішність застосування різних підходів у даному напрямку залежно від мети та завдань, які наразі постають перед державою.

Але, не зважаючи на певні проблемні питання сьогодні можна констатувати позитивні зрушення в цьому контексті. Так, активний розвиток міжнародних зв'язків, які сьогодні реалізує МДУ, сприяє успішній реалізації всіх інших напрямів діяльності університету: навчально-виховному процесу, науковим дослідженням, зміцненню матеріально-технічної бази тощо. Висока динаміка і результативність їх розвитку ще раз доводять, що реалізація інтеграційної взаємодії залежить від рішень не тільки урядових структур. Значний вклад в практичну реалізацію інтеграції України до європейського освітнього і наукового простору мають забезпечувати безпосередньо університети, науково-дослідні інститути тощо. Досвід діяльності Маріупольського державного університету демонструє успішну реалізацію різноманітних форм співпраці не тільки з університетами, а й міністерствами, дипломатичними установами, різноманітними державними і громадськими інституціями зарубіжних країн. Спільне проведення наукових досліджень, реалізація освітніх проектів, культурний обмін, взаємовідношення на особистому рівні – все це робить євроінтеграцію України незворотнім процесом, результатом якого стане високоякісна національна вища освіта, конкурентоспроможна на світовому рівні.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2011 р.

K. V. Balabanov

PREPARATION OF MODERN, COMPETITIVE SPECIALISTS IN MARIUPOL STATE UNIVERSITY: EXPERIENCE AND PROSPECTS.

Mariupol State University experience in preparation of competitive specialists for the labor market of Ukraine and other world countries has been analyzed.

Key words: *international cooperation, internship, practical preparation.*

ІСТОРІЯ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 303.1:001(477)

О. П. Реснт

СОЦІАЛЬНИЙ ЧИННИК У РОЗВИТКУ НАУКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УКРАЇНІ

У статті охарактеризовано значення інтелектуального капіталу в сучасному соціально-економічному житті України. Окреслено основні проблеми активізації наукового потенціалу та відповідного зростання ролі соціального чинника у його розвитку.

Ключові слова: соціальний чинник, науковий потенціал, соціально-економічне життя України.

Постановка проблеми. Розбудова повноцінної країни у XXI столітті неможлива без актуалізації одного з найважливіших питань, а саме функціонування вітчизняної науки та перетворення її на ефективний чинник соціально-економічного розвитку. У таких умовах аналіз соціальних аспектів розвитку національного наукового потенціалу має актуальне наукове значення, адже він допомагатиме більш глибокому розумінню тих явищ і процесів, що проходять сьогодні у науковому середовищі, яке прямо залежить від загальних соціально-економічних умов життя в Україні, удосконаленню і проведенню адекватної до існуючих проблем науково-технологічної політики, направленої на розвиток науки.

Аналіз попередніх досліджень. Питання щодо впливу соціального чинника на розвиток інтелектуального потенціалу України певною мірою висвітлювалися в працях вітчизняних науковців. Сучасні підходи до розвитку наукових досліджень в Україні аналізує Президент НАН України, академік Б. Патон [1]. П. Цибульов М. Паладій розглядають роль інтелектуальної складової в економічному зростанні країни, в її інноваційному розвитку [2]. Л. Федулова звернула увагу на проблеми розвитку українських ринків високотехнологічних товарів та послуг [3]. Проте, зазначена проблема потребує спеціального дослідження.

Мета статті полягає в комплексному аналізі питання щодо впливу соціального чинника на розвиток української науки.

Виклад основного матеріалу. Історичний розвиток доводить, що у ході соціальних трансформацій (зокрема і тих, які стосуються наукового потенціалу) змінюються усі відомі виробничі і суспільні відносини. На сьогодні все більше на перший план виходить не фізичний, а інтелектуальний потенціал, який діє як головна продуктивна сила, двигун науково-технічного прогресу, впровадження досягнень якого і забезпечує весь комплекс змін. Іншими словами, якщо раніше головну роль відігравали праця і капітал, то останнім часом все більше набирає обертів третя складова – інтелектуальний капітал.

Саме така форма капіталу стає найважливішою характеристикою інноваційного розвитку, а мобільність наукового потенціалу створює передумови для ще більшого поширення знань та підвищення рівня конкурентоспроможності. Все більшої вагомості для прискорення інноваційної активності набувають інформаційні технології, які проникають у всі існуючі галузі життєдіяльності суспільства та змінюють застарілі фактори економічного зростання (матерію, енергію) на новий, значно потужніший фактор – знання.

У країнах Європейського Союзу (ЄС) підприємства, які не використовують інтелектуальний капітал (і його частину – інтелектуальну власність), отримують у середньому 14% прибутку. Ті, які використовують його час від часу – 39%, а ті, які ставлять його в основу стратегічного розвитку – понад 60% прибутку [4].

У таких умовах розвинені країни продовжують формувати постіндустріальний етап розвитку, який характеризується новим рівнем освіти, прискоренням темпів проведення наукових досліджень та впровадження їх результатів, широким запровадженням інформаційних технологій.

У науково-технологічно розвинених країнах частка секторів економіки з інтенсивним використанням інтелектуального капіталу сьогодні становить понад 50%, і цей показник постійно зростає, а 80-95% приросту валового внутрішнього продукту припадає на долю патентів, ноу-хау, використаних у сучасніших технологіях. На сьогодні у світі діють понад 4 млн патентів на винаходи, а прибутки від продажу ліцензій на запатентовані об'єкти права промислової власності складають понад 100 млрд дол. США [5].

Отже, у глобальному світі відбувається тотальна переорієнтація розвинених та окремих країн, що розвиваються, на виробництво високотехнологічної продукції. Так, наприклад, річний обсяг ринку цієї продукції і послуг виростає за найближчі 15 років з 2,9 до 12 трлн дол. США, а обсяг ринку паливно-енергетичних ресурсів – лише до 1,2-1,4 трлн дол. І навіть кризові процеси, які спостерігаються в більшості країн, не зможуть вплинути на зазначену динаміку, оскільки темпи науково-технологічного прогресу не уповільнюються, а сама криза тільки прискорює вихід на арену продукції нового, шостого технологічного укладу [6].

Водночас розвиток України також проходить на фоні активізації людського потенціалу та відповідного зростання ролі соціального чинника. Науковий потенціал країни, як основний інструмент пізнання і здобуття нових знань та їх використання у суспільних інтересах, покликаний вирішувати вітчизняні науково-технічні проблеми, бути джерелом соціально-економічного розвитку, формувати нові й удосконалювати існуючі продуктивні сили, створювати передумови для їх зростання. Безумовно, серед усіх функцій наукового потенціалу економічна є найбільш вагомою, адже саме матеріальне виробництво – вихідна умова його розвитку. Проте, науковий потенціал є однією з рушійних сил духовного виробництва, обґрунтовує окремі парадигми, впровадження яких у суспільну практику визначає відповідні напрями культурного розвитку суспільства.

В Україні довгий час законодавство, яке регулювало науково-технічну й інноваційну діяльність, мало ознаки деякої непослідовності. Лише у 1999 р. даному питанню було надано системного підходу через прийняття Концепції науково-технологічного й інноваційного розвитку України, яка визначала основи інноваційного розвитку. Водночас наукові організації у своїй роботі керуються Конституцією України, законами України «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про пріоритетні напрями науки і техніки», «Положенням про організацію наукової, науково-технічної діяльності у вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації», нормативними документами Міністерства освіти і науки України тощо. Базовим нормативно-правовим актом для проведення загальної інноваційної діяльності в Україні є закон «Про інноваційну діяльність» [7], відповідно до якого головною метою державної інноваційної політики проголошується створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції. Загалом, в Україні чинні 14

законодавчих, близько 50 нормативно-правових актів та більше 100 різноманітних відомчих документів, які регламентують інноваційну діяльність.

Науковий потенціал України завдяки значним, світового рівня здобуткам визнається міжнародною науковою спільнотою. Досягнення у створенні нових полімерних матеріалів, стійких до біокорозії в умовах космосу, автоматизованих систем неруйнівного контролю конструкцій аерокосмічної техніки, апаратури для ранньої діагностики онкологічних захворювань, глобальних навігаційних супутникових систем, унікальних матеріалів для ядерної енергетики тощо вказують на те, що Україні вдалося зберегти науковий потенціал і наукові напрямки.

Водночас престиж наукової роботи в нашій країні, як і соціальний захист науковців, залишається низьким. І надалі не виконуються норми закону «Про наукову і науково-технічну діяльність», які передбачають на фінансування науки не менше 1,7% ВВП, а також постанова Верховної Ради від 15 травня 1999 р., якою передбачено мінімально допустиме фінансування наукової сфери на рівні 1,35% ВВП, що може призупинити подальший занепад науки, або дасть можливість, окрім оплати праці, хоча б частково поліпшити матеріально-технічну базу.

На сьогодні рівень фінансової підтримки зменшився до 0,45% ВВП. Водночас витрати бізнесу в Україні на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) становлять близько 35% від загальних асигнувань на науку (в розвинених країнах цей показник сягає 70%) [7].

Такий рівень фінансування вкрай негативно вплинув на стан наукового потенціалу. Низький рівень заробітної плати науковців і матеріально-технічного забезпечення наукових досліджень прямо відбиваються на престижності відповідної діяльності в Україні. За експертними даними, протягом останніх 20 років постійно зменшується частка дослідників віком до 40 років, яка на даний час становить 14,5%. Середній вік дослідників збільшується, і становить 48 років; докторів наук – майже 61 рік, кандидатів – перевищив 51 рік.

У таких умовах вітчизняний науково-технічний потенціал практично виключений з економічних процесів. Наукоємність промислового виробництва України не перевищує 0,3%, а частка нашої країни на світовому ринку високотехнологічної продукції становить приблизно 0,05-0,1% [8].

Отже, актуальною залишається проблема розуміння і великим бізнесом, і керівництвом держави того, що вітчизняний науковий потенціал складає розум та інтелект нації, а країна без науки – не більше, ніж територія з некваліфікованою робочою силою і примітивним виробництвом.

Можливість України конкурувати у глобальному просторі напряму залежить від науково-технологічної й інноваційної політики, яку проводить керівництво. На жаль, далеко не перше місце країни у визнаних світових рейтингах вказує на те, що дана політика не приносить позитивних зрушень. На сьогодні Україна відрізняється від розвинених країн досить низьким рівнем конкурентоспроможності (за даними Всесвітнього економічного форуму, вона займає 78-ме місце серед 125 країн) [9]. А у Звіті з людського розвитку за 2009 рік «Подолання перешкод: людська мобільність і розвиток», який оприлюднений комісією Програми розвитку ООН, Україна за розвитком людського потенціалу займає 85-те місце, і в порівнянні з 2005 р. погіршила свій показник на сім позицій.

Показовим є ставлення лідерів окремих розвинених країн до проблем розвитку науки та науково-технічного потенціалу. Так, виступаючи на початку 2009 р. перед співробітниками Національної академії наук США, президент цієї країни Барак Обама категорично не погодився з думками про те, що у важкі часи не можна дозволяти собі інвестиції у науку, що підтримка наукових досліджень – це розкіш в ті моменти, коли все визначається необхідністю. Водночас Б. Обама наголосив, що процвітання, безпека,

здоров'я, екологія та якість життя зараз більш, ніж коли-небудь, залежать від науки [10]. Іншими словами, попри те, що процес створення нових знань об'єктивно потребує значних, у першу чергу фінансових і людських, ресурсів, часу, роботи, а також підтримки з боку держави і суспільства, він у будь-якому випадку має значний сенс і виправдовує очікування більше, ніж будь-яка інша сфера людської діяльності.

Узагальнюючи існуючі підходи до визначення поняття наукового потенціалу, його функціонування та взаємозв'язку актуальною проблемою залишається цілісне відображення його змісту, структури і соціальних функцій. Особливого значення у сучасну епоху розбудови постіндустріального суспільства, яке базується на знаннях, набувають саме соціальні аспекти розвитку наукового потенціалу. Подальше дослідження цієї проблеми потребує аналізу питань щодо можливостей впливу соціального чинника на процеси інноваційного розвитку української науки.

Список використаної літератури

1. Обама Б. Мы вернем науке подобающее ей значение [Электронный ресурс] / Б. Обама. – Режим доступа : <http://www.polit.ru/science/2009/05/22/obama.html>.
 2. Федулова Л. І. Стан та проблеми України в контексті розвитку ринків високотехнологічних товарів та послуг / Л. І. Федулова // Наука та інновації. – 2009. – Т. 5.
 3. Федулова Л. І. Стан та проблеми України в контексті розвитку ринків високотехнологічних товарів та послуг / Л. І. Федулова // Наука та інновації. – 2009. – Т. 5.
 4. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації» : Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – №46. – Ст. 525.
 5. Паладій М. В. Ефективне використання інтелектуального потенціалу нації – необхідна умова інноваційного розвитку економіки держави / М. В. Паладій // Наука та інновації. – 2009. – Т. 5, №3. – С. 51–54.
 6. Патон Б. Є. Наука – інноваціям / Б. Є. Патон // Наука та інновації. – 2008. – Т. 4, №5. – С. 19–20.
 7. Патон Б. Є. Наука – інноваціям / Б. Є. Патон // Наука та інновації. – 2008. – Т. 4.
 8. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04. 07. 2002 р. №40-ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.
 9. Цибульов П. Інтелектуальний капітал – визначальний ресурс економічного зростання / П. Цибульов // Наука та інновації. – 2008. – №3. – С. 61–62;
 10. Паладій М. В. Ефективне використання інтелектуального потенціалу нації – необхідна умова інноваційного розвитку економіки держави / М. В. Паладій // Наука та інновації.
 11. Цибульов П. Інтелектуальний капітал – визначальний ресурс економічного зростання / П. Цибульов // Наука та інновації. – 2008. – №3. – С. 61–62.
- Стаття надійшла до редакції 09.03.2011 р.

O. P. Reent

SOCIAL FACTOR IN DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC POTENTIAL IN UKRAINE: TO THE STATEMENT OF A QUESTION

In the article the value of intellectual capital in modern socio-economic life of Ukraine is described. The basic problems of activation of scientific potential and corresponding increase of role of social factor in his development are outlined.

Key words: *socialfactor, scientific potential, socio-economic life of Ukraine.*

УДК 94(477=14)"1937/1938"

В. М. Романцов, О. В. Богатікова

ПРИЧИНИ ПРОВЕДЕННЯ «ГРЕЦЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ» В УМОВАХ СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

У статті розглядаються дискусійні проблеми щодо причин проведення сталінським режимом так званої «грецької операції». Висвітлюються мотиви, якими керувалося сталінське керівництво, здійснюючи репресії по відношенню до грецького населення України. Показана антигуманна сутність сталінської політики в національному питанні.

***Ключові слова:** «грецька операція», сталінський тоталітарний режим, репресивна політика, національна меншина.*

Постановка проблеми. Новітня історія грецької діаспори в Україні насичена драматичними подіями, серед яких особливо трагічною була «грецька операція» 1937-1938 рр., що здійснювалася в рамках сталінської репресивної політики. За радянських часів теренами України невпинно прокочувалися хвилі гонінь та переслідувань, що знищували все на своєму шляху. Державні репресії тут мали свої особливості, обумовлені так званою «місцевою специфікою». Згідно тодішнього законодавства, Україна мала зовнішні атрибути незалежної влади, зокрема й стосовно органів держбезпеки. Але, насправді, це були каральні органи московського центру, які виконували тільки його волю.

Загалом тема репресій у СРСР як проти національних меншин так і загалом, у наш час є досить актуальною. Ще порівняно недавно торкатися цієї теми було заборонено. З розпадом Радянського Союзу дослідники різних держав і зокрема українські науковці отримали право вільного доступу до архівів колишнього НКВС, що дало можливість голосно говорити про здійснення сталінським режимом злочинної репресивної політики на державному рівні.

Аналіз попередніх досліджень. У радянські часи історія політичних репресій старанно замовчувалася. Отже, праць радянських істориків з цієї теми не могло бути. З кінця 80-х рр. минулого століття вчені-історики проводять значну роботу щодо розкриття цього питання. В основному йдеться про період так званої «великої чистки» 1937–1938 рр., коли керівництво НКВС реалізувало спеціальні національні директиви-накази (польська, німецька, грецька та інші операції). Причини «грецької» операції тією чи іншою мірою висвітлюється в монографії З. Лихолобової «Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні (переважно на матеріалах Донбасу)», у праці В. Нікольського «Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні».

В. Нікольський у низці своїх статей не лише подає статистичні відомості по репресіях, зокрема щодо грецького населення («Національні аспекти політичних репресій 1930–1936 рр. на Донеччині», «Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні», «Соціальний склад репресованих в Україні», «Репресії за «лімітами» (1937–1938 рр.)»), але розглядає також причини репресій.

Значну увагу приділив аналізу причин проти грецької меншини СРСР І. Джуха в праці «Грецька операція НКВС», у статтях «Три поразки Сталіна у Греції», «Чим завинили греки?..». Це питання знайшло відображення також у роботі П. Мазура «За що, Господи? Маріуполь, 1937 рік». Але в літературі відсутній комплексний аналіз проблеми, виявилися дискусійні питання, які потребують вирішення.

Мета статті: комплексний аналіз причин проведення «грецької операції» у Північному Приазов'ї.

Виклад основного матеріалу. Радянська тоталітарна держава протягом всіх років свого існування широко застосовувала політичні репресії як засіб утримання та зміцнення своєї влади. Пошуки вигаданих «ворогів народу» з перших днів існування цієї влади стали стрижнем внутрішньої політики. Будь-які власні прорахунки партійно-державне керівництво автоматично перекладало на цю міфічну категорію населення, до якої автоматично відносилися представники всіх соціальних прошарків та груп населення [19, с. 7].

Репресії тридцятих років у СРСР називають по-різному. «Культ особистості», «сталінщина», «велика чистка», «сжовщина», «великий терор». Саме у тридцять сьомому смертоносна хвиля арештів прокотилася «грецькими» районами СРСР. Вірніше, за І. Джухою, це був не рік і навіть не місяць. Все трапилося практично за два тижні [5, с. 13].

Ідеологія репресій була сформульована Й. Сталіним ще задовго до початку «великої чистки». На думку В. Нікольського, основа для розгортання репресивної діяльності була закладена ще у листопаді 1927 р., під час прийому делегації іноземних робітників. Обґрунтовуючи практику проведення судових справ без свідків та захисників, правомірність таємних арештів, Й. Сталін говорив про внутрішнє становище країни, в якій не припиняють своєї діяльності ворожі центри, а сама вона знаходиться у стані постійної війни з ними.

«Велику чистку» Радянського Союзу 1937–1938 рр. було розпочато оперативним наказом НКВС СРСР №00447 від 30 червня 1937 р. [17, с. 7]. У ньому містилося розпорядження про початок операції щодо репресування колишніх куркулів, активних антирадянських елементів та карних злочинців у всіх республіках, краях та областях. Також у ньому містилися певні «інструкції до дій», а саме, вказані контингенти, які підлягали репресіям; міри покарання, встановлювалися ліміти на кількість репресованих, визначався порядок проведення операції і т. д. [1].

Складовою частиною «великої чистки» в СРСР 1938–1937 рр., яку здійснювали органи держбезпеки під безпосереднім керівництвом правлячої партії, були так звані «національні операції» [21]. Однією з них була «грецька операція». Вона стала тринадцятою за рахунком у низці інонаціональних операцій, проведених у рамках «великого терору». Вона ознаменувалася арештами понад 20 тисяч греків і одним із самих високих відсотків вироків по першій категорії (розстріл) [6].

Під час її проведення постраждало грецьке населення багатьох регіонів як Росії так і України. Не оминули репресії і грецьке населення міст і сіл Північного Приазов'я. Зокрема в Донецькій області у період з 15 грудня 1937 р. по 7 січня 1938 р. було арештовано, за свідченнями І. Джухи, 4-5 тисяч осіб грецької національності. З них 96% засудили до розстрілу.

Майже всі дослідники репресій у СРСР сходяться на думці, що постійні репресії – невід'ємна частина природи будь-якого диктаторського режиму. Репресії та «підсистема страху» мали на меті утримання суспільства в покорі, придушенні інакомудства та опозиційності, закріплення одноосібної влади диктатора [6].

Дослідники висловлюють різні думки з приводу проведення репресій саме проти грецького населення. Г. Захарова, голова Маріупольського міського історико-просвітительського правозахисного товариства «Меморіал» у своїй статті «Згадаємо рік великого терору і вклонимося його жерствам» зазначає, що саме на лютнево-березневому пленумі ЦК ВКП(б) 1937 р. Й. Сталін підкреслював, що по мірі успіхів соціалістичного будівництва супротив класового ворога посилюватиметься, а класова боротьба загострюватиметься. Але цей політичний маневр, пише далі дослідниця, потрібен був Й. Сталіну для нових репресій. І він досяг своєї мети. Саме рішення

пленуму ЦК ВКП(б) викликали нову хвилю шельмування небажаних радянській владі людей, переслідування за політичними мотивами – все це переросло у «рік великого терору» [8, с. 3].

Іншу точку зору на причини проведення «грецької операції» висловлює І. Джуха. В своїй книзі «Грецька операція: Історія репресій проти греків у СРСР» він задається питанням: чому проти греків була спрямована спеціальна операція? В першу чергу дослідник говорить про те, що неможливо ставити «грецьку операцію» в один ряд з репресіями проти поляків, німців, фінів та ін. Там підозру викликали представники національностей прикордонних держав, які, у відповідності з логікою

Й. Сталіна, розглядалися як потенційні супротивники у майбутній війні. Але Греція з Радянським Союзом не межувала. Думку про те, що Й. Сталін мав якусь особисту неприязнь до греків, історик так само відкидає [5, 21].

І. Джуха зазначає, що задовго до початку «грецької операції» у Радянському Союзі склався необхідний для безпосереднього проведення масового терору соціально-політичний фон. Завдяки зусиллям радянської пропагандистської машини, що постійно закликала громадян до пильності, виявлення зовнішніх та внутрішніх ворогів, у громадській свідомості закріпилася думка про іноземців-недругів. На лютнево-березневому пленумі Й. Сталін поставив завдання активно інформувати громадян про методи роботи іноземної розвідки. На цьому ж пленумі виступав і М. Єжов з доповіддю «Уроки шкідництва, диверсій та шпіонажу японо-німецько-троцькістських агентів», котра мала на меті практично довести тезу про загострення класової боротьби [5, 24].

Встановлюючи тотальний контроль над усіма прошарками радянського суспільства, Й. Сталін мав, на думку І. Джухи, найбільші труднощі саме у національній сфері. Пов'язані круговою порукою більше, ніж будь-які інші групи населення, етнічні спільноти піддавалися контролю менше за все. Отже, подібна ситуація уявлялася найбільш небезпечною. Саме тому по «націоналам» було завдано основний удар як на номенклатурному, так і на масовому етапі «великого терору».

Але це загальна для будь-якої етнічної групи причина. Але були у греків і свої, виключно «грецькі» причини. Одна з них, на думку І. Джухи, полягала у тому, що до 1937 р. із усього масиву іноземців, підданих інших держав, які проживали в СРСР, 95% становили греки. Більшість їх мала громадянство Греції [6].

Після встановлення 4 серпня 1936 р. в Греції диктатури генерала Метаксаса посилилася «чужерідність» греків, бо представники країни, у якій править воєнна диктатура та поновлено монархічний режим, безумовно, входять до числа «потенційних» ворогів. Справа у тім, як далі говорить автор, що Греція розглядалась Сталіним як плацдарм для засилання бойовиків на Близький Схід та в Південну Америку. Десятки греків проходили підготовку для здійснення цієї мети, але зі встановленням режиму Метаксаса на цих планах довелося поставити крапку [5, с. 28].

Отже, поразка в Греції була також причиною розгортання репресій проти греків. Помститися Греції було неможливо, але «під рукою» опинилися тисячі її громадян [6]. Заходи, спрямовані на знищення грецької меншини пов'язує із політичними подіями у самій Греції також І. Папуш. Після приход до влади в 1925 р. Ф. Пангалоса, а в 1935 р. Георгіаса II в Греції відбулася реставрація монархії. Це призвело до посилення реакційності влади, внаслідок чого комуністична партія Греції була заборонена і загнана у глибоке підпілля. Зазначені події мали негативні наслідки для взаємин Радянського Союзу з Грецією. Відголоском цих ускладнень у двосторонніх стосунках стали жорстокі сталінські репресії 1938–1937 рр. проти радянських греків [22].

Проведення репресій проти греків зі встановленням диктатури Метаксаса пов'язує також Г. Аніміца. Він зазначає, що внаслідок цього з жовтня 1937 р. у СРСР посилювалися арешти греків, а вже з листопада нараховувалось десятки арештованих. Але у нього можна зустріти й іншу думку щодо причин проведення цієї каральної акції. З

приводу проведення репресій проти грецького населення краєзнавець у своїй статті «Як це було: до 70-тиріччя трагічного початку «грецької операції»» зазначає, що владі потрібно було знищити самобутність греків і тримати всіх людей в постійному страху. Яскраво свідчать про це наведені автором докази: реорганізація грецьких сільських рад, ліквідація Маріупольського грецького технікуму, закриття по селах грецьких шкіл, закриття грецького національного театру в Маріуполі, закриття газети «Коллективіст» [4, с. 3].

Ще одну думку стосовно причин проведення «грецької операції» висуває П. Мазур. У 2007 р. побачила світ його книга «За що, Господи? Маріуполь, 1937 рік: «грецька операція». Говорячи про причини репресій проти грецького населення, автор зазначає, що «грецьку операцію» потрібно розглядати не лише у зв'язку з масовими арештами та стратами у 1937–1938 рр. Її ініціатори ставили перед собою далекоглядні цілі – знищення грецького етносу. Невипадково під сокиру «операції» перш за все потрапила грецька інтелігенція – носії самобутньої культури греків, ті, хто оберігав національні традиції грецького етносу [15, с. 13-14].

Висновки. Таким чином, дослідники називають різні причини репресивної політики щодо грецького населення СРСР. Досі не вироблено єдиної точки зору на цю проблему. З одного боку, причини проведення «грецької операції» слід розглядати у контексті причин проведення «великої чистки» 1937–1938 рр. взагалі. Але, з іншого боку, слід зважити на суто національні аспекти. Так, це і прагнення Сталіна подолати так звану кругову поруку в національній сфері. Але така версія може розглядатися не тільки у контексті «грецької операції», а й інших каральних операцій НКВС.

Версія щодо прагнення Й. Сталіна помститися радянським грекам за провал операції у Греції, на думку більшості дослідників (І. Джуха, Г. Аніміца, І. Папуш) є найбільш прийнятною.

Говорячи про причини проведення операції щодо греків, не слід зупинятися на якійсь одній. Головною тут може бути саме «виміщення злості» за нездійсненність «грецького проекту». Але нашарувалися на неї і прагнення ліквідувати поруку у середовищі нацменшин, і загальний курс на побудову однорідного суспільства, без будь-яких проявів національної ідентичності. На період проведення операції загалом по країні іде нагнітання страху перед ворогами реальними, та, здебільшого міфічними. Саме це і призвело згодом до масових арештів, необґрунтованих звинувачень, страшних вироків грецького населення країни.

Розгортаючи цю операцію, керівництво країни ставило перед органами держбезпеки далекоглядні цілі – створити країну, яка б не мала прошарків, незгодних із ладом, що існує. Тим більше, що в партійних документах йшлося не лише про категорії, які вже постраждали через засудження або адміністративне виселення, а й про сотні тисяч абсолютно безневинних людей, преш за все представників корінного населення республік. Водночас було вирішено провести чистку й серед національних груп, які, на погляд партійно-державного керівництва, також не могли бути надійною опорою влади.

Наукова перспектива дослідження зазначеної теми полягає у вивченні архівних матеріалів щодо репресій серед грецького населення. Це дозволить глибше проаналізувати реальні обставини репресивної діяльності сталінського режиму.

Список використаної літератури

1. Оперативный приказ народного комиссара внутренних дел Союза ССР №00447 от 30 июля 1937 г. «Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и др. антисоветских элементов» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.netda.ru/martirolog/+1/priczaz447.htm>.
2. Решение политбюро ЦК ВКП(б) №П157/49 от 31 января 1938 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memo.ru/history/document/pbnac.htm>.

3. Постановление Совета Народных Комиссаров СССР и Центрального Комитета ВКП(б) 17 ноября 1938 г. «Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.petrograd.biz/stalin/14-23.php>.
4. Анимица Г. Как это было: К 70-ти летию трагического начала «греческой операции» / Г. Анимица // Хронос. – 2007. – №9. – С. 1–3.
5. Джуха И. Греческая операция: История репрессий против греков в СССР / И. Джуха. – СПб. : Алетейя, 2006. – 416 с. ; ил. – (Серия «Новогреческие исследования»).
6. Джуха И. Три поражения Сталина в Греции [Электронный ресурс] / И. Джуха. – Режим доступа: http://www.greek-martirolog.ru/gm_conf/gm_conf_krd09.php.
7. Джуха И. Чем провинились греки?.. [Электронный ресурс] / И. Джуха. – Режим доступа: <http://www.azovgreeks.com>
8. Захарова Г. Вспомним год большого террора и поклонимся его жертвам / Г. Захарова // Приазовский рабочий. – 2007. – № 88. – С. 3.
9. Захарова Г. Генеальный конструктор из села Чердакли / Г. Захарова // Приазовский рабочий. – 1994. – № 104. – С. 3.
10. Ю.Захарова Г. Жизнеописания знаменитых греков Украины. Дело Константина Челпана / Г. Захарова. – Мариуполь : ЗАО «Газета "Приазовский рабочий"», 2001. – С. 54–85.
11. Захарова Г. Поэт, погибший дважды [Электронный ресурс] / Г. Захарова. – Режим доступа: <http://www.azovgreeks.com>.
12. Захарова Г. Челпан Константин Федорович [Электронный ресурс] / Г. Захарова. – Режим доступа: <http://www.azovgreeks.com>.
13. Книга пам'яті греків України. Наукове видання / [В.Нікольський, О.Бут, П.Добров, В.Шевченко]. – Донецьк : Вид-во КП «Регіон», 2005. – 336 с.
14. Лихолобова З. «Великий терор» 1937–1938 років у Донбасі: втрати інтелігенції [Електронний ресурс] / З. Лихолобова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Ін-т історії України НАН України. – 2007. – Режим доступа: <http://www.history.org.ua/pro/16/1/44.pdf>.
15. Мазур П. За что, Господи? Мариуполь, 1937 год: «греческая операция» / П. Мазур. – Мариуполь : Азовье, 2007. – 108 с.
16. Мазур П. Костоправ Георгий Антонович [Электронный ресурс] / П. Мазур. – Режим доступа: <http://www.azovgreeks.com>.
17. Нікольський В. «Велика чистка» 1937–1938 рр. у «національних операціях» і діяльність обласної трійки НКВС / В. Нікольський // Реабілітовані історією : у 27 т. Донецька область. Книга третя / В. Нікольський. – Донецьк: Регіон, 2006. – С. 7–14.
18. Нікольський В. Національні аспекти політичних репресій 1930-1936 рр. на Донеччині / В. Нікольський // Український історичний журнал. – 2005. – № 3.
19. Нікольський В. Повернення з небуття // Реабілітовані історією : у 27 т. : Донецька область. Книга друга / В. Нікольський. – Донецьк: Регіон, 2005. – С. 7–14.
20. Нікольський В. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х - 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07. 00. 01 «Історія України» / В. Нікольський. – Донецьк, 2003. – 38 с.
21. Нікольський В. Як починалася «грецька операція» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Lipd/2008_1_2/nikolski.htm.
22. Папуш И. История и творчество греков Приазовья (1778-2004) / И. Папуш. – Мариуполь: Газета «Приазовський рабочий», 2005.

23. Папуш И. Творческая деятельность греков Приазовья. Конец XIX-XX век. Энциклопедический справочник / И. Папуш. – Мариуполь: Газета «Приазовский рабочий», 2000. – С. 61-62.
24. Сталинский «греческий заговор» [Электронный ресурс] // Греческая газета. – 2002. – №3. – Режим доступа: <http://www.greekgazet.ru>.
25. Якубова Л. Грецька антирадянська контрреволюційна повстанська організація / Л. Якубова // Енциклопедія історії України: в 5 т. / редкол. В. Смолій (гол.) та ін. – К. : Наук. Думка, 2003. – С. 304.
Стаття надійшла до редакції 10.03.2011 р.

V. N. Romantsov, H. V. Bogatikova

THE REASONS FOR «GREEK OPERATION» UNDER STALIN'S TOTALITARIAN REGIME

The article deals with debatable problems of the so called «Greek operation» being carried out by Stalin regime. The author highlights the grounds for subjecting Greek people of Ukraine to repression, reveals inhuman nature of Stalin's policy in national issues.

Key words: «The Greek operation», Stalin's totalitarian regime and repressive policies, a national minority.

УДК 94:339:316.343.34(477=14)"18"

В. С. Волониць

ГРЕЦЬКІ ТОРГОВІ ДОМИ В ОДЕСІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Розглядаються процеси створення і функціонування купецьких торгових домів в місті Одеса. Визначається роль представників грецького купецтва, які складали міцну, здорову і стабільну економічну силу суспільства, що стала на шлях капіталістичного розвитку. Проаналізовані питання грецького впливу в структурі вітчизняного підприємництва.

Ключові слова: торговий дім, греки-купці, підприємництво.

Постановка проблеми. Досвід історії підприємницької діяльності свідчить, що існування іноземного компонента на певному етапі розвитку будь-якої країни відігравали помітну роль у її економіці. Російська імперія та окремі регіони теж не були винятком. Проте проблема ролі та іноземців в структурі вітчизняного підприємництва, не зважаючи на кількість історико-економічних досліджень не вважається достатньо вивченою. У вітчизняній історіографії ХІХ–ХХ століть не приділялося достатньої уваги вивченню діяльності іноземних підприємців. Ця тенденція спостерігається і в працях другої половини ХІХ століття де вплив іноземного капіталу на економічний розвиток держави розглядається побіжно, в контексті висвітлення російської політики «покровительства» відносно бал-канських народів. Відзначимо, що дослідження ХІХ століття містять багатий статистичний матеріал, втім практично не розглядають діяльність грецьких одеських торгових домів.

Аналіз попередніх досліджень. Окремі аспекти обраної проблематики розглядаються в роботах А. Скальковського [1], К. Скальковського [2], Г. Неболсіна [3], С. Бернштейна [4], В. Золотова [5], О. Дружиніної [6].

Сучасні дослідники докладають чимало зусиль для наукового відтворення персонального внеску греків Одеси не тільки в розвиток економіки Півдня а й загальноімперську економіку. Серед них чільне місце посідають праці Н. Терентєвої [7], Г. Тищенко [8], П. Герлігі [9], К. Авгігідіса [10], О. Карамиш [11].

Метою статті є дослідження впливу одеських купців на розвиток Півдня України.

Виклад основного матеріалу. Темпи промислового розвитку Російської імперії в обраний для дослідження період залишалися дуже низькими. Більшість галузей майже до кінця XIX ст. знаходилася у зародковому стані. Якщо оцінювати цей розвиток з позицій ринкової економіки, то навіть на межі XIX–XX ст. країна вважалася жебрацькою порівняно з розвиненими державами. Але саме в цей період вона вийшла на траєкторію здорового економічного зростання, яке було перервано катастрофою 1914 р.

Єдиним макроекономічним фактором, який заважав цьому зростанню, була мала ємкість внутрішнього ринку, насамперед через слабкий розвиток капіталістичних відносин та низьку платоспроможність населення.

Одесит Костянтин Скальковський у своїх мемуарах писав, що починаючи з 1820-х рр. греки заступили італійців і посіли місце французів, якими опікувався Рішельє. На початку XIX ст. в Російській імперії існувало 800 грецьких підприємств. Із повідомлення французького консула в Одесі, датованого 1832 р., ми дізнаємося, що в цей час існувало «40 іноземних фірм, створених греками, італійцями, словаками... Ці підприємства стабільні і постійні. Греки – найчисельніші й найбагатші» [11]. У 1833 р. в Одесі налічувався 21 грецький торговий дім. Про значну роль саме грецьких торговельних домів пише О. Дружиніна, називаючи її «винятково великою» [12].

Більшість сучасників стверджували, що в Одесі існували іноземні торгові фірми, з яких найчисельніші та найбагатші належали грекам.

На початку XIX ст. в Одесі з'являються торговельні контори родинних фірм Заріфі, Маразлі, Раллі, Родоканакі, Севастопуло. Це були представники грецьких аристократичних купецьких родин, нащадки колишніх візантійських родів, які обіймали високі посади в Оттоманській імперії, але на початку XIX ст., зазнавши репресій із боку турецького уряду, емігрували до Російської імперії.

За період правління першого одеського градоначальника герцога Рішельє було засновано багато торговельних домів. Один із перших – у 1812 р. – був заснований купцем першої гільдії Костянтином Папудовим [13]. Фірма працювала у сфері зовнішньої торгівлі, займалась переважно експортом зерна та імпортом фруктів, цитрусових, вина з островів Сірос, Скопелос та Галації, оливкової олії з островів Керкіра, Закінф, маслин із Марселя, Ліворно, бавовни зі Смирни. У 1832 р. до одеського порту прибуло 11 торгових суден (із них 5 під російським прапором) із Мессіни, Сіроса, Массалії, Мідії, завантажені цитрусовими, маслинами, вином; 3 судна під англійським прапором з Мальти та Массалії з цитрусовими; 2 – під австрійським стягом, що перевозили з Массалії перець. Уже 1833 р., роком пізніше, К. Папудов був отримувачем товару, який прибув на 8 суднах (маслини, олія, вино).

У 1833 р. з метою налагодження регулярного морського сполучення між Одесою та Константинополем було засновано Перше Чорноморське акціонерне товариство, до складу якого входило 500 акціонерів зі статутним капіталом 250 тис. крб. Акціонери обрали керуючий орган із трьох членів, серед яких був і Костянтин Папудов. Вартість кожної акції становила 500 крб. До керівництва активно залучались його брати – купці третьої гільдії Яніс та Георгій. Так, у 1834 р. прибуло та відбуло з Одеси 20 суден, отримувачами й відправниками яких були Папудови. Але вже через рік, у 1835 р., до порту Одеси прибуло 6 суден із вином, фруктами, горіхами, а відбуло 26 – переважно з пшеницею. У наступні роки спостерігався значний ріст експортно-імпортних операцій та підприємницького капіталу купця.

Утім, на фінансовий добробут грецького купецтва значно впливали часті епідемії, які спалахували в портових містах. Так, у 1837 р. страшна епідемія холери охопила всю Новоросію, а карантин значно обмежив пересування транспортних засобів і особливо суден. Костянтин Папудов, який займався експортом збіжжя, опинився перед загрозою

банкрутства. У таких скрутних обставинах грек переїздить до Парижа, де знаходить банкіра Ростілна який узяв на себе всі боргові зобов'язання купця. Через деякий час родина Папудова повернулася до Одеси, а вже у 1838 р. товарообіг фірми становив 1 948 135 крб. сріблом [14].

Однією з найбагатших одеських купецьких родин XIX ст. була родина Родоканакі. Ще у 1819 р. на о. Хіос розпочав свою діяльність торговий дім Родоканакі. Статутом цього родинного підприємства передбачалося відкриття чотирьох філій. Одесі відводилося особливе місце, зважаючи на торговельно-стратегічні пріоритети й політико-географічне значення міста. Отже, в Одесі відкрилася філія дому зі статутним капіталом 150 000 піастрів. Центральний офіс знаходився в Константинополі [15].

Провідним напрямком зовнішньоекономічної діяльності була торгівля зерном. Керівником Одеської філії, яка мала всі можливості для швидкого розвитку, було призначено Федора Родоканакі. Прохання було розглянуто та задоволено. При відкритті філіалів торговельних домів в портових містах грецькі купці активно проникали у внутрішні зернові регіони Росії, що зумовлювало значне збільшення обсягу торговельних операції із зерном.

Брати Родоканакі також експортували промислові вироби, меблі, тканини, папір з Європи, а через одеську філію отримували зерно, тваринний жир, льон, вовну та інші сільськогосподарські товари.

Пересування суден у Чорному та Середземному морях було пов'язане з небезпекою та труднощами, викликаними або піратськими нападами, або військовими діями. За цих обставин Федір Родоканакі ініціює створення морської страхової компанії «Чорне море». У листопаді 1826 р. наказом Херсонської казенної палати прохання

Ф. Родоканакі від 1819 р. про прийняття його в купецтво було задоволене. Федір Родоканакі був зарахований у купці першої гільдії. Зазначимо, що з часу появи купця в Одесі, йому вдалося накопичити вже досить значний капітал, який він сам оцінив в 50 100 крб. Про значний ріст капіталу свідчить той факт, що вже в кінці 1819 р. він становив 125 150 крб. А за рік зріс в 2,8 рази (348 002 крб. 75 коп.). У 1821 р. обіг торгової фірми Родоканакі становив 425 977 крб. ; у 1823 р. – 433 362; у 1824 р. – 645 625 крб. Значний ріст капіталу купця відбувся після прийняття гільдейства греком – у 1827 р. він дорівнював 1 114 296 крб. На початку 1830-х рр. капітал стабілізувався на рівні 2,5 млн, а в 1838 р. – 5 681 689 крб [16].

Про успішність підприємницької діяльності Федора Родоканакі свідчить той факт, що він був одним із двох купців, що здійснювали свої комерційні проекти на власному пароплаві. Федору Павловичу належали пароплави «Михаил» [17].

Після смерті Федора Родоканакі справу батька продовжив його єдиний син Перикл, який був добре обізнаний із виробництвом та можливостями розширення ринків збуту товарів.

У 1889 р. Перикл став автором листа до міністерства фінансів, де пропонував для розгляду статут «Товариства виноробства». Передбачалося, що товариство сприятиме розвитку виноробства на Півдні України та розповсюдженню російських вин, коньяку й шампанських вин за французькою технологією. Розглянувши це прохання, міська влада схвалила створення товариства [18]. У 1883 р. було засновано велике пароплавство «Брати Родоканакі», а судна «Віра», «Теодор Р», «Євгенія К» були зареєстровані в Одесі та ходили під російським прапором [19]. Після смерті Федора Родоканакі у власність сина перейшов торговий дім «Ф. Родоканакі» та всі активи та пасиви батька.

31 жовтня 1899 р. в Парижі помер Перикл Федорович Родоканакі. Багатства Перикла Родоканакі були розпродані, а власником торговельного дому став його зять – Микола Матвійович Маврокордато [20].

Одна з найбільших та найприбутковіших грецьких фірм Одеси належала вихідцю з о. Хіос Янісу Раллі. Свою підприємницьку діяльність він розпочав у 1805 р., працюючи у фірмі свого батька в м. Ліворно. Зміна економічної кон'юнктури та набуття Лондоном стратегічного значення в торговельних операціях зумовило відкриття в британській столиці у 1818 р. торговельної фірми «Раллі і Петрококкіно». Принагідно, можна додати, що в цей час західноєвропейські купці звертають свою увагу на схід, де особливого значення набували чорноморський регіон і місто Одеса. Тому не є випадковим, що відразу після заснування фірми в Лондоні, Яніс переїздить до Одеси (1822 р.), де й засновує власну фірму [21].

Філія торгувала хлібом, бавовною, спеціями, шкірою, вовною, цукром, металами, жирами. Налагодження власного бізнесу та отримання значних прибутків дало змогу у 1830 р. подати прохання про зарахування Раллі в купецтво Одеси першої гільдії, заявивши необхідний капітал у 50 000 крб. Того ж року було задоволене прохання про надання російського громадянства. У 1838 р. фірмі Раллі належало перше місце в експорті насіння льону, лляної тканини та шовку з Одеси до Англії.

Вкладення капіталу у нерухомість було одним зі шляхів вдалого та прибуткового бізнесу. Родині Раллі належали 4 будинки і 4 крамниці, дача та дрібні крамниці загальною вартістю 72 179 крб. Торговий дім «Брати Раллі» мав філії у Манчестері, Ліверпулі, Константинополі, Марселі. На середину 1870-х рр. власність родини Раллі збільшується, а їхні будинки були розташовані на центральних вилицях та площах портового міста (Дерибасівській, Рішельєвській, Італійській, Преображенській, Олександрійській площі). У цей час вартість нерухомості Раллі була найбільшою серед греків Одеси (539 500 крб.) [22].

Традиції торгового дому Раллі продовжив син Яніса – Стефанос. Утім, використовуючи налагоджені батьком механізми експорту-імпорту товарів, він змінює основні статті експорту. Якщо на початку століття основним товаром, що вивозили за кордон, було збіжжя, то з середини 1850-х рр. філія активно торгує металевими виробами. Як і батько, Стефанос користувався повагою серед одеситів, тому і був обраний почесним громадянином міста, почесним мировим суддею, громадським радником.

Однією з характерних ознак грецьких торгових домів першої половини XIX ст. була цілісність, що базувалась на міцних родинних зв'язках, а також підпорядкованість центральному офісу. Із плином часу, до середини XIX ст., в умовах інтенсифікації торговельно-комерційних відносин, набуття філіями власної комерційної практики та підприємницького капіталу спостерігаються тенденції їх відособлення та виділення в окремі самостійні торгові одиниці. В умовах жорсткої конкуренції між фірмами-експортерами необхідно було оперативно приймати рішення на місці купівлі-продажу зерна. Так, на початку 1866 р. відбулися структурні зміни і з цього часу торговий дім «Брати Раллі» функціонував вже в Одесі під назвою «Скараманга і К°» [23].

Зазначимо, що купці Одеси активно залучалися і до торгівлі в портових містах Азовського регіону, а особливо в Ростові, де вигідні торгові операції давали можливість отримувати надприбутки.

Досвід добре обізнаного з цим регіоном грека Л. Скараманги довів ефективність закупівлі зерна в цьому районі. Першим з одеситів, хто звернув увагу на цей ринок, був Я. Раллі. З часом його співвітчизники К. Папудов та Ф. Родоканакі, які володіли значними капіталами, заснували тут свої представництва. На цьому ринку греки мали можливість купувати пшеницю за нижчими цінами та розвивати географію торговельної активності шляхом активного залучення російського купецтва.

Ще у 1834–1836 рр. були спроби закупівлі пшениці, лляного насіння, жиру, а також овечої шерсті у віддалених губерніях імперії на договірних засадах із саратовськими купцями. Росіяни отримували значний розмір завдатку від греків, а іноді

навіть і всю суму. Вдалих досвід подібних операцій зумовив тісні торгові відносини між греками та російськими купцями.

Серед найбагатших грецьких купців Одеси XIX ст. був Григорій Іванович Маразлі. Він походив з грецької шляхетської родини, до міста прибув у 1792 р. і розпочав активну торговельну діяльність.

Було засноване підприємство, що спеціалізувалося на купівлі-продажу земельних ділянок. В умовах розбудови нового міста-порту такий вид торгівлі нерухомістю був достатньо прибутковою справою. Торгівля нерухомістю та вкладення капіталу у промисловість із часом стали пріоритетними напрямками комерційної активності родини Маразлі. Особливо ця тенденція простежується в діяльності сина засновника – Григорія Григоровича.

До найбільших торгових домів Одеси 1830-х рр. належало підприємство Мавро. Фанаріотська родина Мавро, зазнавши репресій на початку XIX ст. з боку турецького уряду, емігрувала до Російської імперії. В Одесі у 1806 р. Іван Мавро заснував торговий дім [24]. Але найбільшого успіху досягло підприємство Спиридона Мавро. Ще більший ріст спостерігався в період керівництва синів Спиридона – Івана та Олександра Мавро. Фірма мала розгалужену систему торгових представництв в портових містах – Таганрозі,

Марселі, Ліворно, Лондоні. На чолі філій стояли родичі дружини Мавро. Таким чином, родина Маврос об'єдналась з родиною Мелос.

Мелоси була відомою епірською купецькою родиною. Представництва їх фірми розташовувалися в традиційних центрах материкової торгівлі, які стояли на перетині торгових шляхів з Росії до Центральної Європи.

Нагромадження значних фінансових ресурсів давало змогу купцям вкладати кошти в нерухомість, будувати житлові та господарські споруди. Так, купець Костянтин Папудов володів будинками в шести різних районах Одеси. Перикл Родоканакі також мав чотири будинки та дачу в Одесі, два будинки – у Вознесенську, маєток в Градищах. Більшість представників грецького купецтва становили міцну, здорову і стабільну економічну силу суспільства, що стало на шлях капіталістичного розвитку.

Саме підприємливі торговці-греки беруть активну участь в організації промислових підприємств. Цьому сприяла й урядова постанова від 14 листопада 1824 р. про влаштування гільдій та торгівлю, яка зменшила повинності, що поклалися на купецтво. Законом підтверджувалося, що купці першої гільдії, які вели тільки оптову чи закордонну торгівлю, називалися «першостатейними» або «негоціантами». Ті, хто перебував у першій гільдії не менше 12 років, отримував звання комерції-радника чи мануфактур-радника. Уряд намагався визначити межі дозволеного в підприємстві, та забезпечити розвиток промисловості від іноземних впливів.

Право відкривати й утримувати фабрики, мануфактури та заводи мали лише купці-російські піддані. Греки-купці, що отримали російське підданства, володіючи земельними площами, мали змогу відкривати підприємства.

Підприємницький капітал осідав в Одесі повільно. Це, у першу чергу, обумовлювалося залежністю економічного добробуту від ринків Егейського моря та Середземномор'я. Вигідна торгово-економічна кон'юнктура на довгий час звузила підприємницькі потенції греків лише до торговельної діяльності. З обмеженням торгівлі тільки до експорту зернових культур торгівля не вимагала великих грошових внесків. Купівля та продаж відбувалися на місці або близько нього, що не потребувало значних грошових витрат.

З утвердженням капіталізму як економічної системи збільшувався кількісно, розвивався і зростав підприємницький прошарок суспільства. На стадії зародження фабрично-заводської промисловості формується прошарок промислової буржуазії.

Типовими промисловцями були власники невеликих торгових чи промислових капіталів. Наявність коштів у купців значно спрощувала організацію виробництва. Не зважаючи на те, що протягом першої половини XIX ст. міцні позиції в підприємстві утримували дворяни, поступово до промислового виробництва активно залучаються купці, які мали у своєму розпорядженні значні кошти. Більшість представників великого грецького купецького капіталу володіли земельними ділянками.

Так, Павло Раллі та Федір Родоканакі були крупними землевласниками, водночас Григорій Маразлі розбагатів на операціях з купівлі-продажу земельних ділянок в Одесі. Отже, наявність землі та значні фінансові можливості сприяли швидкій організації виробництва, що в умовах бурхливого розвитку процесу модернізації економіки, давало можливість знайти шлях вдалого вкладення та примноження капіталу. Купці намагалися вкладати свої капітали в такі прибуткові та рентабельні ділянки бізнесу, як цукроваріння, гуральництво, борошномельна промисловість.

Існування вільних коштів дали можливість родині Раллі відкрити цукровий завод. Купці Родоканакі взагалі активно інвестувала кошти у промисловість. Батько і син Родоканакі володіли паровим млином на 180 кінських сил, який приносив мільйонні прибутки власникам, текстильною та шкіряною фабриками, найпотужнішою броварнею на 500 000 відер, фабрикою з пошиття одягу, декількома гуральнями та заводом шампанських вин [25]. Костянтин Папудов мав велику земельну ділянку у центрі міста, де збудував кам'яне амбарне сховище, що було необхідним для тримання зерна, яке активно вивозилося за кордон.

Остання третина XIX ст. стала «золотою епохою» підприємництва в Російській імперії, до складу якої входила більшість українських земель. Оновлення всього суспільно-економічного життя, помітні зрушення в науці й техніці, інтенсивний розвиток ринкових відносин, які були спричинені реформами 1860–1870-х рр., призвели до утвердження капіталістичного способу виробництва, гігантського розширення меж підприємницької діяльності, появи нових її сфер і форм. Ця доба на передній край суспільного життя покликала торгово-промисловий прошарок, який із кожним наступним десятиліттям економічно міцнів і кількісно зростав. Джерелом його поповнення були представники різних соціальних верств та етносів.

Нові торгово-економічні умови покликали до активної торговельної діяльності найбільш енергійних, підприємливих і фінансово спроможних людей. Вони стали організаторами нових форм торгівлі та кредитно-банківської системи.

Купецтво, як найбільш підготовлена до ринкових відносин верства суспільства, керувалось винятково прибутковістю того чи іншого напрямку підприємництва. В умовах індустріального розвитку України воно мало змогу освоювати більш складні форми підприємницької діяльності. В Одесі, як важливому економічному центрі, поширювалась мережа підприємств у сфері нетоварної торгівлі. Зростання підприємницької активності в післяреформений період створило умови для розвитку кредитно-фінансової діяльності, яка охоплювало всі види позичкових кас, спеціалізованих контор, банків. Банки, маклерські контори, агентства здійснювали переважно кредитні операції і обслуговували зовнішню торгівлю і промисловість. У другій половині XIX ст. кредитування перейшло фактично до рук приватних власників, до акціонерних та інших товариств, які обкладалися процентним збором.

З середини XIX ст. греків із зовнішнього ринку почали витісняти єврейські фірми. Ще 1851 р. єврейська фірма Фішеровича й Когана спробувала витіснити грецьку монополію – зменшивши свій прибуток спочатку до 1 крб. за чверть, а потім до 25 коп. фірмі вдалося здобути переваги за рахунок швидкого обігу й скорочення витрат на зберігання.

У 1863 р. британський консул в Одесі повідомляв у Лондон про те, що євреї «зовсім витіснили греків і самі стали першими банкірами та купцями в Південній

Росії». Ця думка також простежується в записках про торгівлю зерном американського експерта: «Експортери, що нині займаються іноземною торгівлею зерном, здебільшого єврейські, великі фірми належать представникам цієї національності. Вони успішно відсунули на друге за значенням місце давні грецькі палати, більшість яких збанкрутіла» [26].

Окрім єврейської конкуренції ще однією причиною від'їзду греків з Одеси була ліквідація режиму порто-франко та запровадження в імперії агресивної протекціоністської політики, коли імпорту втратив значення в загальній торговельній діяльності. Починаючи з 1860-х рр. греки поступово втрачали контроль над середземноморською торгівлею, а їх місце посіли єврейські компанії, орієнтовані на надання посередницьких та брокерських послуг. Уже за переписом 1897 р. греки за показниками національного складу серед представників купецького стану посідали лише 8-е місце, значно поступаючись євреям, росіянам, українцям тощо.

Отже, ураховуючи великі торговельні можливості, які відкривалися з часу приєднання до Російської імперії Причорномор'я, в Одесі на початку XIX ст. з'являються філії великих торгових фірм, здебільшого орієнтовані на експорт зерна. Засновниками їх були представники заможних грецьких торговельних родин, які, маючи достатній капітал, намагалися розширити сферу діяльності підприємств та освоїти нові ринки. Ці товариства були закладами сімейного підприємництва, об'єднуючи коло близьких людей. Із розвитком економічних можливостей та інтенсифікації торгового обігу виникає необхідність відгалуження від центрального офісу та функціонування торгових домів уже як самостійних фірм. Проте з середини XIX ст. спостерігається різке скорочення чисельності грецьких торговельних фірм, спричинене зростаючою спеціалізацією експорту зерна – фірми, зайняті лише зерном, відвоювали ліву частку цього бізнесу, тоді як грецькі фірми займалися не лише експортом, а й імпортом товарів. Лише найпотужнішим грецьким торговим фірмам у цих умовах удалося зберегти свої економічні можливості та, примножуючи шляхом прибуткової роботи торгових домів фінансові ресурси, виявити себе і в промислово-комерційній діяльності. Купці вкладали кошти в прибуткові та рентабельні галузі економіки, легку й харчову промисловість, поза увагою не залишалися металургійні товариства та залізничне будівництво. Окремим грецьким комерсантам вдалося створити прибуткові компанії у фінансово-кредитній справі. Помітну роль представники грецького купецтва відігравали у створенні акціонерно-пайових компаній шляхом придбання акцій (паїв), або перебуваючи на посадах в асоційованих підприємствах.

Подальшому дослідженню запропонованої проблематики сприятиме поява фундаментальних розробок присвячених діяльності як окремих грецьких торгових домів так і функціонуванню їх філій на теренах Південної та Степової України.

Список використаної літератури

1. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. Скальковский. – Ч. I. – Одесса, 1850. – 364 с.
2. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края (1730–1823) / А. Скальковский. – Ч. I. – Одесса, 1836. – 350 с.
3. Скальковский К. Русский торговый флот и срочное пароходство на Черном и Азовском морях / К. Скальковский. – СПб., 1887. – 554 с.
4. Небольсин Г. Статистическое обозрение внешней торговли России : в 2 ч. / Г. Небольсин – СПб., 1850. – Ч. 1. – 410 с. ; Ч. 2. – 496 с.
5. Бернштейн С. Одесса. Исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем / С. Бернштейн. – Одесса, 1881. – 233 с.
6. Золотов В. А. Внешняя торговля Южной России в первой половине XIX века / В.А.Золотов. – Ростов-на Дону, 1963. – 190 с. ; Золотов В. Хлебный экспорт

- России через порты Черного и Азовского морей в 60-90-е годы XIX века / В. Золотов – Ростов-на Дону, 1966. – 250 с.
7. Дружинина А. Южная Украина в период кризиса феодализма, 1825-1860 гг. / А. Дружиніна. – М., 1981, – 278 с.
 8. Терентьева Н. Греки в Україні: економічна і культурно-просвітницька діяльність (XVII–XX ст.) / Н. Терентьева. – К., 1999. – 351 с.
 9. Терентьева Н., Торгово-економічні зв'язки України і Греції: історичні традиції та сьогодення / Н. Терентьева, О. Слюсаренко. – К., 2005. – 384 с.
 10. Терентьева Н. Сім'я Маразлі в Одесі // Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII–XIX ст. Історико-біографічні нариси / Н. Терентьева, Н. Ішуніна. – К., 2001 – С. 121–131.
 11. Терентьева Н. Підприємницька діяльність грецьких купців – братів Раллі / Н. Терентьева, Г. Тищенко // Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII–XIX ст. Історико-біографічні нариси. – К., 2001 – С. 133–140.
 12. Герлігі П. Одеса. Історія міста, 1794-1914 / П. Герлігі. – К., 1999. – 210 с.
 13. Авгитидис К. Торговий дом Константина Папудова // Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII–XIX ст. Історико-біографічні нариси / К. Авгитидис. – К., 2001 – С. 141–152.
 14. Скальковский К. Русский торговый флот и срочное пароходство на Черном и Азовском морях / К. Скальковский. – СПб., 1887. – С. 201.
 15. Дружинина А. Южная Украина в период кризиса феодализма, 1825–1860 гг. / А. Дружиніна. – М., 1981, – 189 с.
 16. Бернштейн С. Одесса. Исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем / С. Бернштейн. – Одесса, 1881. – С. 80.
 17. Авгитидис К. Торговий дом Константина Папудова / К. Авгитидис // Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII–XIX ст. Історико-біографічні нариси. – К., 2001 – С. 141–152.
 18. Терентьева Н. Одесские купцы Родоканаки / Н. Терентьева // Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII–XIX ст. Історико-біографічні нариси. – К., 2001 – С. 153.
 19. Янищи Ф. К. Греческая диаспора на юге России. Деятельность семей Месаксуди (Керчь) и Родоканаки (Одесса) (XIX – начало XX в.) / Ф. Янищи // Вестник Московского университета. – 1998. – №4. С. 62–76.
 20. Скальковский А. Записки о торговых и промышленных силах Одессы, составленные в 1859 г. / А. Скальковский. – СПб, 1865. . – С. 118.
 21. Держархів Одеської області (далі ДАОО). – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1794. Арк 1-3.
 22. Терентьева Н. Одесские купцы Родоканаки / Н. Терентьева // Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII-XIX ст. Історико-біографічні нариси. – К., 2001 – С. 159.
 23. ДАОО. – Ф. 188. – Оп. 1 – Спр. 7.
 24. Там само – Ф. 188. – Оп. 1 – Спр. 8.
 25. Коханский В. Одесса за 100 лет. Исторический очерк и иллюстрированный путеводитель на 1894 г. / В. Коханский. – Одесса, 1894. – С. 185.
 26. Терентьева Н. Підприємницька діяльність грецьких купців – братів Раллі / Н. Терентьева, Г. Тищенко // Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII-XIX ст. Історико-біографічні нариси. – К., 2001. – С. 135.
 27. Коханский В. Одесса за 100 лет. Исторический очерк и иллюстрированный путеводитель на 1894 г. / В. Коханский. – Одесса, 1894. – С. 186.

28. Коханский В. Одесса за 100 лет. Исторический очерк и иллюстрированный путеводитель на 1894 г. / В. Коханский. – Одесса, 1894. – С. 182.
29. Бернштейн С. Одесса. Исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем / С. Бернштейн. – Одесса, 1881 – С. 75–76.
Стаття надійшла до редакції 15.03.2011 р.

V. S. Volonits

THE GREEK AUCTION HOUSES OF ODESSA IN XIX CENTURY

In article is considered processes of creation and functioning merchant auction houses in Odessa. A role of representatives of Greek the merchants, which made strong, healthy and stable economic force of society is lighted, that became on the way of capitalist development. Analyses questions of the Greek influencing to the structure of home enterprise.

Key words: trading house, the Greek merchants, business.

УДК 94(477.852=14)"16/17":352/354

М. К. Подгайко

ЗАКОНОТВОРЧА ПРАКТИКА ГЕТЬМАНСЬКИХ ТА ЦАРСЬКИХ УРЯДІВ ЩОДО ГРЕКІВ НІЖИНА В II ПОЛОВИНІ XVII–XVIII СТ.

На основі комплексного аналізу літератури та джерел, аналізується правнича практика гетьманського та царського урядів щодо ніжинських греків. Досліджується правове підґрунтя перебування грецьких купців на території України. Висвітлюються економічні, геополітичні та правові чинники, що вплинули на отримання ніжинськими греками особливого статусу, прав та привілеїв.

Ключові слова: ніжинські греки, гетьманський універсал, жалувана грамота, Ніжинський грецький магістрат.

Постановка проблеми. Середина XVII століття знаменувалась в історії України подіями Національно-визвольної війни. Результатом вдалих для козацької армії бойових дій стало утворення згідно з умовами Зборівської угоди (1649 р.) Української козацької держави. Проте, тривала війна призвела до економічного занепаду країни. З метою відновлення всіх сфер функціонування суспільства, гетьманський уряд всіляко заохочував іноземних купців до активізації торгівельної справи на українських землях. Внаслідок цього відбулося формування ніжинської грецької громади. Життєдіяльність ніжинських греків регулювалася цілим комплексом політико-правових документів, які продукувала гетьманська та царська влада. Ті законодавчі рішення, що приймалися протягом XVII – XVIII ст. послідовно, крок за кроком, вибудовували привілейоване становище ніжинської грецької спільноти.

Аналіз попередніх досліджень. Вивчення історії ніжинської грецької громади розпочалося з середини XIX ст. зі статті М. Сторожевського [8]. Ця тема набула актуальності у зв'язку зі змінами в суспільно-політичній системі Російської імперії. Протягом другої половини XIX ст. з'явився ще ряд робіт з історії ніжинського грецького братства, автори яких акцентували увагу на окремих аспектах життєдіяльності грецької громади. Особлива роль в аналізі законодавчої практики гетьманського та царського урядів щодо ніжинських греків належить студіям К. Харламповича [10]. На відміну від праць попередників, весь матеріал його «Нарисів» ґрунтується на найбільш інформативному джерельному комплексі – архіві грецького братства. В період перебудови історики отримали доступ до багатьох архівних документів, що за радянської доби було неможливим. Саме в цих умовах розпочала

свою дослідницьку діяльність Г. Швидько [11], предметом вивчення якої стали архівні документи з історії ніжинського грецького братства. Протягом 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. поглибилася спеціалізація досліджень з елліністичної проблематики. Критичне переосмислення наукового доробку попередників та аналіз джерельної бази з історії грецької громади Ніжина належать А. Гедьо [1]. Вона зробила ґрунтовний аналіз гетьманських універсалів, які стосувалися ніжинських греків та надала чітку класифікацію універсалів за такими критеріями, як характер привілеїв. В цілому автори зазначають, що грецька громада Ніжина мала свої специфічні особливості в утворенні, соціальному складі, традиціях самоврядування й правах та привілеях.

Метою статті є висвітлення процесу виокремлення ніжинських греків у правничій практиці гетьманського та царського урядів.

Джерельну базу дослідження становлять опубліковані (гетьманські універсали та законодавчі акти царського уряду) та неопубліковані (архівні) матеріали, що відображають правничу практику гетьманського та царського урядів щодо ніжинських греків.

Виклад основного матеріалу. За козацької доби основним документом, що визначав становище греків на українських теренах були універсали. За класифікацією А. Гедьо [1]. універсали поділялися на такі: 1) які надавали пільги в торгівлі; 2) які звільняли від підводної і постійної повинностей; 3) які встановлювали особливий статус греків у Ніжині; 4) які підтверджували попередні акти.

Переважає більшість універсалів першої групи є торговими. Це не випадково, адже стимулювання внутрішньої торгівлі було одним з важливих напрямків гетьманської політики, враховуючи економічний занепад і потребу в товарах масового споживання. Саме до них можемо віднести той документ, з якого бере початок правове регулювання перебування греків на українських землях – універсал Б. Хмельницького від 2 травня 1657 р. Універсал заохочував грецьких купців до торгівлі на території України. При цьому гетьманська влада брала на себе зобов'язання забезпечити сприятливі умови для торгівлі іноземцям [9, с. 43]. У своєму намаганні пожвавити комерційну активність влада навіть не зупинялась перед наданням грекам судової автономії і дозволяла судитися грецьким купцям та їхній челяді самостійно, за своїми звичаями.

Якщо перший універсал Б. Хмельницького лише декларував заохочення грецьких купців до торгівлі в Україні, то наступний документ визначав головний стимул комерційної діяльності – право безмитної торгівлі. В універсалі Б. Хмельницького від 16 червня 1657 р. йшлося, що через активну торговельну справу грецькі купці змушені часто перетинати кордон та сплачувати мито, за цих обставин гетьман наказав звільнити греків від сплати мита, а місцевій владі суворо нагадував про потребу всіляко допомагати грецьким купцям, не чинити перешкод, при необхідності поступатися місцем в постійних дворах, щоб греки не втрачали часу та знов і знов приїздили торгувати в Україну [9, с. 44]. Грецькі купці повинні були сплачувати лише індукту – мито з привізних товарів. Утім, фіксований розмір цього мита був встановлений лише у 1660 р.

Отже торговельні преференції та власний суд з самого початку становили головні ознаки привілейованого становища греків та основи для його подальшого зміцнення й удосконалення.

Юридично це проявилось в цілій низці подальших універсалів, які згідно з наведеною вище класифікацією можна визначити як підтверджувальні.

В універсалі І. Виговського від 9 лютого 1658 р. підтверджувалися привілеї грецьких купців, надані їм Б. Хмельницьким [9, с. 44]. А в наступному універсалі І. Виговського від 3 травня 1659 р. нагадувалося місцевим чиновникам, що у разі скривдження іноземних купців, винні зазнають покарання [9, с. 46].

Тактика актуалізації питань власної торгової діяльності перед вищою владою же швидко продемонструвала грекам свою корисність та ефективність. Тому з приходом до гетьманської влади сина Б. Хмельницького Юрія, грецькі купці знов звернулися до гетьмана по грамоту, яка б підтверджувала їх особливе становище на українських землях. У відповідь, молодий гетьман видав аж два універсали. Їх зміст був вельми традиційним. Заборонялося чинити грецьким купцям будь-які перешкоди під час пересування територією України, під час торгівлі в містах на ярмарках та заборонялося збирати з греків податки. Пригадав Ю. Хмельницький також і право греків на вільне судове розв'язання суперечливих питань [9, с. 46].

Певна деталізація судових питань простежується в універсалі І. Брюховецького від 16 березня 1665 р. Поряд із «ритуальним» для українських гетьманів підтвердженням всіх привілеїв та загроз покарання тим, хто їх порушуватиме, йшлося про особливості суду між греками та українцями. Він міг здійснюватися у загальних судових установах, тобто суперечки між грецькими та українськими купцями не були в компетенції грецького судочинства.

Отже за період 1657–1665 рр. підтверджувальні та оборонні універсали становили левову частку правової бази щодо грецької спільноти. Питання, що порушувалися в цих документах, оберталося навколо торговельних привілеїв та власного суду і майже не виходили за межі тієї змістовної площини, що була окреслена універсалами Б. Хмельницького.

Період важливих змін для іноземних купців взагалі, і греків зокрема було започатковано універсалами І. Самойловича. Видані ним два універсали в 1672 р., так само, як і попередні, підтверджували привілейоване становище грецьких купців на українських землях. Але універсал від 28 листопада 1675 р. якісно змінив стан грецьких купців на відміну від інших іноземців. В універсалі гетьманська влада звертається до ніжинського міського магістрату з наказом не втручатися в справи судочинства грецьких купців. Універсалом визначалося, що апеляцію на рішення грецького суду можна направляти до генерального суду [9, с. 53].

Найбільш кардинальні зміни у становище грецької спільноти внесла законотворча діяльність І. Мазепи. Вона завершила еволюцію грецького чинника від розпорошеної купецької спільноти, представники якої тимчасово перебували в Україні, до організованої, територіально визначеної громади, а також відкрила нові перспективи для розвитку традицій самоврядування. Зокрема це виявилось у таких рішеннях.

І. Мазепа своїм універсалом від 13 вересня 1687 р. підтвердив право греків судитися тільки своїм судом та невідповідність полковому суду й городовому магістрату, а універсалом від 18 грудня того ж року дозволив побудувати церкву та самостійно здійснювати релігійні обряди згідно з їх звичаєм [9, с. 54]. Отже до судової автономії вперше додавалася релігійна. Універсалом І. Мазепи від 19 жовтня 1696 р. юридично було оформлено Ніжинське грецьке братство [9, с. 57]. Документ наголошував на забороні ніжинським грекам самостійно чинити судочинство в кримінальних справах. Уперше грецькі двори звільнялися від міських повинностей [10, с. 21]. Черговим універсалом від 16 травня 1701 р. греки були звільнені від надання підвод та військових постойів і міських податків [9, с. 59].

Від традиції підтвердження усіх прав і пільг грекам не відійшли ані І. Скоропадський, ані Д. Апостол. Відсутність в їхніх універсалах нових сюжетів свідчить про те, що за часів гетьманування І. Мазепи було визначено та врегульовано майже всі основні сфери життєдіяльності греків у Ніжині.

Утім перша половина XVIII ст. позначилася для греків Ніжина не тільки зміцненням та підтвердженням їх привілейованого становища. Гетьманська влада на українських землях, після «зради» гетьмана І. Мазепи, вже не була досить стабільною та не могла стати гарантом захисту прав і привілеїв ніжинських греків. Ще за часів

гетьманування І. Скоропадського авторитет гетьмана настільки ослаб, що військовий та місцевий уряди не бачили потреби дотримуватися законодавчих актів [2, с. 87]. Тому ніжинські греки почали шукати підтримки та захисту в московських царів.

До російського уряду греки зверталися не вперше. Розвиток торгівельної справи в Російській імперії досяг таких розмірів, що грецькі купці не могли залишатися осторонь цього процесу. Вони прагнули нових ринків та шукали дозволу російського уряду на право торгівлі в Москві. Бажання грецьких купців було підтримано наказом посольського приказу від 17 квітня 1680 р. Для захисту московських ринків від греків з Туреччини, які б могли проникнути до Москви під видом греків з «малоросійських міст», останнім необхідно було мати при собі лист, підписаний гетьманською рукою за військовою печаткою, який би підтверджував їх особу [3].

У своїй чолобитній до Петра I вони скаржилися на гетьманську владу та зверталися з проханням про надання їм такого документу, який би гарантував захист їхніх прав та привілеїв. Такий документ було отримано – 11 березня 1710 р. ніжинські греки одержали жалувану грамоту, за якою затверджувалися всі права та привілеї, надані громаді гетьманським урядом. Поза увагою російського уряду не залишилося питання судочинства ніжинських греків. Як то було заведено раніше, греки повинні самі чинити суд поміж собою та своєю челяддю у всіх справах, крім кримінальних та розшукових [4].

Указом російської імператриці Анни Іоанівни від 8 серпня 1734 р. затверджувалися права та привілеї, надані ніжинським грекам ще за часів Петра I. Крім іншого, в документі йшлося про судочинну справу в грецькій громаді. Підтверджувалося право греків на власний суд за своїми традиціями та «по прежнему их обыкновению» [5], тобто чинити суд у всіх справах, крім кримінальних, але в 13 пункті указу наголошувалося, що греки мають право апелювати до Генеральної військової канцелярії, що у Глухові, на випадок неможливості самостійно розв'язати складні цивільні справи.

Важливе місце в історії громади має жалувана грамота Єлизавети I, надана грекам 3 листопада 1742 р. Серед означених пунктів грамоти додавався ще один, який був включений за наполегливим проханням грецьких купців – заборонялося залучати членів грецької громади до громадських міських справ [6]. Акцентуємо на цьому окрему увагу. Незважаючи на відсутність територіальної відокремленості, грецька громада відсторонювалася від загальноміського життя, існувала автономно, що і підтверджувалося юридично.

Період гетьманування К. Розумовського ввійшов в історію Ніжинської грецької громади як час, коли була зроблена спроба поставити під контроль місцевих органів влади суд грецького братства. Наказом гетьмана від 16 квітня 1751 р. до Ніжинського грецького братства був введений ніжинський полковий старшина. Реакція на це грецького братства не забарилася. У серпні того ж року греки звернулися з клопотанням до гетьмана з приводу порушення їхніх привілеїв. Результатом став універсал, виданий ним в Глухові 28 серпня 1751 р., в якому підтверджувалися права та привілеї ніжинських греків (звільнення від постоїв та підводної повинності, право вільного пересування для торгівельно-го промислу, недоторканість майна померлих греків, незалежність грецького суду тощо) [9, с. 84], а Генеральною військовою канцелярією був виданий указ про заборону будь-яких утисків щодо грецьких купців.

Після ліквідації інституту гетьманства на українських землях у 60-х рр. XVIII ст., вищим органом влади на території Малоросії стала Друга Малоросійська колегія на чолі з графом П. Румянцевим. Було взято жорсткий курс на централізацію влади в Російській імперії. Основним питанням стосовно ніжинських греків, що турбувало російську владу, було майже безконтрольне прийняття у братство не тільки місцевих, але приїжджих греків та взагалі негреків, а «малоросіян». Іменним указом від

10 лютого 1775 р. надавалися наступні права та привілеї ніжинським грекам: суду грецького братства була надана державна печатка; надавалося право вільно вести торгівельні справи у межах Росії; заборонялося Генеральному суду втручатися в справи греків, при вирішенні важливих питань і тяжб вищою інстанцією є Малоросійська колегія; у випадку суперечок греків з негреками, греки притягають росіян до державних судових установ, а росіяни греків – до братського суду; Ніжинському магістрату підтверджено, щоб він не порушував прав і привілеїв греків, не затримував видання паспортів, проїжджого мита не вимагав та не обтяжував розпоряджатися майном померлих в різних містах греків в інтересах як спадкоємців, так і кредиторів [7].

Іншим важливим моментом у правовому врегулюванні буття ніжинських греків було упорядкування судочинства, зокрема у тій його частині, що стосувалася апеляцій.

Історичне значення мав законодавчий акт від 21 квітня 1785 р. Російський уряд видав «Городовое положение», за яким управління містами переходило до компетенції магістратів, а купці поділялися на гільдії. Цей законодавчий акт фактично став загрозою для грецької громади з її багаторічним укладом. Розуміючи це, члени грецької громади Ніжина відразу ж почали домагатися, щоб імператриця затвердила їхні привілеї. В жалуваній грамоті, наданій ніжинським грекам Катериною II 1 вересня 1785 р. зазначалося, що замість суду грецького братства буде створено Ніжинський грецький магістрат. Крім цього, підтверджувався особливий стан греків у Ніжині, закріплювалися їхні привілеї [2, с. 125]. Жалувана грамота 1785 р. завершила тривалий процес оформлення самоврядування ніжинських греків.

Таким чином, процес виокремлення греків у правовій практиці можна поділити на кілька періодів: 1) 1657–1680 рр. – час надання універсалів гетьманською владою грецьким купцям; 2) 1680–50-ті рр. XVIII ст. – період, коли гетьманські універсали законодавчо підтверджувалися жалуваними грамотами царського уряду; 3) 60-ті рр. XVIII ст. – 1785 р. – час надання жалуваних грамот лише царською адміністрацією. Нижня межа пов'язана з діяльністю Малоросійської колегії, а верхня датована жалуваною грамотою імператриці Катерини II, якою завершився процес оформлення самоврядування греків в Ніжині.

Отже, державна увага до питань іноземної колонізації українських теренів позначилася цілим рядом політико-правових актів, що регулювали життєдіяльність ніжинських греків. Якщо порівнювати правову практику гетьманського й царського урядів, то можна зазначити, що царські урядові документи на початку лише підтверджували гетьманські універсали. Проте, з часом, закони царських урядів виокремили ніжинську грецьку спільноту від іншого населення українських земель, надаючи грекам ширші торгівельні, економічні та судові привілеї. Формували політико-правове поле самоврядної організації, виявами якої став Ніжинський грецький магістрат.

Пріоритетним напрямком подальшого вивчення специфіки законодавчої діяльності гетьманського та царського урядів щодо ніжинських греків є детальне вивчення кола архівних джерел, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві («Генеральна військова канцелярія (1657–1765 рр.)» (ф. 51), «Ніжинський міський суд» (ф. 77), «Канцелярія гетьмана Розумовського (1750–1764 рр.)» (ф. 269), «Ніжинський городовий магістрат» (ф. 786), «Чернігівський губернський магістрат» (ф. 1537) та ін.).

Перспективою розвитку може стати більш детальне вивчення еволюції політики гетьманського та російського урядів щодо грецької громади Ніжина у таких аспектах як: специфіка надання грекам привілеїв; висвітлення відносини між органами грецького самоврядування та структурами загальнодержавної влади та ін.

Список використаної літератури

1. Гедьо А. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII–XIX ст. / А. Гедьо – К., 2005. – 416 с.
2. Плохинский М. Иноземцы в старой Малороссии / М. Плохинский // Труды XII археологического съезда (Харьков, 1902 г.) / [под ред. графини П. Уваровой]. – Т. 2, ч. 1. – М., 1905. – С. 194.
3. ПСЗ–1. – Т. 2, №818.
4. ПСЗ–1. – Т. 4, №2260.
5. ПСЗ–1. – Т. 9, №26614.
6. ПСЗ–1. – Т. 11, №8656.
7. ПСЗ–1. – Т. 20, №14879.
8. Сторожевский Н. Нежинские греки / Н. Сторожевский. – К., 1863. – 32 с.
9. Федотов-Чеховской А. Акты нежинского братства. – К. : Керер, 1884. – 84 с.
10. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.) / К. Харлампович // Записки історико-фіологічного відділу УАН. – К., 1929. – №24. – С. 117.
11. Швидько А. Джерела до історії грецького ніжинського братства (XVII–XVIII ст.) / А. Швидько // Україна – Греція: досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва. – Маріуполь, 1996. – С. 43–44.
Стаття надійшла до редакції 14.03.2011 р.

М. С. Podgayko

**LEGISLATIVE PRACTICE HETMAN THAT THE ROYAL GOVERNMENT
AGAINST THE GREEKS NEZHIN IN THE II HALF
OF THE XVII–XVIII CENTURIES**

Administrative practice of the hetman's and tsar's governments concerning Greeks of Nezhen has been analysed on the basis of comprehensive analyses of literature and sources. The legal basis of Greek merchant's presence in Ukraine has been studied. Economic, geopolitical and legal factors, affected the achievement of special status, rights and privileges by Greeks of Nezhen have been considered.

Key words: *Nezhin Greeks, Hetman wagon, letters patent, Nezhinskii Greek magistrate.*

УДК 314.18"1946/1955"(477.6)

Н. Ф. Шипік

**ДИНАМІКА ПРИРОДНОГО ПРИРОСТУ НАСЕЛЕННЯ ДОНЕЧЧИНИ У
ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ (1946–1955 РР.)**

Розглядається динаміка природного приросту населення Донеччини у повоєнне десятиріччя. Досліджуються зміни основних його складових. Виявлено специфіку природного приросту області на загальноукраїнському фоні та зроблено спробу визначити її причини.

Ключові слова: *природний приріст, смертність, народжуваність, Донеччина.*

Одним із невирішених глобальних питань людства у XXI ст. залишається демографічна проблема, яка має різноманітні регіональні прояви, якщо не протилежні за змістом, то принаймні доволі специфічні. Певна регіональна специфіка в межах сучасного загальноукраїнського простору притаманна Донецькій області. Проявляється вона у доволі низькому рівні народжуваності, який є одним із найнижчих в Україні і одному із найвищих рівнів смертності, внаслідок чого за показниками депопуляції

Донеччина невідгідно виокремлюється на загальноукраїнському фоні. Така ситуація певною мірою спонукає до ретроспективних досліджень регіональної площини. Звернення до повоєнного періоду певною мірою обумовлено високою динамікою росту народонаселення області у складних повоєнних умовах.

Вивчення природного приросту населення повоєнної України стало можливим лише в умовах хрущовської лібералізації суспільства, після відкриття доступу науковцям до матеріалів поточної статистики. У 60-ті рр. ХХ ст. дослідженню негативних тенденцій у природному русі населення повоєнної України приділив увагу науковець В. П. Піскунов [1]. Регіональний зміст проблеми і досі залишається поза увагою дослідників.

Метою статті є реконструкція динаміки показників природного приросту населення Донеччини (тодішньої Сталінської області) на основі матеріалів поточного статистичного обліку у повоєнне десятиріччя та виявлення її специфіки.

Джерельною базою дослідження є документи фонду статистичного управління Сталінської області, що зберігаються у держархіві Донецької області, зокрема різноманітні форми звітності поточної статистики, серед яких основними є «Динамічні ряди ЦСУ УРСР про природний рух населення 1939–1958 рр.», доповідні записки про природний рух населення, «Розрахунки чисельності населення на 1 число кожного місяця» за формою «Н» та «Чисельність міського і сільського населення на 1 число кожного місяця» за формою «Р» [2]. Для опрацювання статистичних даних було використано методи демографічної статистики, зокрема методи вирахування демографічних показників та їх аналізу, які детально розглянуті в колективній монографії «Практична демографія» [3].

На відміну від багатьох областей України, повоєнне населення Донеччини формувалося переважно внаслідок міграцій, частка приросту від яких, складала в середньому дві третини загального приросту людності. Природний приріст відповідно забезпечив майже третину зростання населення, отже відігравав не найбільшу роль, хоча і становив значну в абсолютному вимірі величину. Так, якщо чисельність населення області зросла від 2,242 млн. осіб станом на 01.01.1946 р. до 3,915 млн. осіб станом на 01.01.1956 р., а загальний приріст населення за вказаний період складав 1,673 млн. осіб, то природний приріст області з 1946 р. до 1955 р. включно становив 523,8 тис. осіб або 31 % від загального приросту. Причому, роль природного приросту у різних за структурою поселеннях була протилежною. Так, у загальному прирості міського населення, який дорівнював за вказаний період 1,558 млн. осіб, природний приріст становив 423 тис. осіб або 27%. Для сільського населення основу зростання людності становив саме природний приріст, який складав 95,7 тис. осіб або 83% від загального приросту сільських жителів. Останній дорівнював 115,4 тис. осіб [4]. Роль природного приросту у різних за структурою поселеннях була обумовлена численними міграціями до міст області, спрямованими на відбудову промислових підприємств. Щорічні абсолютні показники природного приросту населення області зазнавали змін, які можна простежити за графіком 1.

З графіку 1 можна побачити, що природний приріст Сталінської області, зазнавши майже десятикратного скорочення від 47,7 в 1946 р. до 5,2 тис. осіб у 1947 р. внаслідок Голодомору, відновив своє зростання протягом 1948-1949 рр., а починаючи з 1950 р. його щорічні абсолютні показники змінювалися, послідовно дорівнюючи 58,4; 62,7; 66,9; 65,8; 65,9 та 57,7 тис. осіб, тобто балансували в межах довоєнних показників.

Графік 1 [5]

Для того, аби виявити регіональні відмінності демографічних процесів на територіях, чисельність населення яких є нерівнозначною, в демографії прийнято вираховувати показники на кожну тисячу населення (проміле) [3]. Проаналізувати загальний коефіцієнт природного приросту можна за допомогою Графіку 2.

Графік 2 [6]

Графік 2 демонструє різкий зріст показників у повоєнному 1946 р., глибоке падіння у 1947 р., стрімке зростання у 1948–1949 рр. Починаючи з 1950 р., коли можна говорити про певну соціально-демографічну стабілізацію після кризи 1947 р.,

загальний коефіцієнт природного приросту як в Сталінській області, так в Україні загалом зазнав тенденцію до зниження. І хоча в цілому рівень природного приросту населення області був вищим за середньоукраїнський аналог, проте темпи його зниження на Донеччині були істотнішими. Так, обласний показник знизився з 1950 р. до 1955 р. на 19%, а в УРСР на 11%. До того ж, в Сталінській області, на відміну від загальноукраїнського показника, рівень природного приросту опустився нижче довоєнної відмітки. Високі темпи зниження природного приросту на Донеччині зберуться, і навіть посиляться у наступне десятиріччя. Загальний коефіцієнт природного приросту скоротиться з 1955 р. до 1965 р. від 15,5 до 8,3, тобто на 7,2 проміле або на 46,5%. З урахуванням вищесказаного, відмінності у сучасних показниках природного приросту Донеччини на загальноукраїнському фоні, можна розглядати як результат довготривалого процесу, прояви якого можна спостерігати у післявоєнний період.

Аби виявити головні чинники випереджаючого зниження природного приросту на Донеччині, розглянемо зміни основних складових природного руху, а саме, динаміку народжуваності і смертності у порівнянні із загальноукраїнськими показниками, за допомогою Графіків 3 і 4.

Графік 3 [7]

З графіка 3 видно, що потужне підвищення рівня народжуваності, котре спостерігалось у 1946 р., виявилось короткочасним. Вже наступного 1947 р. загальний коефіцієнт народжуваності знизився по УРСР на 7,1%, по Сталінській області на 25,3%. Можна зробити попередній висновок про те, що на Донеччині вплив Голодомору на народжуваність був сильнішим, ніж по Україні загалом. У 1949 р. стався широко розрекламований у періодичній пресі сплеск народжуваності. Отже, внаслідок Голодомору 1946–1947 рр. компенсаційна хвиля повоєнних народжень була перервана і набула вигляду двогорбої. Вершинами компенсаційних народжень були 1946, 1949 рр. Жодного року показники народжуваності не перевищили довоєнну відмітку. На відміну від західних країн, ні населення регіону, ні України загалом «бебі буму» не зазнало.

Лише у Ізмаїльській, Закарпатській, Чернівецькій області у 1949 р. показники народжуваності перетнули довоєнну межу.

Крім того, з графіку 3 можна побачити, що рівень народжуваності в Сталінській області (за виключенням років прямого впливу повоєнного Голодомору) був дещо вищим, ніж в середньому по УРСР. Максимальним він не був. Так, за підсумками першого півріччя 1949 р. народжуваність у західних областях була вищою, ніж у східних: у перших 30, а в других 27 проміле. В Ізмаїльській, Закарпатській, Чернівецькій області зазначені показники дорівнювали відповідно 36, 35, 32 на 1 тис. населення [58]. Напрямок змін рівня народжуваності населення Донеччини у повоєнний період не відхилився від загальноукраїнської тенденції зниження. Однак темпи його зниження в нашій області були вищими. Так, у більш-менш благополучний період 1950–1955 рр. загальний коефіцієнт народжуваності в Україні знизився з 22,8 до 20,1 проміле або на 11,8%, а в Сталінській області від 27,1 до 22 проміле або на 18,8%. У порівнянні з довоєнним періодом зниження склало відповідно в УРСР 26%, в Сталінській області – 37%. Тенденція випереджаючих темпів падіння рівня народжуваності на Донеччині збережеться і в наступне десятиріччя, коли її рівень зменшиться з 1955 р. до 1964 рр. від 22 до 16,3 проміле або на 30%, а в УРСР від 20,1 до 16,5 проміле або на 18%.

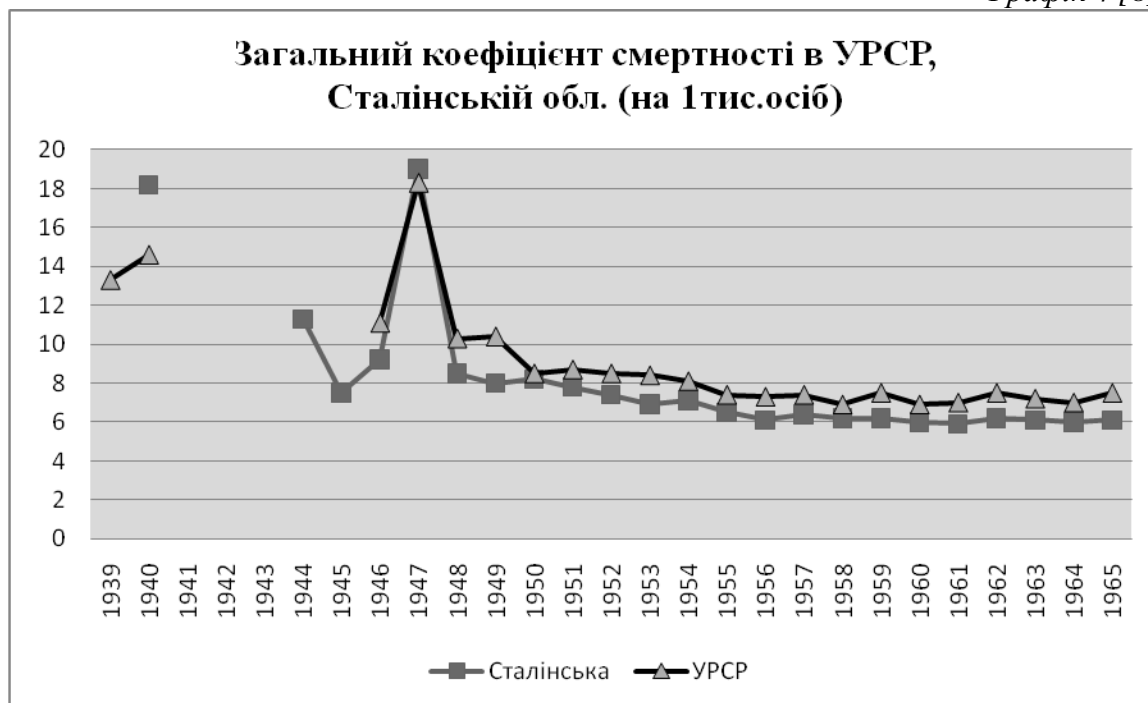
Скорочення рівня народжуваності у ХХ ст. було закономірним процесом, пов'язаним з об'єктивним розвитком демографічної системи, згідно з яким падіння рівня народжуваності в Україні почалося ще на зламі століть – ХІХ та ХХ і відбувалося в ХХ ст. подеколи (під час голодомору та в період масових репресій) галопуючими темпами. Звичайно, свої корективи внесла Друга світова війна, котра призвела до колосальних людських втрат і деформації нормального співвідношення чоловіків і жінок. Однак, нормальне співвідношення статей на Донеччині відновлювалось швидше, ніж в багатьох інших областях України, завдяки потужним міграційним потокам, основу яких складали люди працездатного віку з кількісною перевагою чоловічої статі. Величезній кількості мігрантів, яких спрямовували до Сталінської області у повоєнні роки, не встигали створювати прийнятні житлові, соціально-побутові умови, навіть вдаючись до ущільнення житлової площі місцевих мешканців. Ще на початку 1950-х р. багато людей жило в землянках, напівзруйнованих приміщеннях, у перенаселених гуртожитках, часто барачного типу. Нужденне життя, голод, складні житлові умови, високий рівень зайнятості, відсутність короткого робочого тижня, велике навантаження на виробництві, яке іноді перевищувало всі допустимі норми, проблеми дитячої зайнятості поза школою, без сумніву, підштовхували жінок до обмеження народжуваності. Отже, в умовах зневажання державою соціальних потреб суспільства, зворотнім боком організованих державою потужних міграцій, стала репродуктивна установка на малодітну сім'ю. «Надання пріоритету важкій промисловості та військовому комплексу та ігнорування потреб споживача були самі по собі ворожими сім'ї, як і важкі житлові умови»

Протилежним явищем, яке визначає напрямок природного руху, є смертність, за змінами показників якої можна прослідкувати за допомогою Графіка 4.

З Графіка 4 можна побачити, що тенденція зниження рівня смертності характерна всьому повоєнному періоду, за виключенням 1946–1947 рр. Причому темпи зниження смертності в Сталінській області перевищували загальноукраїнські показники. Так, з 1950 р. до 1955 р. рівень смертності в Сталінській області знизився на 20,7%, а загалом по УРСР 13%. Коефіцієнти смертності на Донеччині у довоєнні роки були вищими, ніж в середньому по Україні. Зниження смертності у порівнянні з довоєнною добою в Сталінській області на 64,3%, в УРСР – на 49,3%. У порівнянні з довоєнним, 1940 р., він зменшився у Сталінській області майже в 3 рази, в УРСР – майже в 2 рази. Зниження рівня смертності було значним досягненням повоєнної доби. Його найчастіше

пов'язують з успіхами медицини у виробництві й застосуванні антибіотиків та нових лікувальних засобів – сульфаніламідів, доволі ефективних у лікуванні шлунково-кишкових захворювань та пневмонії. Відомо, що сульфаніламиди та пеніцилін стали надходити в обмеженій кількості в СРСР із США під час війни. Пізніше було налагоджено виробництво цих препаратів в СРСР. Отже, падіння природного приросту у повоєнну добу відчутно стримувалося позитивною тенденцією скорочення рівня смертності, проте потенціал останнього був швидко вичерпаний. Так, наступного десятиріччя з 1955 р. до 1965 р. вони знизяться від 6,5 до 6,3 проміле або на 3%.

Графік 4 [8]

Таким чином, рівень природного приросту на Донеччині у повоєнне десятиріччя зазнав зниження, темпи якого перевищували загальноукраїнські показники. Таку специфіку визначали передусім випереджаючі темпи скорочення рівня народжуваності. Якщо спільну тенденцію зниження народжуваності можна пояснити загальними закономірностями розвитку демографічної системи, карколомними історичними подіями, то випереджаюче зниження рівня народжуваності в Сталінській області у повоєнне десятиріччя, на думку автора, було зворотнім боком потужних міграцій до Донеччини, коли через складні соціально-побутові умови швидко змінювались репродуктивні установки населення. Можна сказати, що опосередкованим чинником порівняно високих темпів зниження рівня природного приросту населення області був вибір моделі відбудови господарства, заснований на ігноруванні соціальних потреб суспільства, моделі відбудови зі ставкою на відновлення важкої промисловості – основи воєнно-промислового комплексу, на економію й накопичення фінансів за рахунок сільського господарства, легкої промисловості і соціальної сфери.

Серед подальших напрямків дослідження можна назвати вивчення впливу Голодомору 1946–1947 рр. на показники природного руху населення Донеччини.

Список використаної літератури

1. Пискунов В.П. Рождаемость на Украине в послевоенный период: автореф. дис... канд. экон. наук. – К., 1966. – 20 с.; Про деякі особливості природного руху населення Української РСР // Економіка радянської України. – 1964. – № 4. – С. 24–31.

2. ДАДО, ф. Р.-4249.
3. Практическая демография / В.Н. Архангельский, А.Е. Иванова, Л.Л. Рыбаковский, С.В. Рязанцев. – М.: ЦСП, 2005. – 195с.
4. Підраховано за: ДАДО, ф.Р.-4249, оп.1, дод., спр.35, арк. 1-3; оп.3 дод., спр.16, арк. 104, 106;
5. Складено за: ДАДО, ф. Р.-4249, оп.1, дод., спр.35, арк.1-3; оп.3, дод., спр. 16, арк.104, 106; ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.5891, арк.46;
6. Складено за: ДАДО, ф. Р.-4249, оп.1, дод., спр.35, арк.1-3, 5; спр.37, арк.4, 27; спр.60, арк.21;спр.97, арк.3; спр.428, арк.1; оп.3, дод., спр.16, арк.104, 106; ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.5891, арк.46;
7. Складено за: ДАДО, ф. Р.-4249, оп.1 дод., спр.35, арк.1-3; оп.3 дод., спр.16, арк.106; ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.5891, арк.42; Пискунов В.П. Рождаемость на Украине в послевоенный период.: Дисерт. ... канд. екон. наук. К. – 1966. – С. 89.
8. Складено за: ДАДО, ф.Р.-4249, оп.1, дод., спр.35, арк.1-3; оп.3, дод., спр.16, арк.106; ДАЛО, ф.2519, оп.1, спр.28, арк.83-85; спр.50, арк.50-53; спр.151, арк.60; спр.169, арк.14; спр.178, арк.145; спр.203, арк.18; спр.213, арк.79-81; ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.5891, арк.42.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2011 р.

N. Th. Shypik

THE DYNAMICS OF THE NATURAL GROWTH OF THE POPULATION / THE NATURAL FLOW OF THE DONETSK REGION POPULATION IN 10-TH YEAR POST-WAR PERIOD (1946–1955)

The thesis deals with the dynamics of the natural growth of the population of the Donetsk region in 10-th year post-war period. The differences comprising this dynamics have been analyzed. The peculiarity of the natural growth in the region on the overall territory of Ukraine has been highlighted and the attempt to find out the reasons for this growth of the population has been undertaken.

Key words: natural growth, mortality, fertility, Donetsk region.

УДК 339.564(495:470+571)"185/190"

С. В. Новікова

ГОЛОВНІ СКЛАДОВІ ЕКСПОРТНОЇ ТОРГІВЛІ ГРЕЦІЇ З РОСІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Висвітлюються особливості зовнішньоторгових відносин між Грецією та Російською імперією у другій половині ХІХ ст., дана характеристика головним складовим грецького експорту (корінка, вино, оливки та оливкова олія, сухофрукти, будівельні матеріали), досліджуються причини того, чому саме Російська держава у цей час стала одним з провідних торгових партнерів Греції.

Ключові слова: Греція, Російська імперія, експорт, зовнішня торгівля.

Постановка проблеми. Протягом двох останніх десятиліть значною мірою підвищився інтерес вітчизняних науковців до історії Греції та грецьких громад в Україні та в інших європейських країнах, різних аспектів діяльності представників грецької спільноти. Найбільшу увагу дослідників привернула до себе посередницька діяльність грецьких комерсантів протягом ХУІІІ–ХІХ ст., особливо у європейській торгівлі хлібом. Але, на жаль, майже невивченими залишаються особливості та головні тенденції розвитку економіки самої Греції в означений період, головні складові її

експорту до країн Європи, не встановлено, чому ця маленька країна з доволі відсталою економікою стала в останній чверті XIX ст. одним з пріоритетних зовнішньоторгових партнерів Російської імперії.

Осмилення накреслених проблем має сприяти відтворенню маловідомих сторінок вітчизняної історії, а також історії Греції, Російської держави, інших європейських країн. Аналіз набутого ними досвіду економічного партнерства надає можливість виробити конкретні науково обґрунтовані рекомендації щодо сучасної зовнішньоекономічної стратегії України.

Аналіз попередніх досліджень. У вітчизняній історіографії ця тема фактично не досліджувалася. Її окремі аспекти знайшли відображення у працях XIX – початку XX ст., присвячених історії зовнішньої та внутрішньої торгівлі Російської імперії. Найбільш значущими з них є праці А. Альмедінгена [2], І. Аксакова [1] та Г. Неболсіна [5]. З робіт радянських дослідників особливо слід відзначити праці В. Золотова [4] та П. Хромова [14]. У них вміщено значний масив статистичних показників, що певною мірою дозволяють визначити особливості експортної торгівлі Греції та Російської держави, а також простежити розвиток російсько-грецьких торгових відносин протягом другої половини XIX – початку XX ст.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. з'явилися роботи вітчизняних та іноземних дослідників з історії іноземного підприємництва як в Російській імперії, так і на українських теренах. У них розглядаються і деякі аспекти з історії грецької економіки та російсько-грецьких економічних відносин у XIX ст. З них слід особливо відзначити праці Г. Тіщенко [13], Н. Терентьевої [12], Д. Харлафтис [15], Е. Сіфнеос [16]. Але в цілому обрана для вивчення тема не була предметом окремого дослідження і потребує ґрунтовного та всебічного висвітлення.

Мета цієї роботи полягає у визначенні головних складових та особливостей зовнішньоторгових відносин між Грецією та Російською імперією у другій половині XIX ст., виявленні причин активізації у цей час російсько-грецьких зовнішньоекономічних зв'язків.

Джерела з теми представлені актовими та статистичними матеріалами. Комплекс нормативних документів складають офіційні торгові угоди Греції, Російської імперії та консульські звіти [6-10]. Важливі статистичні відомості щодо основних статей ввозу та вивозу Грецією товарів, розвитку російсько-грецьких торгових відносин, містять численні збірки з історії зовнішньої торгівлі Російської імперії [3, с. 11].

Таким чином, зіставлення інформації різних видів джерел дає можливість більш глибоко і різнобічно розкрити тему.

Виклад основного матеріалу. Природно-кліматичні умови Греції не є сприятливими для розвитку багатьох галузей сільського господарства, особливо – орного землеробства та вирощування зернових культур. Ще з античної доби склалася традиція закупівлі зерна греками в малоазійських колоніях, колоніях Північного Причорномор'я та Приазов'я. Ця особливість грецької економіки зберігалася протягом багатьох століть і була її найбільш характерною рисою також і у XIX ст.

Саме з античної доби провідними галузями сільського господарства Греції стали виноградарство та вирощування оливок, а продукція цих галузей з того часу є головною складовою грецького експорту. У XIX ст. його головним предметом стає корінфський виноград, або корінка – дрібний синій виноград без кісточок.

Корінка вирощувалася майже виключно в Греції, особливо – на островах Ітака та Кефалонія, а також на півострові Морея (поблизу Патраса та Корінфу). Вона давала великі врожаї. Існували два її різновиди: біла та чорна. Біла корінка в основному вивозилася у вигляді сухих ягід, чорна корінка теж висувувалася і призначалася для виготовлення родзинкового вина та кондитерських виробів [2, с. 13].

Збір і сушка корінки відбувалися на початку осені. Її вивіз знаходився під наглядом державних чиновників – особливих присяжних експертів. За законом 1892 р. вивіз корінки нового врожаю дозволявся з 16 серпня, до неї заборонялося додавати будь-які речовини для збільшення ваги та прикладати до тари невідповідні етикетки та клейма. Вивізне мито протягом другої половини XIX ст. в середньому становило 13 драхм золотом з 1000 венеціанських фунтів (11 коп. з одного пуду) для корінки з провінцій Каламата, Мессенія, Пілос, Олімпія, Еліда та Лакедемон. Для корінки з усіх інших провінцій мито становило 15 драхм золотом з 1000 венеціанських фунтів (13 коп. з одного пуду). Для корінки з Іонійських островів вивізне мито становило 18% від її ціни [7, арк. 80 зв.].

У 1895 р. грецьким урядом було видано новий закон, за яким це мито зменшувалося на 4 драхми, але вводився натуральний податок у розмірі 15% від тієї кількості корінки, яка вивозилася. Цей податок можна було сплачувати і у грошовій формі – 15% з ціни, яка визначалася на кожен рік наперед. При цьому ціна одного пуду встановлювалася у розмірі 77 коп. Таким чином у розпорядження уряду надходила корінка, яка потім роздавалася для внутрішнього споживання [7, арк. 80 зв.].

Вино, що виготовлялося з корінки, було дешевим, але приємним на смак, тому воно почало поступово витісняти натуральні вина навіть у традиційних виноробних регіонах Європи, а особливо – на півдні Російської імперії, у Катеринославській губернії, вплинуло на збільшення кількості підробок західноєвропейських вин [11, с. 71]. Спочатку грецька корінка закуповувалася переважно Англією, яка першою постраждала від погіршення якості вин на місцевих ринках через численні підробки. Тому у 1858 р. у цій країні мито на грецькі вина та корінку було значно підвищено і вона обкладалася митом на рівні з родзинками. Це спонукало Грецію шукати нові, більш вигідні ринки збуту.

Саме з цього часу зростають обсяги корінкового експорту до Російської імперії, яка поступово перетворюється на головний ринок збуту корінки. Головною причиною цього можна вважати умови митного тарифу 1859 р., згідно яких у всіх чорноморських і азовських портах корінка пропускала безмитно. У 1866 р. грецький уряд звернувся до російського з клопотанням про розповсюдження цієї пільги і на балтійські порти, але міністерство фінансів Росії відмовило. Основною причиною відмови стало те, що під виглядом корінки грецькі купці почали безмитно ввозити інші сухофрукти, тому російський уряд був вимушений знов запровадити мито на корінку [6, арк. 4].

При перегляді митного тарифу у 1882 р. російський уряд звернув увагу на те, що більшість товарів, які за попереднім митним тарифом 1868 р. пропускалися безмитно, можуть спокійно витримати помірне обкладання і принести доволі значний прибуток до казни. Тому корінка, привіз якої протягом 70-х рр. XIX ст. у середньому становив 80 000 пудів на рік, почала обкладатися митом у розмірі 1 руб. 50 коп. з одного пуду. У зв'язку з цим грецький уряд подав клопотання про продовження безмитного провозу корінки до Росії, але це клопотання було відхилено [6, арк. 3, 6 зв.].

На початку 90-х рр. XIX ст. у багатьох країнах-імпортерах корінки значно зростають обсяги підробок вин з використанням корінки. Оскільки це наносило суттєві збитки місцевій виноробній промисловості, уряди західноєвропейських країн були змушені вдатися до відповідних заходів. Наприклад, у цей час Греція втратила французький ринок збуту, тому що французький уряд був змушений значно підвищити ввізне мито на корінку. Саме тому вивіз корінки до Росії, який у 1893 р. не перевищував 2,3% від її загального експорту з Греції, у 1894 р. досяг 12,3%, а ціна знизилася до 45-80 коп. з пуду [7, арк. 81 зв.]. Динаміку змін в експорті корінки демонструють наступні показники:

Таблиця 1

Експорт корінки з Греції до Російської імперії у 70-90-ті рр. XIX ст.

№	Рік	Кількість пудів
1	1870	30 416
2	1875	201 539
3	1880	58 654
4	1885	41 100
5	1889	22 000
6	1890	10 800
7	1891	12 500
8	1892	9 500
9	1893	118 200
10	1894	1 098 443
11	на жовтень 1895	1 167 000

Другою за ступенем прибутковості складовою грецького експорту до Російської імперії були оливки та оливкова олія. Чорні маслини (сухі, в розсолі або олії) в основному потрапляли на російський ринок через Таганрог. Їх щорічний привіз становив у середньому 100 000 пудів, олії – до 68 000 пудів. Грецька оливкова олія була значно нижчої якості, ніж французька або італійська, тому головним чином використовувалася як технічна – для освітлення та змащення машинних механізмів [5, с. 334]. В офіційних митних документах цього часу вона мала назву «масло деревянное несъедобное». Найбільшого розвитку її виробництво досягло на островах Егейського моря. Головним портом, з якого її відправляли у бочках місткістю 10-30 пудів, був Галліполі. 35% імпорту оливкової олії потрапляли до Росії через порти Одеси і Таганрога [2, с. 219, 225].

Значними були також у цей час обсяги експорту до Росії грецьких вин, які отримали на російських ринках назву «Біломорських», оскільки острови Егейського басейну у XIX ст. називалися Біломор'ям, у протилежність Чорному морю. Їхній привіз у середньому складав 27 000 оксофтів (близько 6 млн літрів). Через те, що за своїми якостями ці вина не конкурували з французькими та іншими європейськими, російський уряд дозволив ввозити їх зі зменшеним митом. Це значно полегшило їх продаж у Росії, а також значною мірою сприяло розвитку торгових відносин між чорноморськими та азовськими портами і островами Егейського моря. Тому вина у цьому регіоні почали складати головну статтю експорту, найбільша частина обсягів якого надходила до Російської імперії через Одесу і Таганрог, звідки потрапляла на ярмарки Москви, Нижнього Новгороду, Харкова та інш. [5, с. 267–268].

Для захисту та сприяння розвитку місцевого виноробства російський уряд у 1858 р. підвищив мито на грецькі вина майже у 3 рази, але їх експорт до Російської імперії скоротився тільки на 20%. Сучасники відзначали, що «...греческие вина дешевы, доброты низкой, обложены умеренной против западных вин пошлиной и составляют главный предмет торговли русских погребщиков» [1, с. 293]. На кінець XIX ст. привіз грецьких вин до Російської імперії становив у середньому 50 000–60 000 пудів.

Греція також була одним з головних постачальників до Російської держави сухофруктів та різноманітних горіхів. На середину XIX ст. їхній експорт становив 861 658 руб. сріблом, з них через Таганрог до країни потрапляло цього товару на 530 954 руб. сріблом [5, с. 284-285]. Через сприятливу митну політику російського уряду щодо цієї статті грецького експорту, її показники протягом кінця XIX – початку XX ст. збільшилися втричі [7, арк. 93зв., 94], про що свідчать показники, наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

**Обсяги експорту сухофруктів з Греції до Російської імперії
у 80-90-ті рр. XIX ст.**

№	Рік	Кількість пудів
1	1886	19 004
2	1887	10 455
3	1888	43 819
4	1889	15 107
5	1890	26 952
6	1891	26 058
7	1892	19 053
8	1893	44 848
9	1894	54 062

Помітну частку грецького експорту до Російської імперії у цей період також склали цитрусові – від 15 000 до 23 000 пудів на рік, мило (виготовлялося з оливкової олії та оливкових кісточок) – до 5000 пудів на рік, будівельні матеріали (гіпс та мармур) – від 95 000 до 246 000 пудів на рік, дубильні речовини – від 3 200 до 43 000 пудів на рік [7, арк. 93].

Торгові відносини Греції та Російської держави у цей час регулювалися трактатами про торгівлю та мореплавство 1850 р. та 1895 р. За умовами останнього грецька сторона погоджувалася на безмитний провіз з Росії корабельного лісу, зниження на 50% митних тарифів на коров'яче масло, червону та чорну ікру, дуб, збільшення на 50% мита на зерновий хліб та борошно, надавала монопольне право Росії на постачання керосину [7, арк. 2-3 зв.]. Право Греції на безмитний ввіз до Росії корінки було закріплено у 10-й статті угоди 1895 р., однак російський уряд виставив умову зберегти за собою право у будь-який час ввести на неї мито, оскільки виготовлення родзинкового вина шкодило місцевому виноробству.

Грецька сторона також висловила побажання про зниження мита на ввіз оливкової олії з 1,65 руб. золотом з пуду до 60 коп., оливок – з 2 руб. золотом з пуду до 1 руб., з винних ягід – з 1,8 руб. золотом з пуду до 90 коп., оливкового мила – з 1,8 руб. золотом з пуду до 90 коп. [7, арк. 77 зв.]. Але ці побажання були відхилені російською стороною, оскільки вони «... касались столь существенных интересов нашей [русской] торговли и промышленности и столь важных статей нашего таможенного дохода, что министр финансов при всей готовности содействовать упрочению и развитию торговых отношений между Россией и Грецией путем установления возможно более льготных условий взаимного товарообмена, не признал возможным согласиться на удовлетворение заявленных греческим правительством пожеланий» [7, арк. 76-76 зв.].

При підписанні угоди 1895 р. Росія погодилася на безмитний ввіз до 150 000 пудів корінки щорічно та встановлення ввізного мита на оливкову олію у розмірі 1,65 руб. золотом з пуду, на оливки – 1,3 руб. золотом з пуду, винні ягоди – 1,5 руб. золотом з пуду [7, арк. 105, 106].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у торгових відносинах між двома державами чітко виявилася тенденція на збільшення обсягів експорту російських товарів (особливо сільськогосподарської продукції) до Греції, який з 6,8 млн руб у 1892 р. зріс до 18,3 млн руб. у 1910 р., а сама Греція посіла сьоме місце серед головних зовнішньоторгових партнерів Російської імперії [3, с. 2-3].

Висновки. Таким чином, впродовж другої половини XIX – початку XX ст. Греція поступово стала одним з пріоритетних зовнішньоторгових партнерів Російської імперії. Це відбулося під впливом наступних факторів:

— починаючи з 20-х рр. ХІХ ст. грецька торгівля і навігація швидко розвивалися, що дало можливість грецькому купецтву стати провідною силою у посередницькій торгівлі сільськогосподарською продукцією, особливо зерном, між Росією, Англією, Італією, Іспанією, Португалією та Південною Францією;

— у неврожайні роки Греція, хліборобство якої ледве забезпечувало внутрішні потреби, отримувала зерновий хліб головним чином з чорноморських та азовських портів Російської імперії. Греки також вивозили основну частину іншої сільськогосподарської продукції, що вироблялася на Півдні Російської держави. Це можна пояснити, перш за все, географічною близькістю регіону та значно дешевшими, ніж у Західній Європі, цінами на хліб;

— головними предметами ввозу до Російської імперії були корінка, грецькі вина, сухофрукти та горіхи, оливки та оливкова олія, цитрусові, бавовна, шовкові тканини, будівельні матеріали. За обсягами ввозу корінка та оливкова олія посідали перше місце у грецькому експорті до Росії, порівняно з експортом цих товарів до інших європейських держав, оскільки їхня митна політика щодо Греції у цей час була більш жорсткою.

Обрана для вивчення тема має перспективи для подальшого дослідження: існують багаті архівні та статистичні матеріали, які ще й досі не введені до наукового обігу. Їх обробка, систематизація та аналіз мають сприяти більш глибокому та повному висвітленню проблеми.

Список використаної літератури

1. Аксаков И. Исследование о торговле на украинских ярмарках / И. Аксаков. – СПб., 1858. – 487 с.
2. Альмединген А. Иностранные вина и колониальные товары. Естественно-исторический и технический очерк / А. Альмединген. – СПб., 1896. – XVIII, 288 с.
3. Вывоз российских товаров за границу. Свод данных русской статистики внешней торговли за 1900 – 1911 годы. – СПб., 1913. – 240, IV W с.
4. Золотов В. А. Внешняя торговля России через порты Черного и Азовского морей в конце XVIII–XIX вв. : автореф. дис. ... д-ра іст. наук / В. А. Золотов. – Ростов-на-Дону, 1966. – 47 с.
5. Неболсин Г. Статистическое обозрение внешней торговли России : в 2-х ч. / Г. Неболсин. – Ч. I. – СПб., 1850. – 410 с.
6. РГИА. – Ф. 20. Департамент таможен и мануфактур. – Оп. 5. – Спр. 439. По ходатайству греческого правительства о допущении по-прежнему беспошлинного привоза в Россию Коринки, 1882 р. – 11 арк.
7. РГИА. – Ф. 20. Департамент таможен и мануфактур. – Оп. 6. – Спр. 994. О продлении торгового договора с Грецией, 1895 р. – 106 арк.
8. РГИА. – Ф. 20. Департамент таможен и мануфактур. – Оп. 5. – Спр. 41. Донесение вице-консула в Патрасе, 1890 р. – 12 арк.
9. РГИА. – Ф. 20. Департамент таможен и мануфактур. – Оп. 5. – Спр. 42. По донесениям консула в Сире, 1894 р. – 11 арк.
10. РГИА. – Ф. 23. Министерство торговли и промышленности. – Оп. 8. – Спр. 34. Дело по донесениям консула нашего в Кане (о. Крит), 1910-1914 рр. – 15 арк.
11. Сборник сведений по истории и статистике внешней торговли России / под ред. В. И. Покровского. – Т. 1 : Очерк истории внешней торговли России. Отпуск и привоз товаров в XIX столетии. – СПб., 1902. – XXXVIII, 223 с.
12. Терентьева Н. А. Украина – Греция: торгово-экономические связи в XVII–XIX вв. / Н. А. Терентьева. – К: Логос, 1992. – 91 с.

13. Тищенко А. В. Греческие торговые дома Причерноморья / А. В. Тищенко // Україна – Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва: тези міжнар. наук.-практ. конф. – Маріуполь, 1999. – Т. 1, ч. I. – С. 242–244.
14. Хромов П. А. Экономическое развитие России / П. А. Хромов. – М. : Наука, 1967. – 536 с.
15. Harlaftis G. A History of Greek-Owned Shipping / G. Harlaftis. – London, 1996. – 322 p.
16. Sifneos E. The Dark Side of the Moon: Rivalry and riots for shelter and occupation between the Greek and Jewish populations in multi-ethnic nineteenth-century Odessa / E. Sifneos // The Historical Reveiw. – 2006. – V. III. – P. 189–204.
Стаття надійшла до редакції 10.03.2011 р.

S. V. Novikova

THE MAIN COMPONENTS OF THE EXPORTS TRADE OF GREECE WITH THE RUSSIAN EMPIRE (THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY)

The peculiarities of the trade relations between Kingdom of Greece and the Russian Empire in the second half of the XIX century have been analyzed. The main components of the Greek export (vine and dried grape (current), olives and olive oil, dried fruit, building materials) have been characterized. The author determined the reasons why the Russian Empire had developed into one of the most important foreign-trade partners of Greece.

Key words: Greece, the Russian Empire, exports, external trade.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 271.5:37.014.52"157/164"

А. В. Папазова

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОЛЕГІУМІВ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Представлено й проаналізовано матеріал щодо матеріального забезпечення колегіумів ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні Речі Посполитої в останній третині XVI – першій половині XVII ст. Простежено місіонерську діяльність «Товариства Ісуса», загальні принципи початкової організації й забезпечення цього процесу в регіоні в зазначений період.

Ключові слова: Товариство Ісуса, східнослов'янський регіон, освітньо-виховна система, колегіуми ордену єзуїтів, методи ордену єзуїтів, матеріальне забезпечення.

Постановка проблеми. Проблема матеріального забезпечення навчального процесу в освітніх закладах ордену єзуїтів є важливим складовим елементом вивчення діяльності Товариства, католицької церкви, формування системи освіти в регіоні та дослідження процесу взаємовпливу та взаємозбагачення культур. Господарська діяльність ордену (Товариство Ісуса) в східнослов'янському регіоні здійснювалася в рамках політики римської курії, із дозволу і з доручення папи римського. Однак орден єзуїтів був не тільки складовою частиною політики курії, але і виявляв ініціативу в досягненні цілей. Орден, перш за все, виконував свої внутрішні завдання і застосовував способи матеріального забезпечення своїх інститутів, які виходили за рамки

традиційних в католицькій церкві, що дозволило йому досягти значних успіхів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст.

Аналіз попередніх досліджень. Проблему діяльності ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні розглядало багато авторів. Робота О. Дем'яновича є найбільш повним з усіх добутоків істориків Російської імперії, тому що відбиває в різному ступені практично всі сфери діяльності єзуїтів [15]. К. Харлампович, звернувшись до теми освіти, приділив велику увагу єзуїтським навчальним закладам, принципам їхньої організації і навчально-виховної роботи [22]. Радянський історик Д. І. Міхневич викривав політику Ватикану й єзуїтів, негативно оцінив практично всі напрямки діяльності Товариства [20]. Найбільш ґрунтовно вивчала господарську діяльність ордену білоруська дослідниця Т. Б. Блінова. Авторкою було виявлено багато джерел з господарської діяльності єзуїтів [13]. Сучасна українська дослідниця Т. Шевченко склала список жертводавців єзуїтських шкіл, вказала на окремі пожертви колегіумам в українських землях [23]. Однак вивченню матеріального забезпечення роботи єзуїтських навчальних закладів дослідники приділили замало уваги.

Джерела з історії діяльності ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII століття, – це архівні [1-5] та опубліковані документи. Нормативно-регламентаційні джерела – це документи католицької церкви – реляції, булли й бреве (зокрема, «Magna charta») й документи Товариства: звіти, повідомлення й офіційні листи єзуїтів керівникам; майнові й фінансові документи [9-11]. Фінансово-економічне положення ордену розкривають також актові документи (грамоти, привілеї, реєстри майнових документів) [2-4, 6-7]. Стали у нагоді документи особового походження й епістолярні документи [1, 2, 8]. Зазначені джерела дозволяють розкрити частину фактів щодо матеріального забезпечення навчального процесу в освітніх закладах ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в зазначений період.

Мета роботи – проаналізувати матеріальне забезпечення колегіумів ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні Речі Посполитої в останній третині XVI – першій половині XVII ст. Завдання: з'ясувати джерела матеріального забезпечення навчального процесу в освітніх закладах ордену, розглянути забезпеченість колегіумів Товариства та прийоми одержання грошових і матеріальних засобів.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль в організації навчально-виховного процесу має матеріальне забезпечення. Орден мав дуже сприятливі умови такого забезпечення, особливо завдяки буллі папи Павла III. Крім того, за правилами ордену будь-який єзуїтський дім міг мати власну фундацію, що покривала усі витрати. Бурси, храми, конвікти, братства при колегіумах могли мати окремі фундації. Доми й храми ордену, крім будинків професів і їхніх церков, могли приймати в дарунок як рухому, так і нерухому власність. Крім того, колегіуми, які не могли на свої доходи утримувати 12 схоластиків, мали право просити милостиню (у крайніх випадках) і приймати пожертвування, інші мали право при наявності добродійника прийняти кошти для збільшення кількості схоластиків і вчителів [10, с. 531-534; 9, с. 252; 22, с. 97-100]. Походження практики ордену щодо милостині та пожертв слід шукати в життєписі самого засновника Товариства куса І. Лойоли [8, 21, 36, 46, 52].

Розглянемо основні складові матеріального забезпечення колегіумів.

Основним складовим елементом матеріального забезпечення колегіумів була власність ордену в регіоні, що приносила прибуток. Розглянемо, якою власністю володів орден у регіоні і як її здобував. Наприклад, Полоцький колегіум забезпечували за рахунок короля й феодалів постійно. Він володів землями, маєтками, селами, був одним із найбільш забезпечених. Стефан Баторій з початку появи ордену в місті зробив йому щедрі подарунки – 737 дворів, які належали раніше православним церквам і монастирям, одинадцять маєтків. У 1583 році єзуїти стали власниками 34 сіл і 322

земельних ділянок. До 1585 року вони володіли вже 82 селами й фільварками. До 1623 року у володіннях єзуїтів нараховувалося 1337 селянських і міщанських димів [6, с. 160-161; 7, с. 284-258; 21, с. 734; 13, с. 36-37].

Аналогічними видами власності розпоряджалися члени Товариства й в інших колегіумах. Орден володів землями (поля, ліси, ділянки землі в містах). Відомі факти володіння земельними ділянками практично всіх будинків ордену в регіоні. Так, наприклад, Сигізмунд III у 1610 році подарував оршанським єзуїтам 11 волок землі, у 1611 році – 200 волок, ділянки в місті для будівництва костьолю, колегіуму й школи. У 1621 році він надав для зведення костьолю в Орші ділянку лісу (7 верст) [13, с. 43, 50-51]. Таким чином, із моменту закріплення в регіоні єзуїти мали й збільшували земельну власність. Характерно, що землі орден одержував саме для костьолів і колегіумів не тільки під споруди, але й для забезпечення домів.

Орден володів численними маєтками, фільварками й селами. Наприклад, у 1622 році староста міста Гродно С. Косодубський заповідав село Суху Балю для майбутнього колегіуму в місті. У 1623 році Лев Сапега записав для Берестейського колегіуму маєток Деревна, а в 1650 році – фільварок Пониква. У 1641 році підстолий Вітебського воєводства А. Гурко подарував половину замку з будівлями у Вітебську. У 1623 році син хорунжого міста Новокупка Юрій Головня подарував єзуїтам два села [19, с. 122-123, 129-132]. Володіння власністю даної категорії ставить орден єзуїтів в один ряд із феодалами. Співробітництво з ними ордену було тісним, бо інші форми власності в регіоні в досліджуваній період не були так поширені.

Часто єзуїти одержували від жертводавців цілий комплекс володінь, які склалися із земель, маєтків і сіл. Так, для будівництва костьолю в Пінську магнат М. К. Радзивіл виділив район під р. Піною, додав сусідню земельну ділянку за межами міста. Єзуїти мали у власності будівлі й споруди: храми, будинки, мости. Міський староста П. Тризна подарував спеціально побудований для ордену будинок у Бобруйську. У 1638 році спадкоємці П. Тризни у Вітебську подарували уніатську церкву в с. Дворановичі, побудували невеликі костьоли. Ян Мошинський передав новгородським єзуїтам усі свої володіння, будинок на ринку, 5000 злотих, побудував костюл [13, с. 46-52, 59]. Єзуїти, шляхом подарунків і заповітів стали власниками величезної кількості нерухомості. Вони часто одержували саме ті споруди, які будувалися, чи обиралися спеціально для їхніх домів. Отримана орденом саме для колегіумів нерухомість і доходи від неї, на нашу думку, могла б цілком забезпечити навчальні заклади, але, імовірно, використовувалася і на інші справи. Насамперед, чималі засоби йшли на боротьбу із супротивниками Товариства, ліквідацію наслідків стихійних лих й епіdemій, подальші розвідки в регіоні.

Орден отримував гуртожитки, бібліотеки, друкарні. Князь Микола Радзивіл відібрав у кальвіністів Берестя друкарню для єзуїтів [13, с. 40]. Добродійники зібрали 1500 флоринів на гуртожиток при колегіумі Несвіжу. У 1614 році колегіумові Львова була пожертвована приватна бібліотека, оцінена в 1000 червінців і 14 300 флоринів. Юрій Вишневецький у 1613 році купив для колегіуму Луцька приміщення гуртожитку [22, с. 71, 74-75]. Таким чином, орден постійно забезпечували усім комплексом необхідних для навчального процесу будинків і споруд.

Значним складовим елементом матеріального забезпечення колегіумів були грошові пожертвування. Часто вони оформлювалися як фундації на заснування домів і їхніх елементів, а так само складали пожертвування їм. Наприклад, у місті Кам'янець, ще в 1590 році для створення колегіуму фондували 60 тис. злотих брати Язловецькі. Єпископ Прохницький і місцева шляхта на своєму сеймику наклали на себе податок для єзуїтського колегіуму [14, с. 449-450]. Численні факти грошових пожертвувань дозволяють стверджувати, що орден мав можливість цілком забезпечувати своїх вихованців необхідним навчальним і побутовим устаткуванням. Однак кошти

призначали не тільки на це, але й на розкішне проведення свят, зустрічей, а також, ймовірно, на інші місіонерські цілі ордену. Адже генерал мав право змінити призначення заповідного майна, продавати, відчужувати, міняти подаровані цінності, або доручити зробити це підлеглому [18, с. 245-246].

Одержавши величезні кошти від добродійників, єзуїти зайнялися власне економічною діяльністю. Це був один із найстабільніших елементів матеріального забезпечення. Продаж продуктів (доходи від отриманих маєтків) був заборонений, тому що вони призначалися для внутрішнього споживання в єзуїтських будинках [23, с. 100]. Свідчень про купівлі єзуїтами майна власноруч мало. Наприклад, у 1605 році єзуїти одержали право купівлі земельних ділянок у місті. Села Дівиця й Островляни, маєток Вальковдіна, дві земельні ділянки Неславні були придбані єзуїтами в різних осіб. У 1623 році Оршанський колегіум придбав за 6500 злотих маєток Погост (44 волоки землі). Таким само шляхом єзуїти придбали фільварок Почап [13, с. 37, 43]. Анна Ходкевич дала ордену привілей на покупку земель для колегіуму в Ярославі [3, арк. 4]. Наявні факти дозволяють стверджувати, що орден не часто сам купував будинки саме для шкіл і колегіумів. Це йому забезпечували фундатори. Більше його цікавило те майно, що давало прибуток (спадщина, застава, оренда, податки). Так у 1627 році Г. Григорович відмовився від прав на своє спадкоємне володіння – фільварок Пельчиці, оскільки виплатити борг полоцьким єзуїтам на суму 5000 польських злотих не зміг [2, арк. 1-3; 13, с. 44]. Є свідчення, що єзуїти віддавали церкви в оренду євреям. Не дивно, що навіть на сеймі в 1632 році слухали питання про заборону відчуження шляхетських маєтків на користь католицьких орденів. Але єзуїти знайшли вихід. Вони здобували маєтки на ім'я відданого їм шляхтича і на колегіуми [15, с. 48-49]. Орден мав право збирати податки з мостів. Так, полоцькі єзуїти збирали податок із моста через р. Двіну [22, с. 66, 75-76].

Одним із найважливіших складових елементів матеріального забезпечення навчальних закладів були привілеї ордену від державних структур і приватних осіб. Насамперед, це допомога уряду Речі Посполитої та місцевих органів влади. Наприклад, 6 лютого 1609 року луцькі єзуїти самі попросили в короля привілей на будівництво будинку колегіуму зі звільненням його від усіх повинностей і домоглися свого. Полоцькі єзуїти одержали право побудувати млина [1, арк. 386]. Крім того, С. Баторій надав єзуїтам право вільного продажу подарованих і купівлі нових земель. Грамотою від 1584 року король звільнив полоцьких єзуїтів від усіх повинностей і призначив допомогу зі скарбниці для відновлення розорених війною маєтків. Король надав єзуїтам монополію на освіту шляхетської молоді в Оршанському повіті [13, с. 36-37, 40, 43]. Основна причина одержання орденом великих привілеїв у тім, що єзуїти вміли домогтися їх самі. Це дозволяло підприємствам ордену бути конкурентноздатними і приносити хороший прибуток, якого цілком вистачило б на повне забезпечення освітою всіх дітей регіону. Однак велика частина цих засобів, ймовірно, йшла на інші справи.

Багато феодалів у своїх маєтках створювали ордену сприятливі умови для діяльності. Анна-Алоїза Ходкевич в Острозі надала єзуїтам повну свободу, відкрила інші школи, заснувала єзуїтський колегіум і семінарію [20, с. 347]. Вона збільшувала засоби на утримання колегіуму, на всі заходи. Помітивши, що учні сплять на твердих ліжках, вона це виправила. У 1649 році, повернувшись із Польщі в Остріг, Анна-Алоїза знайшла недобудований єзуїтський костюл зруйнованим, і відразу ж прийнялася його відновлювати [17, с. 28-29, 56]. Єзуїти Несвіжу мали право на користування ставком, безкоштовного помолу зерна на млинах Радзивілів [19, с. 128-129]. М. К. Радзивіл заборонив шляхті зупинятися в єзуїтських володіннях [13, с. 52]. Орден впливав на королів і феодалів, щоб домагатися матеріальної підтримки. Однак цей вплив не набув би такого усеосяжного характеру, якби це не було вигідно обом сторонам.

Забезпечивши фанатичну відданість ордену деяких феодалів, єзуїти домагалися повного утримання своїх колегіумів і учнів. Магнати й шляхта також домагалися привілеїв для колегіумів. У Луцьку шляхта ухвалила перед урядом клопотання для забезпечення колегіуму в 1608 р. [22, с. 35, 65-66].

Інфраструктура домів приносила прибуток, спочатку невеликий, але, згодом, значний. Доходи Несвіжу складали в 1603 році – 1600, у 1639 – 6000 злотих. Прибуток від маєтків Берестя складав у 1633 – 2500, а у 1645 році – 3674 злотих. У Бобруйську в 1633 році доход складали 812 злотих, у 1651 – 1300 злотих [16].

Господарське керування в колегіумах знаходилося на високому рівні. Існували постійні форми реєстрації майна та звітності за нього, суворий нагляд за керуванням фінансами. Не всі заклади були достатньо забезпеченими, про що свідчать скорочення навчальних предметів і викладачів, тому орден перерозподіляв доходи [4, арк. 1-5; 5, арк. 7-34; 12, с. 197]. Наприклад, Оршанський колегіум у 1641 році допоміг Вітебському у, подарувавши (за декретом візитатора Ф. Бамфуза) маєток Добріно, а також гроші й начиння [13, с. 50]. Кожен колегіум переживав періоди погіршення матеріального забезпечення, що виправляв орден.

Розвитку економічної могутності сприяли й правила вступу до Товариства. Орден зобов'язав новіціїв після закінчення четвертого року навчання відмовлятися від майна і всіх майнових прав на користь інших орденів, родичів, тощо. У більшості випадків відмова відбувалася саме на користь єзуїтів [12, с. 198]. Це ще одна з причин того, що орден віддавав перевагу саме молодим аристократам.

Орденом були розроблені прийоми для одержання грошових і матеріальних засобів. Шукати потенційних добродійників; переконувати багатих людей займатися добродійністю для єзуїтських домів; збирати відомості про майно тих людей, які незабаром подарують чи відпишуть це майно ордену; приймати будь-яку допомогу – ось, що треба було робити для одержання великих сум і матеріальних засобів. Щоб приховати свої доходи, купувати власність під чужими іменами, приписувати майно, що знаходиться поблизу колегіуму до більш віддаленого, щоб була очевидною убогість єзуїтів, позичати гроші в най-багатших людей під розписку і як можна довше відтягати час сплати боргу [11, с. 442-447]. Таку роботу вели систематично, вели її облік. Наприклад, зберігся список потенційних добродійників, які бажали надати ордену конкретну допомогу для Кросненського колегіуму з перерахуванням їхнього суспільного, сімейного стану, здатності до добродійності, рекомендаціями домагатися їхньої прихильності. Така робота проводилася з князем Олександром Острозьким [23, с. 100]. Не даремно сучасники обвинувачували єзуїтів у тім, що вони «виманюючи приношення в багатих, до того витончуються, що не задовольняються навіть 50 червінцями, але вмюють змусити багатих жінок віддавати їм свої коштовності, робити значні записи і дарувати цілі маєтки» [21, с. 48].

Єзуїти використовували аргументи сили й насильницьке захоплення майна. Про це свідчать деякі факти. Для будівлі колегіуму, костьолу й школи у Вітебську були виділені ділянки, із яких спеціально для цього виселили жителів. У 1617 році православні під натиском єзуїтів змушені були залишити Новогрудок. Полоцькі єзуїти захопили й приєднали до своїх володінь ділянку землі в 1640 р. [13, с. 37, 43, 50-52]. Єзуїти Львову намагалися силою відняти в євреїв синагогу у 1600 р. [15, 72]. Так, можливо, єзуїти захопили багато майна, власники якого чинити опір були не в змозі.

Орден мав величезні доходи. Вони примножувалися за рахунок використання праці кріпаків, ремісників, селян. Є свідчення, що єзуїти настільки збагатилися, що мали майже третину доходів Польської держави в українських і білоруських землях [22, с. 48-49]. До середини XVII ст. доходи в натуральній формі від маєтків переважали над іншими доходами, але вони поступово втрачали цінність через війни, повстання, напади сусідів і незадоволені спадкоємців фундаторів [23, с. 97]. Однак з

упевненістю можна сказати, що тільки невелика частина доходів направлялася на розвиток колегіумів у регіоні, оскільки нам відомі численні факти погіршення їхньої роботи. Основна маса засобів, імовірно, йшла на розвиток ордену в інших місцях. Власне колегіуми існували за рахунок пожертвувань, а засоби від економічної діяльності з експлуатації власності направлялися на інші справи ордену.

Найбільш забезпеченими й великими колегіумами в регіоні на південно-східному напрямку місії ордену до середини XVII ст. були ті, котрі були створені раніше, тобто Ярославський і Львівський. Там орден забезпечив собі підтримку, бо мав для цього більше часу, там католицька й уніатська церкви мали сильніший вплив, ніж на сході. Там єзуїти мали більш надійну матеріальну основу. Полоцький колегіум, розташований на північно-східному напрямку місії, так само відноситься до найбільш забезпечених, оскільки тут була особлива підтримка короля. Добре забезпеченими так само були колегіуми Несвіжу, Кам'янця й Луцька.

Висновки. Отже, у матеріальному забезпеченні навчально-виховного процесу єзуїтських навчальних закладів східнослов'янського регіону були як досягнення, так і проблеми. Матеріальне забезпечення колегіумів складалося з багатьох елементів: власності ордену, що приносила прибуток; грошових пожертвувань; власне економічної діяльності; привілеїв, тощо. Господарське керування знаходилося на високому рівні. Прийоми для одержання грошових і матеріальних засобів діяли безвідмовно. Проте забезпечення колегіумів не було постійним та однаковим для усіх закладів. Це пояснюється важливістю конкретного закладу для Товариства та забезпеченням його з боку жертводавців. Отримані орденем кошти, могли б цілком забезпечити навчальні заклади і їхню навчально-виховну роботу, але використовувалася й на інші справи. Таким чином, єзуїтські колегіуми регіону не були цілком забезпечені матеріально, що знижувало ефективність їхньої роботи. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку: з'ясування причин невдач Товариства Ісуса з поширення католицтва у східнослов'янському регіоні, дослідження причин кризи громадянського миру в українських землях у середині XVII ст.

Список використаної літератури

1. ЦДІА України у м. Львові
2. Ф. 132. Оп. 1.
3. Спр. 1. Лист головного генерала ордену єзуїтів Вітелезіуса Мутія із Риму до Магістрату м. Львова з подякою за добродійність і підтримку ордену. Оригінал. 21(11) 1616 р. Рим – Львів. Арк. 386.
4. Спр. 997. Листи коронного підчашого Собеського Якова із Львова і Жовкви до священника-єзуїта Зборовського в справі похорону і спадщини батька Зборовського. Оригінали. 5 липня, 22 липня 1637 р. Арк. 1–3.
5. Ф. 140. Оп. 1.
6. Спр. 12. Привілеї Ходківичевої Анни колегії єзуїтів на купівлю земельних ділянок у Ярославі 1653 р. Арк. 4.
7. Спр. 297. Реєстри майнових документів за 1604–1758 рр. колегії єзуїтів св. Івана в м. Ярославі. Арк. 1–5.
8. Спр. 298. Реєстр майнових документів за 1545–1743 рр. колегії єзуїтів св. діви Марії в м. Ярославі. Арк. 7–34.
9. Грамота короля Стефана Баторія дисненському подстаросте Островському. 8 листопада 1583 г. // Белоруссия в эпоху феодализма (сб. док.). – Минск : Беларусь, 1959. – Т. 1. – С. 160–161.
10. Грамота короля Стефана Баторія от 11 апреля 1584 г. // Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. – СПб. : тип. Э. Праца, 1848. – Т. 3. – С. 284–258.

11. Заповіт прочанина: Автобіографія святого Ігнатія Лойоли, засновника Єзуїтів / Пер. з англ. А. Маслюх. – Львів : Свічадо, 2003. – XX+98 с.
12. Лойола И. Устав Общества Иисуса /И. Лойола // Андреев А. Р. История ордена иезуитов. Иезуиты в Российской империи: XVI – начало XIX в. – М. : Русская панорама, 1998. – С. 248–253.
13. «Magna charta» (булла римского папы Павла // Орден иезуитов: правда и вымысел: сб. /сост. А. Лактионов. – М. : АСТ, 2004. – С. 531–534.
14. «Тайные наставления» //Самарин Ю. Ф. Иезуиты и их отношения к России. Письмо к иезуиту Мартынову. – М., 1870. – С. 429–460.
15. Бёмер Г. История ордена иезуитов / Г. Бёмер // Орден иезуитов: правда и вымысел : сб. / сост. А. Лактионов. – М. : АСТ, 2004. – С. 7–260.
16. Блинова Т. Б. Иезуиты в Белоруссии / Тамара Борисовна Блинова. – Минск : Беларусь, 1990. – 108 с.
17. Грушевський М. С. Історія України–Русі : в 11 т., 12 кн. /М. С. Грушевський. – К. : Наукова Думка, 1991. – Т. 6. – 670 с. ; 1995. – Т. 7. – 628 с.
18. Демьянович А. П. Иезуиты в Западной России (в 1569–1772 гг.) /А. П. Демьянович // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1871, август. – С. 181–236 ; сентябрь. – С. 1–46; октябрь. – С. 250–279; ноябрь. – С. 40–86; – декабрь. – С. 40–231.
19. Езуїти на Беларусі. Цэнтры езуїтау. Брэст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jesuits.at.tut.by/missions/brest.html>; Езуїти на Беларусі. Цэнтры езуїтау. Нясвіж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jesuits.at.tut.by/missions/niasvizh.html>; Езуїти на Беларусі. Цэнтры езуїтау. Бабруйск [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jesuits.at.tut.by/missions/bubrujsk.html>.
20. Левицький О. І. Єзуїтська преподобиця: історичне оповідання /О. І. Левицький. – Вінніпег: Українська видавнича спілка Б. Р. В. – 69 с.
21. Лом'є Ш. Історія ордену єзуїтів / Ш. Лом'є / В. М. Шевченко (пер. з фр.); В. М. Попович (наук. ред.). – К. : Наук думка, 2007. – 292 с.
22. Мараш Я. Н. Очерки экспансии католической церкви в Белоруссии /Я. Н. Мараш. – Минск : Беларусь, 1974. – 288 с.
23. Михневич Д. Е. Очерки по истории католической реакции (иезуиты) /Д. Е. Михневич. – М. : АН СССР, 1955. – 408 с.
24. Сликов И. Иезуиты в Литве / И. Сликов // Русский вестник. – М., 1875. – Т. 118. – С. 5–63; Т. 119. – С. 724–770; Т. 120. – С. 550–599.
25. Харлампович К. В. Западнорусские православные школы XVI – начала XVII вв. Отношение их к инославным /К. В. Харлампович. – Казань, 1898. – 524, LVI с.
26. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI - середини XVII ст. /Т. Шевченко. – Львів : Свічадо, 2005. – 340 с.
Стаття надійшла до редакції 13.03.2011 р.

A. V. Papazova

THE FINANCIAL PROVIDING OF JESUIT ORDER COLLEGES IN THE EAST-SLAVIC REGION IN THE LATE XVI-TH CENTURY – TO THE EARLY XVII-TH CENTURY

The article deals with the analysis of the material about the financial providing of Jesuits Order colleges in the Rech Pospolitaya lands in the last third of the XVI-th to the first half of the XVII-th centuries. The missionary work of the «Society of Jesus», the general principles of the initial organization and security of this process in the indicated period are studied in the work as well.

Key words: Society of Jesus, the East-Slavonic region, education and educational system, the Collegium of the Jesuits, the methods of the Jesuits, material support.

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ТЕОРІЯ ІСТОРІЇ

УДК 930 : 35207 «1870/1914»

Коробка В. М.

НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМИ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

На основі аналізу праць дореволюційних, радянських та сучасних вітчизняних науковців досліджується ступінь вивчення міського самоврядування в Катеринославській губернії останньої третини ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: історіографія, міське самоврядування, Катеринославська губернія.

Життєва необхідність поліпшення місцевого самоврядування в сучасній Україні ставить вимогу зосередженого розгляду правових принципів, організаційних структур та набутого досвіду їх втілення в різні періоди історії, зокрема в останній третини ХІХ – на початку ХХ ст. Укупі з цим виникає потреба розгляду зародження та розвитку історичних знань з цієї теми в цілому та у площині окремих регіонів України.

Мета статті – з'ясування стану наукової розробки проблеми міського самоврядування в Катеринославській губернії останньої третини ХІХ – початку ХХ ст.

Загалом у накопиченні та вдосконаленні історичних знань про міське самоврядування останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. умовно можна виокремити три періоди – дорадянський, радянський та сучасний. У перший період, після впровадження міської реформи 1870 р., новостворене громадське управління стало об'єктом уваги здебільшого правознавців, посадових осіб міського управління у минулому, а також громадських діячів.

Публіцист О. Головачов започаткував традицію ліберальної критики закону 1870 р. Найбільш слабкою ланкою Городового положення О. Головачов вважав позбавлення виборчого права у великих містах інтелігенції – квартиронаймачів через відсутність нерухомої власності [7, с. 248]. З цього випливали пропозиції про включення до числа виборців освіченого елементу міст. Крім того, на думку громадського діяча, для відновлення справедливості потрібно ліквідувати трикласну систему виборів [7, с. 226 – 227]. В цілому міркування О. Головачова мали гіпотетичний характер, тому що практика міського самоврядування за законом 1870 р. була обмежена одним роком існування, хоча деякі спостереження були досить слушними.

У 1870-ті рр. ідеї місцевого самоврядування обстоював український мислитель М. Драгоманов, який вбачав у ньому оптимальний спосіб подолання надмірної централізації державної влади через широке втілення суспільної свободи на рівні низових адміністративно-територіальних структур [16; 17].

Після вбивства Олександра ІІ сама ідея та практика самоврядування стають об'єктом або звинувачень без достатніх підстав, або дошкульної, хоча інколи й конструктивної, критики. Хором нападників керував публіцист М. Катков. Він намагався затвердити у громадській думці міркування про те, що самоврядування є антидержавним явищем, ознакою «анархії в країні».

Проте, багаторічний досвід муніципальної практики за законом 1870 р. дозволив визначити його позитивні й негативні риси. З'явилися статті та брошури, що визнавали справедливим поділ виборців на три майнові розряди [10]. Ставилось питання і про спотворення основних ідей самоврядування. Так, наприклад, В. Демидов звертав увагу

громадськості на те, що у багатьох випадках замість самоврядування вийшло щось інше: «самое бесцеремонное самоуправство» [12, с. 5].

У 1884 – 1885 рр. народник С. Приклонський опублікував низку нарисів на теми з міського життя, які в переробленому вигляді увійшли до збірки «Очерки самоуправления земского, городского и сельского» (СПб., 1886) [37]. На основі прикладів, почерпнутих із преси, публіцист дійшов небезпідставного висновку про те, що на командні висоти у сфері міського самоврядування через вимоги майнового цензу потрапили багаті торговці та домовласники – представники наживи, баришництва та глитаїства. Внаслідок цього були знехтувані інтереси міщанства – найбільш чисельної верстви міського населення – в землекористуванні, початковій освіті, санітарному влаштуванні околиць міст [37, с. 278]. У цій збірці було наведено деякі негативні приклади з діяльності громадських управлінь міст Катеринославської губернії [37, с. 266 – 267, 288].

Постановку наукового питання стосовно історії міст імперії XVIII – XIX ст. та міського самоврядування було зроблено І. Дитятиним. На думку дослідника, в Російській імперії, на відміну від Західної Європи, ініціатива в питанні перетворення міського управління належала уряду. З цього випливав визначальний характер урядової опіки над містами. Проте, сумне становище міст імперії напередодні реформи, на думку вченого, полягало у відсутності самостійності міської громади та у важкій урядовій опіці [13, с. 46].

Двадцятирічну муніципальну практику за законом 1870 р. дослідив харківський міський голова І. Фесенко [47]. Власні спостереження автора втілилися в низці пропозицій щодо розвитку добробуту міських жителів. Досліджуючи стан міського господарства у головних містах імперії, автор рекомендував встановити на урядовому рівні певну послідовність витрат коштів, що залишилися після обов'язкових видатків міського бюджету. Попри шляхетне ставлення до соціально вразливих груп міського населення, ці поради мали на меті ще більше обмеження самостійності міських дум.

Із впровадженням Городового положення 1892 р., яке суттєво звузило коло виборців за майною та національною ознакою, посилило державну регламентацію установ громадського управління, історики, правознавці та громадські діячі зміщують акценти в бік лакування закону 1870 р., ставлять перед собою завдання довести неспроможність нового закону як законодавчої бази міського самоврядування. У зв'язку з цим з'являються наукові праці, що містять історико-правовий аналіз реформ 1870 та 1892 рр.

На наш погляд, одну з найбільш вдалих серед них було оприлюднено в 1902 р. правознавцем В. Гессеном. Ґрунтуючись на висновках сенаторських ревізій, що вивчали місцеве самоврядування на початку 80-х років XIX ст., дослідник відмічав панівне становище у міському управлінні представників торговельного класу, які переважали своєю чисельністю інші елементи [6, с. 12]. Науковець звертав увагу на обтяженість міських бюджетів обов'язковими видатками. На думку правознавця, закон 1892 р. не поліпшив громадського управління. За його чинності, як і раніше, спостерігається байдужість городян до громадських справ. Це, разом із нестачею коштів, визначило млявий розвиток міського упорядкування [6, с. 14 – 15].

Помітний слід у науковому опануванні муніципальної практики залишив громадський діяч Г. Шрейдер. У його книжці «Наше городское общественное управление: Этюды, очерки, заметки» (СПб., 1902) простежується вплив закону 1892 р. на якісний склад контингенту виборців і гласних, а також на діяльність громадських управлінь. Хоча характер цього видання не дозволяв зробити узагальнення, за своєю спрямованістю воно було покликане проілюструвати хиби законодавчої бази самоврядування.

Свою думку щодо місцевого самоуправління сформулювали й російські марксистки. Найбільш яскраво їх погляди виражені у працях В. Леніна. Форми самоврядування разом із парламентаризмом та приватною власністю розглядалися ним як історично минулі інститути. Вождь більшовиків таврував перш за все земство, його класово обмежений характер, безсилля перед центральною владою, приреченість «бути п'ятим колесом до воза російського державного управління» [28, с. 34 – 35].

У роки революції 1905 – 1907 рр. публіцистика про міське громадське управління зосередилась на докладному викладенні політичних програм його реформування. Причому автори ліберального та лівого таборів вимагали загального виборчого права й незалежності громадських установ від адміністрації [2;19], а деякі праві – надання права голосу на міських виборах всім власникам нерухомого майна, незалежно від його вартості [49].

Після Першої російської революції внаслідок бурхливого соціально-економічного розвитку міст посилився інтерес до господарчої практики установ громадського управління. Це обумовило появу не лише літератури, присвяченої питанням виборчої системи та компетенції міського самоврядування, але і вихід низки статей і брошур, в яких висвітлювалися різні аспекти муніципальної діяльності [18; 33; 46].

У другий історіографічний період, за радянських часів, вивчення громадського управління міст останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. з ідеологічних міркувань здійснювалося без належної уваги. У 1920-ті рр. найбільш помітною працею про міське самоврядування був навчальний посібник Л. Веліхова. У ньому ще не виявилась всеохоплююча ідеологічна упередженість щодо всіх елементів політичних систем недержавного типу [5]. Попри навчальний характер книжки, її автор доклав чималих зусиль у створенні узагальнюючої праці з проблем міського самоуправління міст Російської імперії й Західної Європи. При цьому велику увагу приділено розвитку міського господарства та міським фінансам.

Симпатизуючи тим муніципальним авторам, які в поліцейських державах (наприклад, таких, як дореволюційна Росія) заперечують будь-який урядовий контроль, як шкідливе втручання, Л. Веліхов дійшов висновку про доцільність урядового нагляду за діями муніципалітетів через те, що самоврядування є в сутності частиною загальнодержавної влади й таким чином не може діяти зовсім самостійно від її всепроникаючого впливу [5, с. 299]. Разом з тим, на думку дослідника, міська комуна, яка має максимальну самостійність, наприклад, англійська, славиться найкращими досягненнями в галузі міського упорядкування, і, навпаки, не було міст більш занедбаних, ніж російські, усіляко зв'язані урядовою опікою [5, с. 298].

Брошури та статті, що побачили світ у 30 – 40 рр. ХХ ст., мали призначення довести якісну вищість місцевих рад над дореволюційними думами, критикували їх буржуазний характер і принижували досягнення в їх діяльності [40; 50]. З 50-х років ХХ ст. радянські історики почали комплексне вивчення окремих міст і міських центрів у межах конкретних регіонів. Першим досвідом глибокого і всебічного дослідження проблеми міського самоврядування пореформеного періоду самоврядування були відповідні розділи нарисів історії Москви та Ленінграду [20, с. 676 – 690; 34, с. 887 – 913]. Однак і тут висновки щодо ролі й характеру діяльності громадського управління були однозначними – міські думи та управи репрезентували інтереси крупної буржуазії і дворян, були допоміжними органами уряду з питань місцевого господарства.

Узагальнюючу картину розвитку промисловості, зростання міст України було створено в багатотомній «Історії Української СРСР». Автори відповідного підрозділу серед іншого, констатуючи перетворення на значні промислові центри Катеринослава, Луганська, Маріуполя та Олександрівська, зафіксували житлово-побутові контрасти між міськими центрами та околицями. Відомості про деякі успіхи в комунальному

господарстві великих міст перераховувались без згадки про роль громадського управління [22].

Помітною віхою в історіографії міського самоврядування стали монографії П. Зайончковського та В. Нардової. У монографії П. Зайончковського «Российское самодержавие в конце XIX в.» (М., 1970) докладно висвітлено проблему підготовки міської реформи 1892 р.

Перша монографія В. Нардової сьогодні єдина загальна робота про громадське управління міст, створене реформою 1870 р. [31]. На великому архівному матеріалі авторка розглянула історію розробки Городового положення, урядову політику щодо новостворених установ самоврядування, їх стосунки із губернською адміністрацією. У книзі наведено статистичний матеріал за відомостями 40 губернських міст імперії, в тому числі й Катеринослава, про кількість виборців за списками, число виборців, що скористалися своїм правом, а також становий склад міських громадських управлінь. Авторкою підраховано питому вагу виборців серед усіх городян, ступінь їх активності та відсоток гласних-представників різних станів (на 1-е та 4-е чотириріччя) [31, с. 58 – 81].

Вивченню урядової політики після ухвалення Городового положення 1892 р. присвячено ще одну монографію В. Нардової «Самодержавие и городские думы в России в конце XIX – начале XX века» (СПб., 1994). Дослідниця доводить, що міська реформа 1892 р. була викликана не тільки бажанням зміцнити основи авторитарного режиму, але й намаганням подолати чисельні недоліки в діяльності установ громадського управління. В «покращенні» складу гласних за рахунок залучення дворян, збільшенні контролю за діяльністю дум урядові кола, на думку дослідниці, вбачали шлях подолання вад в їх праці [32, с. 154].

Продовжуючи вивчення урядової політики в галузі міського громадського управління, науковець розглядає нові об'єкти порівняно з попередньою монографією. Так, у дослідженні міститься узагальнена характеристика фінансово-господарчої практики громадських управлінь початку XX ст.: статті прибутків та видатків, позики, рівень розвитку муніципального господарства та впорядкування станом на 1904 р. [32, с. 49 – 57].

Дослідниця дійшла висновку, що Городове положення 1892 р. докорінно не змінило міське самоврядування порівняно зі станом за законом 1870 р. Новий закон, на думку В. Нардової, не позбавив громадське управління рис, які відрізняли б його від установи урядової адміністрації [32, с. 157]. Праці В. Нардової зробили помітний вплив на вивчення дореволюційного міського самоврядування в окремих регіонах сучасної України та Росії.

У третій історіографічний період (від 1990-х рр.) вітчизняна історична наука, звільнена від диктату ідеології, має чимало здобутків у річці дослідження міського самоврядування загалом, у тому числі влаштованого за законами 1870 та 1892 рр. на теренах Катеринославської губернії. До наукового обігу введено нові архівні матеріали, з'ясовано факти створення та діяльності громадських управлінь в окремих регіонах, губерніях та містах, відновлено статистику, що відбиває різні сфери діяльності установ самоврядування.

Громадське управління міст краю розглядалось у низці наукових статей, монографій та дисертацій. Вочевидь, одним із перших історико-правовий розгляд міського самоврядування в Україні за реформою 1870 р. здійснив В. Горбачов у своєму дисертаційному дослідженні [8].

У дисертації О. Марченка зроблено висновок про роль інститутів громадського управління, створених за законом 1870 р., як чинника, який сприяв розвитку громадянського суспільства в Російській імперії [30]. Дослідник визначив, що в міських думах Півдня України панівне положення належало представникам

торговельно-промислових кіл міст і, разом з тим, 40% гласних становили дворяни та чиновники [30, с. 12]. На думку історика, незважаючи на сукупність несприятливих умов, органи міського самоврядування здобули певних успіхів у благоустрої міст регіону, поширенні освіти, медичному обслуговуванні городян [30, с. 13 – 14].

У дисертаційному дослідженні Т. Плаксієй [35], присвяченому розвитку громадського управління міст Середньої Наддніпрянщини у другій половині XIX – на початку XX ст., поміж іншого звернуто увагу на пришвидшення урбанізаційних процесів в Катеринославі й Олександрівську та відповідь на них місцевої влади.

У монографії О. Двуреченської розглянуто окремі грані виборчого процесу за законами 1870 та 1892 рр. [11]. Автор відобразила й строкату картину заходів громадського управління щодо розвитку місцевої економіки та багатьох галузей міського господарства. У плані постановки проблеми можна долучити до наукового доробку з історії самоврядування міст Катеринославської губернії тези та оглядові статті Є. Сидельникової, В. Ткаченка, О. Александрової та Д. Кириченка, присвячені діяльності дум і управ Олександрівська та Луганська [1; 25; 39; 45].

Один із найбільш ґрунтовних викладів здобутків міського управління Катеринослава в галузі освіти здійснено в «Історії Дніпропетровського національного університету» (Дніпропетровськ, 2003) [23, с. 16 – 27]. У публікаціях Я. Подоляка, В. Ткаченка, Р. Саєнко, С. Татарінова віддзеркалено участь міських дум і управ у розвитку шкільництва та започаткуванні окремих середніх навчальних закладів в Олександрівську, Маріуполі та Бахмуті [36; 38; 42; 44].

Особливості діяльності міського управління Катеринослава, Маріуполя, Бахмута та Луганська відбилися у регіональній навчальній літературі з історії рідного краю [4; 9; 21].

Громадське управління міст, запроваджене у 1870-х – 1890-х рр., відобразилося й у науково-популярних викладах історії Дніпропетровська [15], Маріуполя [29], Бахмута [41; 43], запорізького краю [24]. У низці адресованих широкому колу читачів видань про окремі періоди історії Дніпропетровська висвітлювались бюджетна політика катеринославської думи, заходи у сфері доброчинності, розвиток міського шкільництва й комунальних підприємств [14, с. 26 – 29], діяльність міських голів та членів міської думи [3, с. 15 – 27; 48, с. 416 – 426]. Різні аспекти турбот самоврядування про один із центральних торговельних пунктів Катеринослава – Озерний ринок – розглянуті в праці В. Лазебник [27].

Спробу комплексного дослідження громадського управління в містах Катеринославської губернії в останній третині XIX – на початку XX ст. здійснено у дисертаційному дослідженні В. Коробки [26]. Автором розглянуто процес запровадження Городових положень 1870 та 1892 рр. у містах губернії, визначено особливості міського виборчого процесу, досліджено динаміку бюджетів міст, вплив громадського управління на санітарно-медичну галузь, громадське піклування та шкільництво.

Таким чином, у розвитку наукової історичної думки стосовно міського самоврядування останньої третини XIX – початку XX ст. простежуються дорадянський, радянський та сучасний періоди. У перший з них світ побачили праці, створені, в основному, на матеріалах Городових положень 1870 та 1892 рр., що здебільшого викривали вади тодішнього громадського управління.

Радянська історіографія реформ 1870 та 1892 рр. невелика за кількістю, методологічно дуже обмежена та, за винятком окремих праць (Л. Веліхова, П. Зайончковського, В. Нардової та ін.), не становить значного наукового інтересу. Втім наукові здобутки зазначених тут двох великих історіографічних періодів створили більш-менш сприятливий ґрунт для подальшої розробки проблеми.

У 1990-х рр. почато дослідження історії громадського управління останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. окремих міст України. У новітніх роботах висвітлення зосередилося лише на деяких аспектах розвитку міського самоврядування окремих міст краю. Історики зібрали й проаналізували значний документальний матеріал, намагалися запровадити нові підходи у плані більш об'єктивного розгляду предмету дослідження. Попри певні здобутки у опануванні темою, поза увагою науковців залишається розв'язання низки наукових завдань, а саме: взаємини громадських управлінь з органами імперської адміністрації та приватними городянами, підготовка, прийняття та організація виконання рішень розпорядчих органів, міського самоврядування, упорядкування міст й дещо інше.

Список використаної літератури

1. Александрова О.Е. Городское управление Луганска в конце ХІХ – начале ХХ столетия / О.Е. Александрова // Краеведческие записки. – Луганск, 1995. – Вып. III. – С. 34 – 40.
2. Ачадов Д. Государственная власть и местное (городское и земское) самоуправление / Д. Ачадов. – М.: Тип. Ф.Я. Бурче. – 1907. – 72 с.
3. Болсуновський С. Катеринослав-Дніпропетровськ – 225. Видатні особистості та обличчя міста / С. Болсуновський. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2001. – 248 с.
4. Братаніч Б.М. Історія рідного краю. Дніпропетровщина. Наш край у складі Російської імперії (друга половина ХVІІІ – 1914 р.) / Б.М. Братаніч, М.І. Романенко. – Дніпропетровськ: ВАТ “Дніпрокнига”, 2006. – 373 с.
5. Велихов Л.А. Основы городского хозяйства: Общее учение о городе, его правлении, финансах и методах / Л.А. Велихов. – М., Л.: ГИЗ, 1928. – 468 с.
6. Гессен В.М. Городское самоуправление. Дополнение к курсу Русского государственного права / В. Гессен. – СПб.: Тип. И. Трофимова, 1912. – 27 с.
7. Головачев А.А. Десять лет реформ. 1861 – 1871 / А.А. Головачев. – СПб.: Вестник Европы, 1872. – 398 с.
8. Горбачов В.П. Міське самоврядування в Україні (за реформою 1870 року): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія і історія держави і права; історія політичних і правових вчень; філософія права» / Горбачов Василь Павлович. – Харків, 1995. – 19 с.
9. Горелик А.Ф. История родного края (Луганская область) / А.Ф. Горелик, Г.М. Намдаров, В.Я. Башкина. – Луганск: «Луганск», 1997. – Ч. II: (ХІХ – начало ХХ столетия). – 256 с.
10. Гурко А.Л. Наши выборы и московские городские в особенности / А.Л. Гурко. – М.: Тип. В.Ф. Рихтер, 1889. – 62 с.
11. Двуреченська О.С. Органи міського самоврядування Катеринослава: формування, структура та напрямки діяльності (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / О.С. Двуреченська. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2006. – 169 с.
12. Демидов В.В. Недостатки нашего городского представительства и меры к их устранению / В.В. Демидов. – СПб.: Тип. П.И. Шмидта, 1884. – 31 с.
13. Дитятин И.И. Наши города за первые три четверти настоящего столетия / И.И. Дитятин // Статьи по истории русского права. – СПб.: Тип. А. Пороховщикова, 1895. – С. 33 – 48.
14. Дніпропетровськ на рубежі тисячоліть / [В. Лазебник, Л. Пащук, В. Платонов та ін.]. – Дніпропетровськ: Проспект, 2001. – 264 с.
15. Дніпропетровськ. Віхи історії / [А.Г. Болебрух, І.Ф. Ковальова, І.С. Стороженко та ін.]. – Дніпропетровськ: Грані, 2001. – 256 с.

16. Драгоманов М.П. Передне слово [до “Громади 1878 р.”] / М.П. Драгоманов // Вибране (“... мій задум зложити почерк історії цивілізації на Україні”) – К.: Либідь, 1991. – С. 276 – 326.
17. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу / М.П. Драгоманов // Вибране (“... мій задум зложити почерк історії цивілізації на Україні”) – К.: Либідь, 1991. – С. 461 – 558.
18. Журавлев А. К вопросу о финансовой политике в области муниципальных предприятий / А. Журавлев // Городское дело. – 1909. – №6. – С. 233 – 243.
19. Звягинцев Е.А. Как нужно преобразовать наши городские думы и управы / Е.А. Звягинцев. – М.: Тип. Г. Лисснера и Д. Собко, 1906. – 48 с.
20. История Москвы: в 6 т. – М.: Академия наук СССР, 1955. – Т. 5. – 819 с.
21. История родного края (Часть первая). Учебное пособие для 6-9 классов / [А. Колесник, В. Пирко и др.]. – Донецк: Фирма «Кардинал», 1998. – 320 с.
22. История Украинской ССР: в 10 т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 4: Украина в период разложения и кризиса феодально-крепостнической системы. Отмена крепостного права и развитие капитализма (XIX в.). – 695 с.
23. Історія Дніпропетровського національного університету / [за ред. М.В. Полякова]. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. – 232 с.
24. Карагодин А.И. История Запорожского края (1770 – 1917) / А.И. Карагодин. – Запорожье: Запорожский государственный университет, 1998. – 286 с.
25. Кириченко Д.А. Вибори в органи міського самоврядування Олександрівська (1870 – 1917 рр.) / Д.А. Кириченко // Наукові доповіді студентів та аспірантів кафедри історії України ЗДУ. – Запоріжжя, 1998. – Вип. 4. – С. 64 – 67.
26. Коробка В.М. Громадське управління у містах Катеринославської губернії (1870–1914 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.М. Коробка. – Донецьк, 2010. – 20 с.
27. Лазебник В.І. Озерка наша / В.І. Лазебник. – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2001. – 400 с.
28. Ленін В. І. Гонителі земства і Аннібали лібералізму / В.І. Ленін // Повне зібрання творів. –К.: Вид-во політ. літ. України, 1969. – Т. 5. – С. 21 – 68.
29. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века / [Р.П. Божко, Т.Ю. Були, Н.Н. Гашененко и др.]: Изд.2-е измен. и доп. – Мариуполь: Рената, 2008. – 428 с.
30. Марченко О.М. Міське самоврядування на Півдні України у другій половині XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Марченко Олег Миколайович. – Одеса, 1997. – 17 с.
31. Нардова В.А. Городское самоуправление в России в 60-х – начале 90-х годов XIX в.: Правительственная политика / В.А. Нардова. – Л.: Наука, 1984. – 260 с.
32. Нардова В.А. Самодержавие и городские думы в России в конце XIX – начале XX века / В.А. Нардова. – СПб.: Наука, 1994. – 157 с.
33. Озеров И.Х. Общие принципы организации городских финансов / И.Х. Озеров. – СПб.: Гор. тип., 1907. – 24 с.
34. Очерки истории Ленинграда: в 6 т. – М., Л.: Академия Наук СССР, 1957. – Т. 2. – 883 с.
35. Плаксієй Т.М. Міське самоврядування Середньої Наддніпряниці в другій половині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Плаксієй Тамара Миколаївна. – Запоріжжя, 2001. – 20 с.
36. Подоляк Я.О. Олександрівська міська жіноча гімназія / Я.О. Подоляк // Південна Україна XVIII – XIX століття. – Запоріжжя, 1996. – Вип. 1. – С. 147 – 148.
37. Приклонский С.А. Очерки самоуправления земского, городского и сельского / С.А. Приклонский. – СПб.: Ф.Павленков, 1886. – 381 с.

38. Саенко Р.И. Из истории Мариупольских гимназий / Р.И. Саенко // Донбас: прошлое, настоящее, будущее. – Донецк, 1994. – С. 46 – 50.
 39. Сидельникова Е.А. Деятельность Александровской городской думы (1872 – 1917 гг.) / Е.А. Сидельникова // История Запорожского края в дооктябрьский период. – Запорожье, 1991. – С. 45 – 46.
 40. Степанов А.Н. О городском самоуправлении в России с 70-х гг. XIX в. до Октябрьской революции / А.Н. Степанов // Преподавание истории в школе. – 1946. – № 6. – С. 41 – 48.
 41. Татаринов С.И. Бахмут: Очерки истории. 1783 – 1917 гг. / С.И. Татаринов. – Артемівськ: Печатный двор, 2001. – 140 с.
 42. Татаринов С.И. Из истории гимназии г. Бахмута / С.И. Татаринов // Донбас: прошлое, настоящее, будущее. – Донецк, 1994. – С. 42 – 45.
 43. Татаринов С.Й. Нариси історії самоврядування в Бахмуті і повіті у XVIII – XX століттях / Центр пам'ятокзнавства НАН України; Донецький ун-т економіки та права / С.Й. Татаринов, Н.О. Тутова. – Артемівськ: Б.в., 2008. – 228 с.
 44. Ткаченко В.Г. Учебные заведения Александровска в конце XIX – начале XX века / В.Г. Ткаченко // Культурологічний вісник.– Запоріжжя, 1995. – Вип. 2. – С. 16 – 19.
 45. Ткаченко В.Г. Міське самоврядування Олександрівська (кінець XVIII – початок XX століття) / В.Г. Ткаченко // Наукові праці історичного факультету. – Запоріжжя, 1999. – Вип. VII. – С. 195 – 198.
- Стаття надійшла до редакції 11.03.2011 р.

V.M. Korobka

SCIENTIFIC STUDY OF THE PROBLEM OF MUNICIPAL GOVERNMENT IN YEKATERINOSLAV PROVINCE IN THE LAST THIRD OF THE XIX - EARLY XX CENTURY

Based on the analysis of works of pre-revolutionary, Soviet and modern national scientists study investigated the degree of municipal government in the province Ekaterinoslavskoy last third of the nineteenth - early twentieth century.

Key words: historiography, municipality, Ekaterinoslav Province.

УДК 930:33(477)"1953/1964"

Ю. В. Коробка

НАУКОВІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБМЕЖЕННЯ ПРИСАДИБНОГО ГОСПОДАРСТВА КОЛГОСПНИКІВ У РОКИ «ВІДЛИГИ»

Проаналізовано історію досліджень державної політики стосовно особистого підсобного господарства (ОПГ) селян у хрущовський період. Критичне переосмислення наукового доробку радянської історіографії надало змогу виявити у ній таку характерну рису, як залежність від політико-ідеологічної кон'юнктури. Визначено позитивний результат діяльності сучасних істориків, що сформували уявлення про життєздатність і ефективність особистих селянських господарств, а також тупиковий характер політики їх обмеження. Новітні дослідження розкрили мотивацію суб'єктів жорсткого регулювання ОПГ – прагнення остаточно позбавити селянина статусу господаря.

Ключові слова: особисте підсобне господарство, політико-ідеологічна кон'юнктура, «відлига».

Постановка проблеми. Суперечливість змін, що охопили українське селянство у хрущовський період обумовлює особливе значення історіографічного аналізу досліджень що висвітлювали державну політику стосовно особистого підсобного господарства (ОПГ) у 1953-1964 рр. Такий аналіз сприятиме збагаченню і поліпшенню наукового доробку в подальшому, а також пошуку нових способів розгляду теми.

Аналіз попередніх досліджень. Спеціальних історіографічних праць щодо державної політики по відношенню до ОПГ 1953-1964 рр. не створено. Наявна історіографія міститься в оглядах дисертаційних досліджень та статтях у науковій періодиці [1].

Мета статті – історіографічний аналіз вивчення державної політики стосовно ОПГ у період хрущовської відлиги.

Виклад основного матеріалу. Висвітлення дослідниками проблеми доцільності функціонування і місця у життєдіяльності та прибутках селянської родини ОПГ, а також державної політики у хрущовський період стосовно нього залежало від політико-ідеологічних умов і обставин, у яких воно здійснювалося.

У відлиговий період радянська правляча верхівка балансувала між відданістю марксистському догмату про перевагу громадського виробництва над одноосібним і реаліями суспільного життя, що вимагали нагального покращення народного добробуту. Це визначало й дослідницькі позиції і підходи до суспільствознавчого аналізу проблеми.

Термін «особисте підсобне господарство» увійшов до наукового обігу зі ст. 7 Конституції СРСР 1936 р. У ньому, як відбиток певних політико-економічних відносин, закріплювалося визначення «особистого господарства» як «підсобного» до громадського (основного) господарства.

У відлиговий історіографічний період спостерігаються дві провідні думки стосовно ОПГ. Спочатку обґрунтовувалося уміння і здатність партії правильно враховувати і творчо застосовувати ленінські ідеї щодо поєднання моральних і матеріальних стимулів до праці, необхідність і справедливість скасування сталінських утисків ОПГ для його високопродуктивного використання. Так, С. Огородник запевняв, що розвиток присадибного господарства колгоспників сприяє все більшому розширенню «колгоспної торгівлі» [2].

Далі, з кінця 50-х років ХХ ст., на основі ідеї втілення у життя ознак комуністичного суспільства, формується уявлення про необхідність піднесення тільки колективного господарства, вивільнення жителів села від праці на присадибній ділянці задля їх всебічного розвитку у вільний час.

Наприкінці 50-х - на початку 60-х років ХХ ст. радянська історична наука під впливом насадженої концепції розгорнутого будівництва комунізму розглядала ОПГ як «гальмівний чинник у справі комуністичного виховання» і «приватне господарство на присадибних ділянках» [3].

У статті В. Петренка можна простежити дві лінії міркувань. Перша, що реально оцінює об'єктивні умови, – існування ОПГ у перші післясталінські роки – економічна необхідність [4], тоді задля підвищення матеріального рівня колгоспного селянства, поміж інших заходів, було скасовано обов'язкові поставки державі сільськогосподарської продукції з дворів колгоспників. Згодом воно стає все більш не вигідним колгоспові. Друга лінія міркувань науковця, що постає у статті як неминучий вияв пошани сучасній політиці держави, – існування ОПГ залишається даниною старим звичкам селянина, який вкладає у нього багато праці, однак має мізерні прибутки і, більше того, перешкоджає добробуту. Поодинокі приклади відмови колгоспників від присадибних ділянок і продаж корів, історик тлумачить як свідчення не вигідності ведення ОПГ, і що, вгадується у тоні викладу, має стати у майбутньому типовим.

З усуненням від влади М. Хрущова змінилася державна політика стосовно ОПГ. У жовтні 1964 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР ухвалили постанову «Про усунення необґрунтованих обмежень особистих підсобних господарств колгоспників, робітників і службовців», що засуджувало політику минулих літ і передбачало комплекс заходів щодо розвитку ОПГ [5].

Генералізована оцінка хрущовської політики стосовно ОПГ сформульована на березневому (1965 р.) пленумі ЦК КПРС була двійчастою: з одного боку, визнавалася незворотність курсу вересневого (1953 р.) пленуму, а з іншого – засуджувалося порушення «правильного поєднання громадських і особистих інтересів» [6].

Політичний остракізм М. Хрущова, модифікація ставлення держави до ОПГ обумовили початок нового історіографічного періоду у висвітленні хрущовської політики стосовно нього. У цей час змінюється його оцінка й у науковій літературі. Суспільствознавці підшуковують силогізми, щоб одержати висновок про соціалістичні властивості ОПГ. Так, В. Беянов визначав його, як специфічну форму особистої власності, підпорядковану суспільній власності, що служить забезпеченню особистого споживання трудящих [7]. Зустрічались і формули, як от: ОПГ – «складовий елемент соціалістичного виробництва, кооперативно-колгоспної системи» [8].

Є. Талан зазначала непересічний вплив присадибного господарства на матеріальне забезпечення колгоспників у 1953–1958 рр. Нею виокремлені числові показники «додаткових вигід», що отримали колгоспники внаслідок надання пільг і зменшення сільськогосподарського податку. Дослідниця навела переконливі відомості про сплеск у розвитку тваринництва в особистому господарстві колгоспників УРСР. На цій підставі історик твердить про державну політику, спрямовану на «зміцнення присадибного господарства» [9].

У другий історіографічний період, задля підтвердження хрущовських довільних рішень, що ігнорували реальні умови та обставини розвитку аграрного виробництва, часто використовували приклади політики стосовно ОПГ кінця 50-х – початку 60-х років. Так, у праці В. Григоровського і М. Алексеєва прослідковується цікава низка міркувань щодо становища у сільськогосподарській галузі [10].

На думку дослідників, продаж техніки машинно-тракторних станцій колгоспам у 1958 р. призвів до того, що їх затрати збільшилися більше, ніж прибутки. Це, у свою чергу, зменшило оплату праці колгоспників і негативно вплинуло на їх трудову активність. Зниження інтересу колгоспників до праці у громадському секторі, влада у той момент пояснювала їх «захопленням» ОПГ. Між іншим, розмірковують науковці, дійсність була протилежною тому, що припускалося: утиски матеріальної зацікавленості колгоспників у громадському господарстві невідворотно підштовхували їх до збільшення витрат праці в особистому господарстві за для забезпечення мінімуму життєвих засобів. Утиски ж ОПГ не могли підвищити зацікавленість колгоспників громадським господарством. А збільшення поголів'я громадського стада корів за рахунок особистої худоби населення загострило проблему кормів і визначило зниження його молочної продуктивності. Таким чином, роблять висновок дослідники, у 1964 р. країна опинилася перед фактом припинення зростання виробництва у тваринництві. Це було результатом, крім іншого, необґрунтованої політики стосовно ОПГ [11].

За нових політико-ідеологічних умов В. Петренко, відкоригувавши свої попередні погляди, реабілітує ОПГ, підкреслює велику роль доходів від нього у піднесенні життєвого рівня кожної колгоспної сім'ї, що є матеріальним стимулом для розвитку громадського виробництва [12].

У другій половині 1980-х років зароджується процес вивільнення історичної науки від жорстких ідеологічних догм та попередньо визначених методологічних параметрів. Це знаменувало новий історіографічний етап у висвітленні відлиги. Але

тональність і спрямованість досліджень за традицією задавали висновки й оцінки, з якими звертався до партії і суспільства очільник КПРС М. Горбачов.

Завдяки цьому у літературі відтворюється подвійна оцінка хрущовської аграрної політики у цілому, і стосовно ОПГ, зокрема, вже на новому рівні розуміння. З одного боку визнавалося, що спочатку її проведення підвищилася матеріальна зацікавленість працівників села. І через це, поміж іншого, сільське господарство почало рухатися вперед досить високими темпами. З другого боку, наголошувалося, що на певному етапі керівництва сільськогосподарською діяльністю постсталінським керівництвом знову з'явилися хиби, як от, – проведення в життя лівацької концепції відмирання ОПГ. Це, як і багато іншого, спричинило до втрати аграрним сектором здатності до динамічного розвитку, робило свій внесок у хід «трагедії розселення» [13].

Саме у роки перебудови аналіз помилок соціальної і аграрної політики М. Хрущова був покликаний обґрунтувати нову аграрну політику КПРС, що передбачала в ідеалі надання повної свободи всім видам господарювання на селі. Саме це тоді здавалося буде одним з елементів фундаменту демократичного соціалізму.

За підрахунками економіста І. Русінова ОПГ колгоспників відіграло значну роль у зростанні виробництва у СРСР протягом 1954-1958 рр. м'яса (53%), картоплі, овочів, молока, вовни (35-38%), яєць (87%) і махорки (93%). Такий позитивний результат дослідник пояснює низкою «прогресивних заходів» державного керівництва.

І. Русінов звернув увагу на відхід М. Хрущова від реалізму в аграрній політиці і перехід на шлях спроб подолання тих чи інших бар'єрів за допомогою різких ривків. Одним із них було усупільнення великої рогатої худоби, яке проводилося задля нарощування громадського стада, а також уявного збільшення виробництва м'яса, що мало наслідком перекриття значного джерела харчових продуктів [14].

У нових політико-ідеологічних умовах письменники більш сміливо намагалися пробудити у сучасників співчуття до долі селянина-годувальника, а також сформувати розуміння соціально-економічної неспроможності колгоспно-радгоспної системи, що було у черговий раз доведено за часів М. Хрущова. Так, А. Стріляний на невдалих зразках хрущовського керівництва сільським господарством (романтичного, на думку автора, через намагання вдихнути життя у радянську утопію) формував суспільну думку на підтримку фермерських господарств [15].

Новий період у розвитку історіографії питання державної політики стосовно ОПГ розпочався із крахом КПРС та монопольного статусу комуністичної ідеології та ознаменувався розширенням джерельної бази, концептуального світогляду, новаційними підходами. У цей час усе більш панівною у пострадянському суспільствознавстві стає думка про історичну приреченість радянської колгоспно-радгоспної системи, побудованої без приватної власності і конкуренції.

В. Баран виділив у аграрній політиці хрущовського періоду дві тенденції. Протягом 1953–1958 рр. домінував прагматичний напрям розвитку. У 1959–1964 рр. запанувала консервативна ідеологічна тенденція, що знайшло найбільш повний і яскравий вияв у питаннях розвитку ОПГ [16].

Г. Кривчик зазначив стурбованість політбюрократії зосередженням селян на роботі у власній садибі (3,3% колгоспників України у 1960 р. не брали участі у колгоспному виробництві). Подолати цю загальносоюзну проблему, на думку дослідника, М. Хрущов збирався шляхом перетворення колективного аграрного сектора на головне, а у перспективі єдине джерело доходів селянина. Звідси випливали нескладна й звична дія – штучне створення несприятливих умов для ОПГ [17].

Регіональний аспект державної політики стосовно ОПГ розглядає А. Саржан на прикладі Донецької і Ворошиловградської областей [18].

Соціально-економічну сутність ОПГ як форми економічної активності та відтворення робочої сили населення у рамках сім'ї визначено у дисертаційному

дослідженні В. Марчука. Науковець виявив конкретні форми діяльності населення у підсобному господарстві [19].

Розглядаючи радянську історію через призму концепції модернізації, О. Лейбович вбачає у реформах її владний інструмент, що діє за М. Хрущова з непередбачуваним ефектом. Розповсюдження грошового господарства на село завдяки ОПГ, на думку історика, було одним із чинників підризу коренів його патріархальності. Разом з тим, жорстка уніфікація усього господарського життя була причиною приреченості модернізації на тупиковий розвиток [20].

І. Зеленін, на підставі загальносоюзної статистики, дійшов досить суперечливого висновку, що заходи проти ОПГ не призвели до значного спаду у виробництві сільськогосподарської продукції колгоспниками у приватному секторі. Підсобне господарство, в умовах продовольчої кризи, стало реальною опорою виживання людей і на селі, й у місті [21].

В. Шестаков твердить про те, що М. Хрущов знаходився у полоні утопічної ідеї побудови комунізму, тому вбачав у ОПГ приватну власність. Він був впевнений, що при комунізмі приватної власності не повинно бути ні у кого [22].

Висновки. Таким чином, у історії дослідження державної політики хрущовської доби щодо ОПГ можна виокремити чотири періоди. Починаючи з другого історіографічного періоду, науковці виділили два етапи у її здійсненні: спочатку держава сприяла ОПГ селянина, а потім розгорнула мало виправдану кампанію усіляких утисків.

Навіть науковий доробок дослідників другої половини 60 - середини 80-х років ХХ ст., попри його ідеологічну і методологічну обмеженість (що випливала з підтвердження ними історичної обумовленості й перспективності колгоспно-радгоспного ладу), допомагає виявляти та оцінити позитивні й негативні властивості зазначеної проблеми.

Новітні дослідження розкрили мотивацію суб'єктів жорсткого регулювання ОПГ (прагнення остаточно позбавити селянина статусу господаря), а також дискримінаційну політику держави щодо українського села, у межах якої воно здійснювалося.

Подальше наукове освоєння проблеми ОПГ колгоспників УРСР у добу хрущовської «відлиги» має перспективу розвитку на шляху створення конкретно-історичних досліджень. Зокрема, потребують вивчення результати впливу обмежень на обсяги виробництва в селянських садибах.

Список використаної літератури

1. Трофимов А. В. Советское общество 1953–1964 годов в отечественной историографии: политика и экономика: автореф. дис. на соискание научной степени д-ра ист. наук / А. В. Трофимов. – Екатеринбург, 1999; Марчук В. В. Особисті підсобні господарства в соціально-економічному житті України (II половина 40-х – середина 60-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук / В. В. Марчук. – Запоріжжя, 2007. – 21 с.
2. Огородник С. Піднесення добробуту українського народу в післявоєнні роки / С. Огородник. – К., 1957. – С. 31.
3. Крестьянство в годы упрочения и развития социалистического общества, 1945 - конец 50-х годов / Отв. ред. И. М. Волков. – М., 1988. – С. 15.
4. Петренко В. С. Підвищення добробуту як вирішальна умова зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства (вересень 1953-1961 рр.) / В. С. Петренко // З історії соціалістичного будівництва на Україні (1934-1961). – К., 1963. – С. 147.
5. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – Т. 5. – М., 1968. – С. 517.

6. Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства СРСР. Пленум ЦК КПРС. 24-26 березня 1965 р. // КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 8. 1959–1965. – К., 1981. – С. 480.
 7. Белянов В. А. Личное подсобное хозяйство при социализме / В. А. Белянов. – М., 1970. – С. 53.
 8. Колгоспи Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1951–1958 рр.) / Є. П. Талан. – К., 1966. – С. 132–133.
 9. Григоровский В. Е. Личное хозяйство колхозников, рабочих и служащих в СССР / В. Е. Григоровский, М. А. Алексеев. – Ленинград, 1968. – 99 с.
 10. Там само. – С. 50–52.
 11. Петренко В. С. Село на шляхах піднесення. Зміни в складі, умовах праці і життя колгоспного селянства УРСР (1951–1969) / В. С. Петренко. – К., 1970. – С. 170.
 12. Сургай Г. І. Сільське господарство України: Уроки минулого і сучасний аграрний курс / Г. І. Сургай. – К., 1991. – С. 78–99.
 13. Русинов И. В. Аграрная политика КПСС в 50-е - первой половине 60-х годов: опыт и уроки / И. В. Русинов // Вопросы истории КПСС. – 1988. – №9. – С. 37–38, 44, 47.
 14. Стреляный А. Последний романтик / А. Стреляный // Дружба народов. – 1988. – №11. – С. 190–228.
 15. Баран В. К. Україна 1950-1960-х рр. : еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів, 1996. – С. 158.
 16. Кривчик Г. Г. Українське село під владою номенклатури (60-80-ті рр. ХХ ст.) / Г. Г. Кривчик. – Донецк, 2001. – С. 87.
 17. Саржан А. Социально-экономические и политические процессы в Донбассе (1945-1998): Монография / А. Саржан. – Донецк, 1998. – С. 92–93.
 18. Марчук В. В. Вказана праця.
 19. Лейбович О. Л. Реформа и модернизация в 1953 – 1964 гг. / О. Л. Лейбович. – Пермь, 1993. – С. 7, 179–180.
 20. Зеленин И. Е. Аграрная политика Н. Хрущева и сельское хозяйство / И. Е. Зеленин. – М., 2001. – С. 144, 275.
 21. Шестаков В. А. Социально-экономическая политика советского государства в 50-е – середине 60-х годов / В. А. Шестаков. – М. : Наука, 2006. – С. 242.
- Стаття надійшла до редакції 11.03.2011 р.

Yu. V. Korobka

**SCIENTIFIC INTERPRETATIONS OF THE LIMITATIONS ON THE SIZE OF
KOLKHOZ MEMBERS' INDIVIDUAL FARMSTEADS IN THE YEARS OF THE
COMMUNIST «WARMING»**

The article presents analysis of the research in the field of state policy addressing homestead farms owned by peasants as well as by factory and office workers in Khrushchev period of the Soviet history. Comprehensive re-evaluation of the Soviet historiography's scientific legacy makes it possible to coin such a characteristic feature thereof as dependence upon the political regime and ideology. The contributor determines the positive effect of the activities carried out by today's historians, who have highlighted the vitality and the efficiency of homestead farming. The contributor also proves that the policy of suppressing homestead farmers is a point of no return.

Key words: *personal subsidiary farming, political and ideological situation, «thaw».*

УДК 930.1:929Вишневецький

Н. І. Романцова

КНЯЗЬ Д. ВИШНЕВЕЦЬКИЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті автор розглядає сучасні підходи щодо характеристики особи та діяльності князя Д. Вишневецького. Досліджуються історичні погляди, висловлені в працях вчених О. Апанович, В. Голобуцького, А. Гурбика, Ю. Мицика, В. Сергійчука, В. Степанкова, Н. Яковенко, які спиралась на нову джерельну базу та сучасну методологію та переосмислили роль шляхти взагалі та місце Д. Вишневецького зокрема в історичних процесах, які відбувалися у Східній Європі того часу.

Ключові слова: сучасна історіографія, історіографічні оцінки, генеза козацтва.

Постановка проблеми. У наш час залишається сталим науковий інтерес українських істориків до легендарної постаті князя Дмитра Вишневецького. У своїх працях сучасні дослідники висвітлюють дискусійні питання щодо життя та діяльності цього персонажу української історії, продовжуючи та поглиблюючи вітчизняну історіографічну традицію. Праці сучасних авторів потребують уваги з боку історіографів.

Аналіз попередніх досліджень. З історіографічної точки зору зазначене питання майже не висвітлювалося. Значний науковий інтерес становить вступна стаття В. Степанкова до збірки вибраних творів Л. Винара «Козацька Україна» [26, с. 15-80]. У своєму передньому слові сучасний вчений окремо зупинився на монографії Л. Винара про Д. Вишневецького. Аналізуючи монографію Л. Винара, В. Степанков підкреслив ґрунтовне вивчення автором опублікованих джерел й праць з цієї проблеми, що забезпечило високий науковий рівень його дослідження про діяльність князя Д. Вишневецького. Один з авторитетних українських дослідників постаті Дмитра Вишневецького В. Сергійчук, висвітлюючи діяльність князя, певною мірою звертався до історіографії цього питання [18, с. 12, 13; 21, с. 235-241]. З історіографічної точки зору науковий інтерес становить написаний В. Матях розділ другого тому «Історії українського козацтва», присвячений аналізу козакознавчої історичної літератури [12, с. 508]. Дослідниця ґрунтовно розглянула праці істориків з козакознавчої проблематики, але Д. Вишневецького згадала лише в контексті історіографії ХІХ - початку ХХ ст.

Мета статті. Враховуючи активну наукову розробку вітчизняними істориками проблем військово-політичної діяльності князя Дмитра Вишневецького, поставлена мета проаналізувати сучасну історіографію цієї теми, з'ясувати внесок сучасних дослідників у її вивчення.

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська історіографія, присвячена діяльності Д. Вишневецького, велика та різноманітна. У наукових працях вітчизняних істориків, навчальних посібниках та підручниках з історії України дається коротка, узагальнююча характеристика особи та діяльності Д. Вишневецького у зв'язку з формуванням українського козацтва. Постать князя значно ширше висвітлювалась в авторських та колективних монографіях, присвячених історії українського козацтва. Заслужують на увагу історіографа дослідження Д. Біляєва, С. Борисова, А. Денисенка, Ю. Мицика, В. Пірка, В. Сергійчука, Т. Чухліба, В. Щербака, Н. Яковенко. Значний історіографічний інтерес становлять біографічні статті, присвячені Д. Вишневецькому, статті щодо Запорізької Січі, опубліковані у численних довідкових, енциклопедичних виданнях. Важливу роль, у якості історіографічних джерел, відіграють досить чисельні

публікації у періодичних виданнях, присвячені Д. Вишневецькому. Вони свідчать про те, що ця тема викликає суспільний інтерес.

У наш час вчені продовжують дискутувати з питання щодо генеалогії Д. Вишневецького. З боку сучасних істориків суттєво змінилося ставлення до проблеми генеалогії загалом, та генеалогічних коренів князя зокрема. Українські дослідники розділились у висвітленні цього питання. Частина вчених вважає, що Дмитро Іванович мав литовське походження, від Гедиміна. З цим погоджуються В. Сергійчук [19, с. 7-25], автори «Довідника з історії України» [11, с. 110].

Н. Яковенко, проаналізувавши питання щодо походження князя

Д. Вишневецького, зазначила, що історики другої половини XIX – початку XX ст. необґрунтовано зробили висновок про те, що цей рід вів початок від сина великого князя литовського Ольгерда Дмитра Корибута. Дослідниця у зв'язку з цим вказала, що самі Вишневецькі досить туманно знали на власній генеалогії. На підтвердження цього Наталя Миколаївна наводить факти з жалобної поеми 1585 р. на смерть двоюрідного брата Д. Вишневецького, черкаського та канівського старости Михайла Вишневецького. На думку історика, засновником роду Вишневецьких був князь Федір Корибутович [31, с. 76, 77].

Розглядається також думка про литовсько-руське походження Д. Вишневецького. Прихильником такої точки зору є С. Борисов [6, с. 40-43]. Ю. Мицик вважає, що Дмитро Іванович мав походження від Рюриковичів [15, с. 83].

Сучасні українські історики розглядають Д. Вишневецького як представника вищої суспільної верстви. У своїй останній праці В. Голобуцький, характеризуючи соціальний статус Д. Вишневецького, вказав на те, що він був великим землевласником [8, с. 128, 129]. Наведені М. Капралем документи підтверджують, що Д. Вишневецький вів життя аристократа [13, с. 132-136]. Дослідник відзначив архівні документи про відшкодування втрат турецького купця, що скаржився на князя коштом королівської скарбниці. Історики відзначають Д. Вишневецького як власника земельних маєтків у Кременецькому повіті.

Більшість сучасних істориків України захоплюються цією постаттю. Мужньою та сміливою людиною бачить князя В. Сергійчук [18]. Він підкреслює патріотичну місію феодалів, які стали на захист рідної землі [17, с. 122-133]. Вчений зазначає, що Д. Вишневецький був готовий, як і багато інших патріотів-феодалів, віддати власне життя за честь і свободу української землі.

Сучасні українські історики значну увагу приділяють проблемі старостування князя Д. Вишневецького. О. Апанович зазначала, що у 1551 р. польський король призначив Д. Вишневецького черкаським та канівським старостою, віддавши у доживотне володіння землі, заселені українськими козаками. Може саме тоді, на думку авторки, й познайомився він близько з козацтвом [1, с. 16-20]. В. Голобуцький також вважав, що Д. Вишневецький з 1551 року став черкаським та канівським старостою [8, с. 129].

В. Сергійчук вважає, що Д. Вишневецький обійняв посаду старости Черкас та Канева з кінця 40-х років. Повернувшись з Туреччини, на думку історика, князь отримав староство черкаське та канівське, тому що зарекомендував себе охоронцем українських земель [18]. В. Щербак констатує, що старости, виконуючи обов'язки по охороні кордону, замовчували факт спільних дій з козаками, бо це загрожувало немилістю великого князя, або ж сплатою з власного рахунку за збитки, заподіяні козаками. Історик стверджував, що Д. Вишневецький був адміністратором-державцем, який відповідав за безпеку кордону, однак займався і козацьким промислом у першій половині XVI ст. [30].

А. Денисенко зазначає, що Сигізмунд Август шанував Д. Вишневецького за сміливість і відвагу і в 1550 р. призначив його старостою Черкас і Канева [10, с. 70-73].

На думку Д. Біляєва, Дмитро Іванович у 1550 р. дістав від польського короля черкаське та канівське староство [5]. С. Борисов з'ясував, що саме з призначенням староство черкаським і канівським князя посилилась військова активність Д. Вишневецького проти татар. З часом староста, на думку історика, об'єднав навколо себе чималі козацькі сили [6, с. 40-43]. Дослідник констатував, що така прихильність старости до запорожців призвела до загострень відносин з польським королем, який не поділяв політичних намірів князя. І перед Д. Вишневецьким постав вибір: продовжувати службу старости чи ні. Відмовившись від посади старости, він цілком віддався козакуванню. Ю. Мицик у «Малій енциклопедії Українського козацтва» стверджує, що князь обіймав цю посаду з кінця 40-х і у своїй діяльності спирався на запорізьке козацтво [15, с. 83]. Таким чином, більшість сучасних істориків вважають безсумнівним староство князя

Д. Вишневецького і відзначають його активну діяльність на цій посаді.

У сучасній українській історіографії важливе місце посідає питання щодо ролі князя Д. Вишневецького в процесах державотворення в українських землях у XVI ст.

О. Апанович констатувала грандіозні плани українського князя щодо визволення південних земель і Причорномор'я від татар. Так само як М. Грушевський, дослідниця теж вважала, що ці плани випередили час. На думку історика, Д. Вишневецький, створивши опорну військову базу на Низу Дніпра, переніс військові дії на територію ворога [1]. В. Голобуцький вказував, що Д. Вишневецький почував себе вільним від усяких зобов'язань як по відношенню до короля, так і до хана [8, с. 131]. В. Сергійчук у праці «Дмитро Вишневецький», розглянув державницьку місію князя, яка знайшла вираження в його патріотичному дусі, незламній волі і політичній далекоглядності [18].

С. Борисов присвятив спеціальну працю державотворчим аспектам діяльності князя Дмитра. На думку дослідника, обрання гетьманом було вирішальним чинником цієї діяльності Д. Вишневецького [7], крім того, він контролював значну територію на Низу Дніпра, яку захищав від татар [6, с. 40-43]. Князь реалізував власні державотворчі плани, маючи значні зовнішньополітичні зв'язки: з польським королем, московським царем. Важливим елементом такої діяльності було новостворене політичне утворення – Хортицька Січ. С. Борисов вважає, що не всі плани були реалізовані князем, але його діяльність залишила помітний слід в історії українського державотворення [341].

Сучасні українські вчені активно переглядають сторінки вітчизняної історії, а також діяльність персонажів, які творили її. У наш час зростає науковий інтерес до постаті князя Д. Вишневецького, розглядається його зв'язок з козацтвом, а, отже, історики повернулися до проблеми його гетьманства, яка залишається дискусійною.

Вітчизняні історики В. Сергійчук, Ю. Мицик, В. Щербак, Н. Яковенко не вважають Дмитра Івановича гетьманом. У той же час, ряд сучасних українських вчених розглядає Д. Вишневецького як козацького гетьмана. Ця точка зору знайшла своє відображення у написі на пам'ятнику Д. Вишневецькому, встановленому на о. Хортиця у жовтні 1999 р. Там зазначено: «Дмитро Вишневецький (Байда) (1516-1563). Один з перших козацьких гетьманів України...» [27]. А. Денисенко вважає, що саме Д. Вишневецький започаткував українське гетьманство, був першим козацьким гетьманом в Україні. Аналізуючи це питання, історик зазначав, що у середині XVI ст. українські магнати утримували великі козацькі загони і «на зразок гетьманів польських, почали звати себе гетьманами козацькими» [10, с. 70-73]. На цій підставі, вважав себе гетьманом і Д. Вишневецький.

С. Борисов розглядає діяльність Д. Вишневецького з точки зору розвитку державотворчих процесів в Україні у XVI ст., зазначаючи, що «державотворчим елементом... є наявність верховної державної влади». Історик стверджує, що князь був першим, хто «спробував здійснити мрію українців про власну національну державу» [6, с. 40-43]. У цьому він спирався на запорізьке козацтво. За словами вченого, запорожці підтримали військові та політичні плани князя та обрали його гетьманом. Очолити

козацтво, Д. Вишневецький згуртував його на Хортицькій Січі. Державна влада там «належала гетьману-правителю, котрий був керівником території, куди не доходила влада польського короля і великого князя литовського». Дослідник назвав це утворення «Хортицькою державою», «першою українською козацькою державою».

Т. Чухліб, посилаючись на думку багатьох істориків, зазначає, що у 40-х роках XVI ст. Д. Вишневецький був головним організатором українського козацтва, основним завданням якого була боротьба з татарською експансією. Вчений припустив, що саме через це Дмитра Івановича називали одним із перших козацьких гетьманів, але при цьому пояснив, що інституту гетьманства, як такого, ще не було серед українського козацтва, він з'явився пізніше [378]. В. Лавренюк зазначає, що у добу

Д. Вишневецького не було офіційно введено – «титул Гетьмана Війська Запорізького, але козаки... називали свого ватажка Гетьманом, а згодом і уряд змушений був це визнати» [29, с. 7-12].

Висновки. Історіографічний аналіз дозволяє зробити висновок, що у наш час в умовах державної незалежності України та її національного відродження науковий інтерес до постаті Д. Вишневецького неймовірно зріс, оскільки посилилася зацікавленість української громадськості вітчизняною історією, та особистостями, які її здійснювали. Це знайшло відображення в узагальнюючих працях, присвячених історії України, у дослідженнях з історії козацтва, а також спеціальних студіях про діяльність князя. Найбільшу увагу приділив цьому питанню відомий український історик В. Сергійчук. Він поповнив джерельну базу дослідження цієї наукової проблеми новими цікавими матеріалами, подав новий погляд на деякі аспекти діяльності князя

Д. Вишневецького і є провідним сучасним знавцем з цього питання.

О. Апанович аналізувала діяльність Д. Вишневецького, розвиваючи погляди М. Грушевського. Особливу увагу вона звернула на роль князя в організації козацтва, зростанні його міжнародного впливу та його участі в колонізації Півдня України.

Н. Яковенко показала постать князя Д. Вишневецького як яскравого представника української аристократії, який зв'язав свою долю з козацтвом. Заслужовують на увагу наукові статті Ю. Мицика, присвячені Д. Вишневецькому, опубліковані у провідних українських енциклопедичних виданнях, в яких подано сучасне бачення цієї проблеми. Стислу характеристику діяльності князя дав Важливими для розуміння постаті князя Д. Вишневецького є дослідження В. Щербака, Н. Яковенко, Т. Чухліба. С. Борисов, А. Денисенко розглядають діяльність князя з точки зору його державницьких прагнень, розвиваючи концепцію В. Луціва та А. Лотоцького. Загалом, сучасні історики значно пішли вперед у висвітленні діяльності легендарного Байди. Надалі є потреба розширити джерельну базу дослідження постаті князя Д. Вишневецького. Необхідно також дослідити сучасну зарубіжну історіографію проблеми.

Список використаної літератури

1. Апанович О. М. Будівничий Української гетьманської держави // Наука і суспільство. – 1995. – №11/12. – С. 16–20.
2. Апанович О. М. Орел Хортиці // Дмитро Вишневецький-Байда / упоряд. А. Денисенко. – К. : Веселка, 1995. – С. 49–55.
3. Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків. – К. : Дніпро, 1991;
4. Апанович О. М. Феномен запорозького козацтва // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1991. – № 5. – С. 44–46.
5. Біляєв Д. Байда // Наше слово. Укр. тижневик. – Варшава, 2001. – 23 грудня;
6. Борисов С. Апогей Дмитра Вишневецького // Наука і суспільство. – 1996. – №11/12. – С. 40-43;
7. Борисов С. Державотворчі тенденції в діяльності українського козацтва (до другої половини XVI ст.). – К. : Знання, 1999.
8. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. К. : Вища шк., 1994.

9. Денисенко А., Іванов І. Байда – князь Вишневецький. Штрихи до портрета першого гетьмана України // Будівник комунізму. – 1991. – 18 травня. – С. 3.
10. Денисенко А. Козацький гетьман Байда-Вишневецький // Київська старовина. – 1992. – №1. – С. 70-73. ; Довідник з історії України (А–Я): посіб. для серед. загально освіт. навч. закл. / за заг. ред. Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2002.
11. Історія українського козацтва: нариси: у 2 т. / редкол. В. Смолій (відповід ред.) та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. 2.
12. Капраль М. Причинок до історії козацького руху 50-х рр. XVI ст. (Два документи про Дмитра Вишневецького з книги Львівського раецького суду) // Україна в минулому. – К. ; Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 132–136.
13. Кунцер В. Легенда чи реальна особа? // Прапор юності. – 1986. – 23 верес. – С. 4.
14. Мицик Ю. Вишневецький (Байда) // Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К. : Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – С. 83.
15. Мицик Ю. Вишневецький (Байда) // Енциклопедія історії України. – Т. 1. – С. 518–519.
16. Сергійчук В. Байда-Вишневецький – ратник української землі // Дніпро. – 1989. – № 2. – С. 122–133.
17. Сергійчук В. Дмитро Вишневецький. – К. : Україна, 2003.
18. Сергійчук В. Дмитро Вишневецький // Володарі гетьманської булави. – К. : Варта, 1994. – С. 7–25.
19. Сергійчук В. Іменем Війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середині XVII століття. – К. : Україна, 1991.
20. Сергійчук В. Михайло Грушевський про Байду-Вишневецького та сучасна історіографія // Український історик. – 1991/1992. – №3/4, 1-4. – С. 235–241.
21. Сергійчук В. Походи українського козацтва в Європу в XVI – першій половині XVII ст. // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Київ, 1997. – С. 154–163.
22. Сергійчук В. Українське козацьке військо в другій половині XVI – серед. XVII ст. – К., 1991;
23. Сергійчук В. Українське козацтво на службі Московської держави в другій половині XVI – середині XVII ст. // На пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківа: Наук. збірник / редкол. : Л. Р. Винар (гол.) та ін. – К. : Твім інтер, 1999. – С. 49–62.
24. Сергійчук В. Фундатор Запорозької вольниці // Дмитро Вишневецький (Байда) / упор. А. Денисенко. – К. : Веселка, 1995. – С. 37–48.
25. Степанков В. С. Проблема козацтва та його боротьба за незалежність України у творчості Любомира Винара // Винар Л. Р. Козацька Україна. Вибрані праці / Редактор В. Степанков, упорядник А. Атаманенко. – К. ; Львів ; Нью-Йорк ; Париж, 2003. – С. 15–80.
26. Федоренко Д. Перший лицар Хортиці. Славний прообраз легендарного Байди // Червоний гірник. – 1991. – 3 січ. – С. 3.
27. Чечуро В. Легендарний Байда и реальный Вишневецкий // Наше місто. – 2002. – 17 трав. – С. 4.
28. Чухліб Т. Середньовічна шлягерна пісня та пригоди її персонажа // Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Клію. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба / наук. ред. В. Смолій. – К. : Наук. думка. 2004. – С. 7–12.
29. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К. : Вид. дім «КМ Асасіетія». – 2000.

30. Яковенко Н. Дмитро Вишневецький // Історія України в особах. – К. : Україна, 1997. – С. 76–84.
31. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К. : Генеза, 1997.
32. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К. : Наук. думка, 1993.
Стаття надійшла до редакції 12.03.2011 р.

N. I. Romantsova

PRINCE D. VISHNEVSKY IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The article deals with new approaches to characterize D. Vishnevsky's personality and activity. The author analyses historical works of E. Apanovich, V. Golobutsky, A. Gurbyuk, YU. MYtsyik, V. Sergiychuk, V. Stepankov, N. Yakovenko, relying on a new source basis as well as on present methodology that enables him to reconsider the role of D. Vishnevsky and gentry as a whole in historical process which took place in Eastern Europe that time.

Key words: *modern historiography, the historiographical assessment of the genesis of the Cossacks.*

УДК 930.1:94(477.5)"1660/1663"

С. В. Тарасов

ЛІВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ 60-Х РР. XVII СТ. ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ У РОСІЙСЬКІЙ ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена подіям «міжгетьманування» на Лівобережжі в 1660-1663 рр. Аналізуються праці російських істориків другої половини XIX - початку XX ст. в яких досліджувався зазначений період.

Ключові слова: *Руїна, «міжгетьманування», Лівобережжя, Козелецька рада 1662р., Ніжинська рада 1663р., російська історіографія.*

Постановка проблеми. Кривава епоха Руїни викликала пильну увагу української і російської історіографії. Після капітуляції російського війська під Чудновом починається період розколу єдиної України на дві козацькі держави. При цьому, до знаменитої Чорної ради в Ніжині Лівобережна Україна не мала гетьмана.

Метою пропонованої статті є історіографічний аналіз робіт російських істориків XIX – початку XX ст., що торкалися процесів Руїни на Лівобережжі у 1660–1663 рр. У зв'язку з цим виникають наступні дослідницькі завдання:

– розглянути погляди російських учених на становище, що склалося в Лівобережній Україні після капітуляції В. Шереметєва;

– виявити протиріччя між концепціями російських дослідників, якщо такі мали місце. Аналіз попередніх досліджень. Російську історіографію вказаного періоду досліджували В. Ейнгорн [12], Л. Дорошенко [4], а з сучасних вчених Т. Яковлева [13]. Їх дослідження містить історіографічний огляд, який частково висвітлює тему, що цікавить нас, але є гранично стислим.

Виклад основного матеріалу. Після катастрофи під Чудновом Росія могла не тільки втратити контроль над всією Україною, але й очікувати вторгнення польського війська на свою територію. Але цього не сталося. С. Соловійов думав, що Росія уникла небезпеки внаслідок двох обставин. Польща не мала чим платити війську, а Ю. Хмельницький був «занадто нікчемний» [10, с. 95-96]. Москва навіть намагалася відкласти вибори, тому що була надія на безкровне підкорення Правобережжя.

Ю. Хмельницькій, після того, як його залишили поляки і татари, писав, що мимоволі перейшов на бік короля [10, с. 97]. Проте, у червні 1662 р. він отримав польську і татарську допомогу та відновив війну.

Д. Іловайський підкреслював, що на момент Чудновського розгрому справи Росії були зовсім не блискучі. Крім того, царські воєводи у містах України погано лагодилися один з одним. А московське військо в Україні отримувало платню мідними грошми, яких місцеві мешканці не хотіли приймати. Це призвело до того, що голодне російське військо перейшло до примусових реквізицій, що звісно, не додало йому популярності серед місцевого населення [4, с. 217]. Проте, коли Правобережжя, на чолі з Ю. Хмельницьким, повернулося під владу Польщі, Лівобережжя залишилося вірним Росії. Чому? У Д. Іловайського була на це стандартна відповідь, що йшла від С. Соловйова, а може ще від М. Устрялова. Чернь в Лівобережній Україні, за словами історика, віддавала перевагу царській владі ніж пануванню своєї старшини, яка намагалася закріпити народ і виділитися в особливий стан, на зразок ненависної українцям польської шляхти. Ватажками прихильників Москви стали Я. Сомко, В. Золотаренко та протопіп М. Филімонович. Запоріжжя на чолі зі І. Сіркком та І. Брюховецьким також залишилося вірним Росії [4, с. 217]. Таким же чином пояснював позицію Лівобережжя і В. Пічета [8, с. 130]. До речі Д. Іловайський особливо підкреслював, що коли В. Шереметєв давав згоду на виведення російських військ із міст України, він навряд чи вірив у те, що ця вимога буде виконана. Це було з його боку перевищування повноважень, на яке він насмілювався лише внаслідок безвихідного становища [4, с. 215-216].

М. Покровський пояснював те, що сталося, таким чином. Незважаючи на те, що незадоволення правлячої верхівки України політикою царського уряду призвело до Чудновської поразки, «Москва вела безпрограшну гру: чим сильніше виявляли антипатію до московського режиму верхи, тим більш відданими Москві були низи» [9, с. 65-66]. Тому старшині прийшлося відразу ж думати про примирення з Росією. Татари залишили її, а польське військо почало бунтувати [9, с. 66].

С. Соловйов, М. Павлищев, М. Голіцин, Д. Іловайський визнавали значну роль В. Золотаренка, а надто Я. Сомка у тому, що Лівобережжя, залишилося під контролем Москви [10, с. 93; 7, с. 281; 3, с. 222; 4, с. 217]. Г. Карпов надавав указаним діячам таку характеристику. За його словами, Я. Сомко «при всьому своєму розумі, по характеру був абсолютно нестерпний» [5, с. 50]. В. Золотаренка дослідник атестував як нікчому, що було лише знаряддям у руках дійсно розумних осіб. Він вийшов у люди завдяки родинним стосункам з Б. Хмельницьким, якому він, як і Я. Сомко, був шурином. На думку історика ніжинській полковник був людиною обмеженою та бездарною [5, с. 50-51]. Такі негативні характеристики людей, заслугою яких було збереження Лівобережжям вірності царю Олексію Михайловичу, очевидно, викликано прагненням Г. Карпова виправдати московські власті у світлі наступних подій, коли Я. Сомко та В. Золотаренко були видані на розправу своєму ворогу І. Брюховецькому. Проте необхідно зазначити, що Я. Сомко і дійсно був людиною досі складного характеру. Він не тільки не зміг знайти спільної мови з воєводами, що можна легко пояснити, але і зі старшиною, з якою мав спільні інтереси, теж дуже легко сварився [12, с. 293].

Тоді перед царем та його радниками з'явилась проблема керування частиною України, що зберегла союз з Росією. С. Соловйов писав, що московські воєводи, як люди зі сторони, погано орієнтувалися в місцевій обстановці. Царський уряд повинен був визначити, на яких осіб на Лівобережжі можна зробити ставку. Уряду потрібна була людина, яка була б вихідцем з України, добре б знала людей та «їх стосунки», не мала б партійних пристрастей та займала б достатньо високе суспільне становище. Такою людиною, в ідеалі, міг бути архієрей. У особі Мефодія, котрого вона поставила у

єпископський сан та назначила місцєблюстителем Київської метрополії, Москва, за словами вченого, змогла знайти таку людину.

Учень С. Соловйова Г. Карпов, розвиваючи думку свого вчителя, присвятив єпископу Мефодію цілу монографію. Г. Карпов писав, що у той період козацтво здавалося московському уряду «взагалі нездатним, щоб керувати справами своєї країни» [5, с. 13]. Колишня система воєводського керування, була, за словами історика, більш діючою. Проте у самій Україні вона не мала популярності. Тому, хоч уряд не зовсім відмовився від воєвод, він почав розшукувати альтернативні засоби впровадження своєї політики. Тоді Москва передала Військо Запорозьке з усією Україною під контроль духовенства, на чолі якого була поставлена людина, що повністю залежала від царського уряду [5, с. 13-14]. І такою людиною став єпископ Мефодій (колишній ніжинській протопіп М. Филімонович). При цьому Мефодій не був направлений як який-небудь таємний наглядач, навпаки, за словами дослідника, усім, кому належало, було наказано радитися з доглядачем метрополії [5, с. 13].

Історик відзначив також, що у єпископа не було ніякої реальної влади. Усі його повноваження полягали у тім, що він повинен був брати участь у найрізноманітніших справах. Крім того він повинен був здійснювати посередництво між партіями та мирити тих, що посварилися. Як зазначив історик, ніякої влади заради впливу на старшину архієрей не мав [5, с. 13].

Крім того, Мефодій був поставленим у єпископи у Москві митрополитом Пітіримом, що було порушенням церковних канонів. Цю обставину використали вороги нового єпископа. В першу чергу, Діонісій Балабан [5, с. 54-56].

Москва, за словами історика, сподівалася, що колишній ніжинській протопіп стане вірним її агентом, тому що буде відчувати подяку їй. Мефодій зі свого боку був впевнений у підтримці московського уряду, тому що він сам нав'язав єпископа Україні, порушивши при цьому церковні звичаї. Але усі ці розрахунки не виправдалися. В Україні, на що звернув увагу дослідник, швидко помітили, що політичної влади єпископ не має, а коли він звернувся за допомогою до уряду, наслідком стало незадоволення старшини втручанням духовенства у її справи [5, с. 18].

Г. Карпов вважав, що план Москви мав істотні недоліки. «Не встигли ще добре розібратися зі своїм власним Никоном, а вже квапилися зробити точно такого ж для Малоросії» – писав історик [5, с. 15]. По-перше, невідомо було, стала б чи ні військова старшина терпіти владу єпископа. По-друге, хто міг поручитися, що сам Мефодій не стане причиною якоїсь нової смуги. Вчений вважав, що московські державні діячі зовсім не замислювалися над подібними питаннями [5, с. 15-16].

Вище згадувалося, що Мефодій був поставлений в єпископський сан з порушенням церковних канонів. Діонісій Балабан та Юрій Хмельницький зуміли вмовити Константинопольського патріарха накласти прокляття на «Мефодія та тих, що товаришують з ним» [5, с. 56]. Сам єпископ Мефодій казав, що це прокляття призвело до багатьох хвилювань серед київського духовенства та мирян. Однак, Г. Карпов думав, що це ствердження трохи перебільшене. Історик вважав, що само прокляття не могло стати причиною смуги, але численні вороги колишнього ніжинського протопіпа могли використати при нагоді цю обставину у своїй боротьбі проти нього [5, с. 60]. Крім того, серед ворогів Мефодія опинилися не тільки прихильники Я. Сомка, якого єпископ не підтримував, але й чорне київське духовенство [5, с. 60]. Однак І. Гізель «із товаришами» і раніше прокляття, що було накладено на нового доглядача метрополії, знали канони, що забороняли визнавати єпископський сан у подібних осіб. Знали, проте, приймали цього неканонічно-го єпископа, як зазначав історик. Вони визнавали його, по-перше, внаслідок добрих стосунків з царем, по-друге, «на тій підставі, що при ньому їм буде жити добре» [5, с. 65].

В другому випадку незадоволення духовенства, як вважав дослідник, ні на чому не ґрунтувалося. Мефодій був зовсім не схожий на Никона, він і після Ніжинської ради не тільки не покидав, але і захистив своїх нещодавніх ворогів [5, с. 65].

На той факт, що Мефодій був призначений єпископом незаконно, звернув увагу і митрополит Макарій. Він відзначив, що незабаром після того, як ніжинській протопіп став єпископом, Діонісій Балабан встановив, користуючись своїм правом, на ту ж саму єпархію свого єпископа Йосипа Нелюбовича-Тукльського. Це, як зазначав історик, повинно було служити для усіх і для самого Мефодія постійним нагадуванням, що він зветься єпископом мстиславським незаконно [6, с. 279]. Крім того, на початку 1662 р. патріарх Никон наклав анафему на крутицького митрополита Пітиріма за те, що він поставив єпископа в чужу церковну область, яка підлягала константинопольському патріарху. Ця анафема, як підкреслив вчений, автоматично позбавляла влади і Пітиріма, і Мефодія, якого той рукоположив. Однак у Москві цьому не надали значення, тому що Никон у цей час вже фактично відрікся від патріаршества [6, с. 279-280]. Набагато більшу небезпеку становила для Мефодія анафема, що була направлена безпосередньо в його адресу та походила від константинопольського патріарха. Митрополит Макарій вважав, що у Москві про це церковне прокляття дізналися, можливо, раніше, ніж у Гетьманщині [6, с. 281]. І Москва почала діяти. Історик вважав, що константинопольський патріарх зняв прокляття з Мефодія по особистому клопотанню царя. Доказ цього дослідник бачив у тому, що київське духовенство, що ворогувало з мстиславським єпископом, через деякий час стало знову спілкуватися з ним і визнало його єпископом [6, с. 282].

Наслідком переходу гетьмана на бік поляків стало міжгетьманування на лівому березі Дніпра. С. Соловйов, Г. Карпов, М. Голіцин, В. Ейнгорн, Д. Іловайський вважали, що московські державні діячі були не в змозі розібратися у становищі, що склалося в Україні. Претенденти почали доносити один на одного, і уряд не знав, кому вірити [10, с. 97; 5, с. 12; 11, с. 155; 4, с. 221]. Крім того, Г. Карпов вважав, що в ідеалі Москва бажала, щоб гетьманом знову став Ю. Хмельницький, за умови того, що він визнає свою провину та поверне під царську владу Правобережжя [5, с. 12]. Приблизно також вважали М. Голіцин та Д. Іловайський [3, с. 222; 4, с. 221]. Д. Іловайський наводив ще одну причину. За його словами Москва побоювалася міжусобної війни між претендентами [4, с. 221].

Проте, на думку В. Пічети, Москва не поспішала з вибором нового гетьмана, тому що вона вважала себе господаркою України, не дивлячись на Чудновську поразку. «Вона бажала бачити на гетьманському уряді таку людину, яка завдала б козацькій старшині непоправного удару і який придушив би у ній усі автономні устремління», – писав вчений [8, с. 131]. Приблизно так пояснював дії царського уряду і М. Покровський. За його словами такі союзники як Я. Сомко для Москви вже не малі інтересу. «Потрібно було б нанести старшині такий удар, після якого їй залишилося б тільки здатися на милість переможця» [9, с. 66].

Але які б мотиви не керували царем та його радниками, становище, що склалося, не могло тривати нескінченно довго. У 1662 р. Я. Сомко зробив спробу оголосити себе гетьманом, для чого він організував раду у Козельці. С. Соловйов, Г. Карпов,

В. Ейнгорн, Д. Іловайський оцінювали Козелецьку раду як подію зовсім несподівану для Москви та незаконну [10, с. 103; 11, с. 181-182; 4, с. 221-222]. Як незаконною оцінювали раду і московські власті. С. Соловйов, Г. Карпов та В. Ейнгорн відзначили, що відповідне ставлення до того, що сталося, викликало у царського уряду повідомлення Мефодія [10, с. 103; 5, с. 27-31; 11, с. 183]. При цьому Г. Карпов звернув увагу на те, що Мефодій не завжди міг претендувати на об'єктивність [5, с. 31]. Я. Сомко зрозумів тепер, що у Москви підтримки він не знайде. Можливості помститися московському уряду, на думку Г. Карпова, у нього не було. «... Часи

Виговського минули назавжди», – писав історик [5, с. 42]. Наказний гетьман не змирився. Він продовжував вести боротьбу та намагався, на думку дослідника, зробити уряд інструментом для здобуття своєї мети. Але подолати українського «Никона» він не зміг [5, с. 42]. Мефодій став прихильником І. Брюховецького (Бруховецького). Г. Карпов вважав безпідставним твердження, що запорозький претендент підкупив єпископа подарунками та різноманітними обіцянками. Спочатку Мефодій протегував В. Золотаренка, який не зупинився б ані перед підкупом, ані перед обіцянками. В. Золотаренко був, за словами історика, однією з найбільш багатих осіб України. І. Брюховецький, навпроти, був тоді дуже бідним. Однак Мефодій перейшов на бік І. Брюховецького. Дослідник думав, що не підкуп, а політична програма запорізького кандидата зацікавила доглядача Київської метрополії. Запорізький претендент був згоден поступитися московському уряду чим завгодно з козацьких вільностей. Саме це і притягло Мефодія [5, с. 46-50]. І. Брюховецький дійсно не скупився на обіцянки в адресу Москви. Як писав Д. Іловайський, він навіть пропонував скасувати посаду гетьмана і замінити його московським намісником. Але в цей час царський уряд ще не міг піти на такий крок. Сам історик характеризував пропозицію кандидата, що рвався до влади, як «свідомо нездійснений проект» [4, с. 222].

Подіям Козелецької ради спеціальну статтю присвятив О. Востоков [1]. Стаття ґрунтувалася на документах Сибірського приказу [1, с. 269]. Історик вважав, що із трьох розповідей про те, що сталося: Батюшкова, Мефодія та Сомка найбільш достовірною є розповідь Батюшкова [1, с. 279].

На думку дослідника, отримавши звістку про раду, уряд був поставлений в складне становище. Не визнавати Я. Сомка гетьманом було небезпечно, тому що його підтримувала значна сила. Визнати – означало викликати незадоволення

В. Золотаренка та І. Брюховецького. «Москва, – писав історик, – вийшла зі скрутного становища із притаманною їй спритністю» [1, с. 282]. Вона продовжувала називати

Я. Сомка наказним гетьманом. З цього приводу В. Ейнґрн, зазначав: «Пан Востоков чомусь бачить у такому способі дій «притаманну Москві спритність»..., тут навпаки належить бачити прямоту» [1, с. 188].

Як відомо, боротьба за владу між трьома претендентами завершилася на славнозвісній «Чорній раді» 1663 р., що відбулася у Ніжині. Причому переможець І. Брюховецький жорстоко розправився зі своїми противниками.

Г. Карпов дав характеристику джерел, що містять відомості про ніжинську раду. Джерела ці, як зазначав дослідник, порівняно бідні. Належить звернути увагу на те, що, з усіх джерел української історії, найбільш достовірними Г. Карпов вважав державні документи, що зберігалися у російських архівах. Але папери Д. Великого-Гагіна збереглися лише у декількох уривках. Неофіційні джерела – мемуари сучасників подій: «Літопис Самовидця» та «Щоденник» П. Гордона. І «Самовидець» і П. Гордон не були свідками подій, але відомості отримали від очевидців. Розповіді «Самовидця» та «Щоденника» П. Гордона дуже схожі не тільки у спільних рисах, але і у деяких подробицях. Але автор «Літопису Самовидця», на думку Г. Карпова, був прихильником Я. Сомка, а тому зображав події у тому виді, у якому бажав їх бачити наказний гетьман. П. Гордон був об'єктивним, але робив припущення про події, що були йому в точності невідомі [5, с. 86].

Події Ніжинської ради коротко описані С. Соловйовим. Історик намагався при цьому уникати висновків. Втім, він оцінював страту Я. Сомка та В. Золотаренка як розправу над переможеними [10, с. 113]. Так само вважав Д. Іловайський, який порівнював видачу переможених І. Брюховецькому з видачею І. Іскри і В. Кочубея І. Мазепі. Таку поведінку урядових агентів дослідник пояснював нездатністю розібратися в українських «відносинах та особах». При опису Ніжинської ради Д. Іловайський

використовував щоденник П. Гордона, в якому страта полковників була прямо названа «незаслуженою» [4, с. 223-224].

В.Пічета охарактеризував суд на Я. Сомком як «скорий, але неправий» [8, с. 131]. Г. Карпов відзначив, що Ніжинська рада викликала гнітюче враження навіть у сучасників, що звикли до кривавих сцен. Історик віддавав належне князю Д. Великому-Гагіну: наказного гетьмана він на розправу не видав [5, с. 97-102]. Відповідальність за це ніс «доброчесний уряд тішайшого царя», як висловився історик [5, с. 102]. На думку дослідника, московські державні діячі сподівалися, що з загибеллю цілої партії припиняться «малоросійські смути» [5, с. 102]. А що стосується І. Брюховецького, то історик вважав, що у Москві вирішили підтримати його з тих же міркувань, з яких зробили ніжинського протопопа єпископом. Будучи завдяченим цареві, запорозький претендент з «нескінченого відчуття вдячності» повинен був стати вірним слугою своєму благодійнику. На думку дослідника, у І. Брюховецького було мало шансів самостійно отримати перемогу у боротьбі за булаву [5, с. 41]. Як і С. Соловійов, Г. Карпов підкреслював ту роль, яку зіграв єпископ Мефодій у видачі наказного гетьмана та його прихильників. До речі, з цією місією до Москви вирушив С. Адамович, який пізніше грав значну роль [10, с. 113; 5, с. 98-99]. Для О. Востокова Ніжинська рада була цікава як прояв боротьби партій у тогочасній Україні. Ці партії, за словами історика, не були політичними. Боротьба велася не між прихильниками Росії та Польщі, і не за збереження козацьких привілеїв. Це була особиста боротьба претендентів на посаду гетьмана. Як визначав учений, боротьба була загострена тим, що та сторона, яка прогнала, втрачала усе [2, с. 125]. За даними історика, Я. Сомко, який не був упевнений у своїй перемозі на виборах, намагався уникнути ради, розв'язавши воєнні дії. Він навіть прикликав П. Тетерю на Лівобережжя [2, с. 132]. Коли ж було з'ясовано, що ради не уникнути, Я. Сомко почав покладати надію на перевагу своїх семи добре озброєних полків над натовпом, що підтримував І. Брюховецького [2, с. 133]. Як бачимо, О. Востоков не вважав Я. Сомка такою невинною жертвою, хоч і він відзначив роль Мефодія в забрудненні наказного гетьмана перед урядом [2, с. 130].

М. Покровський вважав, що події у Ніжині, були переворотом, підготовленим та проведеним за ініціативою царського уряду. Під видом демократичної «чорної» ради був підготовлений погром старшини низами козацтва. «Козацька демократія виставила кандидатом у гетьмани І. Брюховецького, який відразу став і офіційним кандидатом московського уряду...» [8, с. 66]. Як відзначив історик, рядові козаки, що були до того прихильниками Я. Сомка, перейшли на бік І. Брюховецького, тому що зробили вибір між кандидатом старшини та кандидатом «чорні». І Кандидат Запорожжя був гідний вибору, віддавши на пограбування старшинське майно, а саму старшину на розправу [8, с. 67]. Як бачимо, М. Покровський не поділяв тезу С. Соловійова, В. Ключевського та Д. Гловайського про те, що московські державні діячі відчували себе в Україні «як у темному лісі». Навпаки, за його думкою, царський уряд чудово розбирався у питанні, хто є прихильником Москви, а хто може бути потенційним противником.

В. Пічета оцінював прихід І. Брюховецького до влади так як і М. Покровський. «Перемога Москви була повна, – зазначив дослідник, – проте від неї погано прийшлося козацькій старшині» [8, с. 131].

Висновки. Підводячи підсумок, ми можемо констатувати, що більшість російських істориків пояснювала продовження «Малоросійської смути» незадоволенням української старшини тим становищем, яке склалося, та нездатністю московських державних діячів розібратися у внутрішніх справах України. Однак, деякі вчені у передреволюційній час (М. Покровський, В. Пічета) зробили висновок, що Москва проводила у Гетьманщині, добре продуману політику, дбаючи про свою мету. Вони вважали, що царський уряд дуже вміло грав на суперечностях в Українському

суспільстві. На думку О. Востокова, боротьба партій на Лівобережжі була не боротьбою політичних програм, а лише боротьбою претендентів. З цим твердженням можна погодитися лише частково. Якщо боротьба між Я. Сомком та В. Золотаренком дійсно була лише сутичкою двох претендентів, зі схожими політичними поглядами, то сутичка останніх з І. Брюховецьким була вже боротьбою двох політичних програм. Г. Карпов, як ми зазначили раніш, цілком справедливо звернув на це увагу. Якщо Я. Сомко та В. Золотаренко намагалися використати підтримку старшини, то І. Брюховецький прагнув, і як виявилось ні без успіху, опертися на козацьку голоту, на нижчі верстви українського суспільства, та на підтримку Москви. І хоч гасла з якими І. Брюховецький йшов до влади були, без сумніву, демагогічними, йому все ж довелося їх виконувати, хоч би частково. Згадаємо, наприклад, погром старшини та ті поступки уряду, які гетьман зробив під час свого візиту до Москви у вересні-жовтні 1665 р.

Потрібно зазначити, також що російські історики вважали приєднання України до Росії закономірною подією. Внаслідок цього вони наголосили закономірним і те, що Лівобережжя після катастрофічної поразки російського війська залишилось під контролем Москви.

Ю. Хмельницький не привертав особливо пильної уваги російській історіографії. Проте російські історики прийшли до єдиного погляду на його особистість, яка отримала від них більш ніж скромну оцінку. Треба зазначити, що ця оцінка є цілком об'єктивною. Ю. Хмельницький дуже програвав на фоні будь-яких гетьманів, тим більш на фоні свого великого батька. Російські історики підкреслювали активну роль духовенства у тогочасному політичному житті та прихильність білого духовенства до московської політичної орієнтації.

Російська історична наука, як правило, засуджувала розправу над Я. Сомком та В. Золотаренком, яких вважала не тільки невинними у висунутих проти них звинуваченнях, а й, крім того, такими, що мали чималі заслуги перед Московією. Таким чином, не всі дії російської влади отримали схвалення російських істориків і навіть тих з них, що належали до охоронного напрямку.

Надалі було б корисно продовжити вивчення оцінок російськими істориками подій тієї епохи, спираючись не стільки на опубліковані роботи, скільки на архівні матеріали, що збереглися і мають відношення до історії російської історичної науки.

Список використаної літератури

1. Востоков А. Козелецкая рада 1662 года / А. Востоков // Киевская старина. – 1887. – Т. XVII. – Февраль. – С. 269–284.
2. Востоков А. Нежинская рада 1663 года / А. Востоков // Киевская старина. – 1888. – Т. XXI. – Май. – С. 125–139.
3. Голицын Н. С. Всеобщая военная история новых времен. / Н. С. Голицын. – Ч. 1-2. – Отд. 1. – Спб., 1878. – 279 с.
4. Иловайский Д. И. История России. Отец Петра Великого: Алексей Михайлович и его ближайшие преемники / Д. И. Иловайский. – М. : Чарли, 1996. – 624 с.
5. Карпов Г. Ф. Киевская митрополия и московское правительство во время соединения Малороссии с Великою Россией. – Статья третья: Мефодий Филимонович. Епископ Мстиславский и Оршанский, блюститель Киевской митрополии. (1661-1668 года) / Г. Ф. Карпов. – М., 1876. – 200 с.
6. Макарий (Булгаков) митрополит Московский и Коломенский. История Русской церкви / М. П. Булгаков. – Кн. VII. – Т. 12. – М. : Издательство Спасо-Преображенского Волоколамского монастыря, 1996. – 672 с.
7. Павлицев Н. И. Польская анархия при Яне-Казимире и война за Украину / Н. И. Павлицев. – Т. II. Царствование Яна-Казимира. 1648-1668. – Спб., 1887. – 405 с.
8. Пичета В. И. Внешняя политика России / В. И. Пичета // Три века : сб. / [сост. : А. М. Мартышкин, А. Г. Свиридов]. – Т. II. – М. : ГИС, 1991. – С. 106–139.

9. Покровский М. Н. Русская история с древнейших времен М. Н. Покровского при участии М. Н. Никольского и В. Н. Сторожева / М. Н. Покровский, М. Н. Никольский, В. Н. Сторожев. – Т. III. – М., 1911. – 232 с. + 72 с.
10. Ю.Соловьев С. М. Сочинения в 18 кн. – Кн. VI. – Т. 11-12. История России с древнейших времен / С. М. Соловьев / [Отв. ред. : И. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев]. – М. : Мысль, 1990. – 671 с.
11. Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича / В. О. Эйнгорн. – М., 1899. – 1104 с.
12. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни / Т. Г. Яковлева. – К. : Основи, 1998. – 447 с.
Стаття надійшла до редакції 20.03.2011 р.

S. V. Tarasov

LEFT-SIDE UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE 60-S OF THE XVII-TH CENTURY. HIGHLIGHTING THE PROBLEM IN THE RUSSIAN PRE-REVOLUTIONARY HISTORIOGRAPHY

The article is devoted to the events of «interhetmanship» in Left-Band Ukraine in the 1660-1663. Research works of Russian historians of the second half of the XIX century and the beginning of the XX centuries dealing with the events of the given period are reviewed.

Key words: *Ruin, «mizhgetmanuvannya», Left Bank, Kozeletskaya Council in 1662, Nezhtinskaya Council in 1663, the Russian historiography.*

УДК 303.1:001(477)

В. В. Шевченко

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ІННОВАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ НАУКОВИМИ, ТЕХНІЧНИМИ ТА СОЦІАЛЬНИМИ ФАКТОРАМИ

У статті висвітлено основні етапи еволюції інноваційної теорії та розкрито сутність окремих концепцій впливу соціальних чинників на технологічний та інноваційний процеси.

Ключові слова: *теорія інновацій, наукові, технічні та соціальні фактори, наукові концепції.*

Постановка проблеми. Історично так склалося, що розвиток наукового потенціалу розглядається у взаємозв'язку з поступом технологічного та інноваційного потенціалів, адже вони являють собою єдину систему повного інноваційного циклу. Отже, соціальні аспекти розвитку наукового потенціалу не можна чітко відокремити від соціальних аспектів розвитку технологічного й інноваційного потенціалів, а проблема соціалізації інноваційного процесу набула особливого значення в умовах глобального науково-технологічного прискорення.

Аналіз попередніх досліджень. Закладання основ загальної теорії інновацій відбувалося в межах становлення теорії циклів і криз в економічній та технологічній сферах. Одним із перших позитивну роль інновацій у виході з економічних криз, а також важливість соціальних факторів у гармонізації диференційованих витрат суспільства для їх подолання визнав М. Туган-Барановський [1]. Він також заклав підвалини для розробки подальших теоретичних підходів до пріоритетності соціальних важелів [2], які були враховані і вдало впроваджені в ряді соціально-економічних

моделей розвитку багатьох країн, що за рівнем соціально-економічного забезпечення зайняли авангардні позиції у світі.

У подальшому теоретичні надбання у цій площині були наповнені новими концепціями й дослідженнями. Можна вважати, що нового значення проблема соціальних аспектів набула після обґрунтування Й. Шумпетером положень про те, що численні інновації з'являються не поодинокі, а у певному часовому вимірі зливаються у вигляді пучків (об'єднав їх у таке поняття, як кластер) і спричиняють порушення статичної рівноваги [3]. Отже, виокремлювалась роль наукового потенціалу (вчених, винахідників) і тих соціальних факторів, які змушували в певні періоди прискорювати хід інноваційного процесу. Крім того, автор кластеризації новацій наголосив, що загальне прагнення до створення нових комбінацій (інновацій) формується соціально орієнтованими чинниками в їх най-ширшому розумінні [4].

Подальший період розвитку інноваційної теорії в галузі розкриття зв'язків між науковими, технічними інноваціями та соціальними факторами поповнився працями Д. Бернала, який відзначив, що періоди розквіту науки, звичайно, проходять паралельно або збігаються з соціально-економічним і технічним розвитком. Не можна не погодитись із думками Д. Бернала про те, що наукові знання, попри їх заслуги, мають не тільки творчий, але й руйнівний, антисоціальний характер, адже вони використовуються не тільки для поліпшення умов життя, але і для вдосконалення знарядь руйнування [5].

Уважаючи, що в основі радикальних змін лежить науково-технічний прогрес, а знання, генеровані науковим потенціалом, стали головним джерелом соціально-економічного зростання, С. Кузнець увів термін «епохальні інновації» [6]. У подальшому, досліджуючи соціальні, як позитивні, так і негативні, аспекти нововведень, вчений обґрунтував необхідність державного втручання для запобігання соціальним конфліктам.

У роботах Г. Менша, А. Кляйнкнехта та інших дослідників інноваційного процесу не тільки підтримуються основні положення концепції про нерівномірність науково-технічної активності, але й аналізується поява великої кількості винаходів та їх соціальні наслідки. Саме за соціальними аспектами факторів, які формують інноваційний процес, Г. Менш дійшов висновку про дискретність технічного прогресу (такого, що переривається та має зупинки), чим визначив існування регулярної, закономірної паузи, назвавши її «технологічним патом» [7]. Розширюючи межі теоретичних узагальнень, А. Кляйнкнехт за допомогою статистичних показників ділової активності, дійшовши висновків про циклічність динаміки інновацій, все ж мав відмінний погляд на час та причини появи кластерів інновацій [8].

Сучасні теоретичні обґрунтування інноваційного розвитку, соціальних аспектів державної політики у процесах управління науково-технічним прогресом були виражені у концепціях економічного розвитку (теорія інноваційної економіки і підприємницького суспільства) П. Друкера і теорії інтелектуальної технології Ф. Хайека. П. Друкер в основу інноваційної теорії поклав визначення нового інформаційного суспільства, яке характеризується постійними змінами, а головним двигуном економіки визначив процес генерування ідей [9]. Таким чином, автор концепції надав соціальним аспектам особливого статусу, відповідні «творчі деструкції» відніс до основ прогресивного руху суспільства, а трансформації (докорінні структурні перетворення) – до норми життя. При цьому, згідно з думками П. Друкера, у періоди корінних структурних перетворень особливого значення для підприємців, держави і некомерційних установ набуває розбудова соціальної інфраструктури суспільства, яка активно формується разом з інноваційною економікою, має практичну цінність для економіки та подальшого генерування науковим потенціалом нового знання [10].

Дослідженням розвитку й управління науково-технічним прогресом, організації та соціально-економічних аспектів інноваційної діяльності займалися в різні періоди визнані російські вчені – А. Анчишкін, Л. Бляхман, С. Валдайцев, С. Глазьев, П. Завлін, А. Казанцев, Д. Львов, А. Пригожин, Ю. Яковець.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи основи вищезгаданих теорій російським вченим С. Глазьевим була розроблена концепція технологічних укладів (груп технологічних сукупностей, які пов'язані однотипними технологічними ланцюгами, що створюють процес оновлення матеріальних цінностей), які за даною теорією відповідають визначеному еталону світових рівнів галузевого розвитку. Щодо прогнозу техніко-соціально-економічного розвитку, то С. Глазьев вказує на досягнення п'ятим укладом межі свого зростання у другому десятилітті нового століття, коли розпочне формуватись початкова система наступного шостого технологічного укладу (зокрема розробки та впровадження біотехнологій, систем штучного інтелекту, глобальних інформаційних мереж, космічних технологій, виробництво матеріалів із попередньо заданими характеристиками, ядерна енергетика тощо) [11-12].

Розглядаючи основні складові даного (шостого) технологічного укладу стає зрозуміло, що його впровадження можливе не лише за умови побудови попередніх п'яти укладів, але й адекватно високого соціального забезпечення наукового потенціалу, адже суспільство, побудоване на знаннях – це, у першу чергу, суспільство високого соціально-економічного рівня, яке має можливість спрямовувати у наукову сферу значний фінансовий ресурс (від 3% ВВП).

Водночас важливу увагу автор концепції технологічних укладів приділив соціалізації (наповненню соціальним змістом) майбутніх трансформацій, адже динамічне збільшення очікується в галузі інтелектуалізації виробництва, а перехід до безперервного інноваційного процесу у більшості галузей економіки та безперервної освіти в більшості професій призведе до переходу від «суспільства споживання» до «інтелектуального суспільства». Не можна не погодитись із думкою С. Глазьева про те, що саме процес розвитку інформаційних, комунікативних технологій надасть нового імпульсу подальшій глобалізації, формуванню єдиного світового ринку товарів та послуг, капіталу, а також із тим, що розвинені країни, перебуваючи в авангарді науково-технічного прогресу, будуть використовувати з «приватною» метою дані переваги, змушуючи решту держав імітувати власні досягнення та йти слідом [13].

Наголошуючи, що поняття інновації не тільки розповсюджується на нові продукти чи послуги, засоби їх виробництва, новації в організаційній, науково-технічній і інших сферах, П. Завлін доводить, що процес використання результатів науково-дослідних розробок повинен серед іншого бути направлений на вдосконалення соціальних відносин у науці [14-15], а А. Пригожин окремо виділив соціальні (стимули, показники системи оплати праці) та соціально-управлінські новації. Крім того, для віддзеркалення соціальних аспектів розвитку інноваційного потенціалу А. Пригожиним обґрунтовано використання ознак соціальних наслідків, які дозволяють виявити інновації, що негативно впливають на соціальне середовище (втрата соціального статусу, зниження престижу тощо), та інновації, що позитивно впливають, утворюючи соціальні ефекти від їх ринкового впровадження [16-17].

Розробці теорії циклів і інновацій присвячені роботи Ю. Яковця [18-19], в яких інновації розглядаються як частина науково-технічних і економічних циклів, а заходи по виходу з кризи досліджуються у взаємозв'язку за науковими, технічними, інноваційними, освітніми, організаційними циклами. Важливим внеском Ю. Яковця в економічну теорію інноваційного розвитку є дослідження актуальних питань щодо прискорення науково-технічного прогресу, аналіз епохальних інновацій нового століття та проблем глобальної взаємодії цивілізацій [19-23].

Актуальні питання щодо включення наукового потенціалу в сучасну систему продуктивних сил, нарощування ним впливу на всі сторони суспільного життя та власного соціального забезпечення були розроблені в окремих працях А. Авдулова й А. Кулькіна. Визнаючи науково-технічний потенціал основним чинником соціально-економічного розвитку як в окремих країнах, так і в глобальному масштабі автори вивчили зовнішні ознаки нового положення науки в суспільстві [24], а також на фоні різкого й багаторазового зростання кількісних параметрів сфери науки розглянули період формування та світовий потенціал існуючого ринку наукоємних технологій [25].

Таким чином, не підлягає сумніву думка про важливість науково-технічного потенціалу, про його основоположну роль і вплив на процес відтворення та зв'язки з соціальними чинниками. Значні наукові результати у визначенні факторів, тенденцій та закономірностей, які стосуються формування наукового потенціалу, використання й оновлення технологій наукових досліджень тощо були викладені у другій половині минулого століття у ряді робіт Г. Добрава. Досліджуючи організаційні питання розвитку вітчизняної науки, він неодноразово порушував питання, пов'язані з соціальними аспектами, адже саму науку він визначав як найбільш швидко прогресуючий соціальний організм суспільства [26].

Зростання науково-технічного потенціалу, проблеми його вимірювання та соціально-економічної ефективності були досліджені і представлені у працях П. Кульвєця [27-28], а актуальні питання соціальної психології науки порушувалися В. Карцевим [29]. При цьому у більшості праць розглядались соціальні аспекти функціонування наукового потенціалу у межах проблеми соціалізації, яка являє собою надзвичайно широке і багатогранне питання.

Ряд сучасних досліджень, присвячених науковій та інноваційній діяльності, стану науково-технічного потенціалу, соціальним аспектам національної науково-технологічної й інноваційної політики був виконаний вітчизняними вченими-наукознавцями. Найбільш важливим проблемам розвитку науки, зокрема соціальним аспектам розвитку, присвячено роботи Б. Маліцького, в яких порушується актуальне питання про соціально-економічний зміст наукового потенціалу. При цьому проблема соціальної відповідальності науки стала одним із пріоритетних напрямів у концепції науково-технічного й інноваційного розвитку, розробленій Б. Маліцьким [30]. Автором концепції було досліджено основні риси інноваційно-орієнтованої економіки, визначено соціальні підходи до її формування, а також розроблено сучасну методологію державної науково-технологічної політики, направленої на ефективне використання наукового потенціалу країни [31-32].

Актуальні проблеми на шляху трансформації національного наукового потенціалу, дослідження синергетичних ефектів, проблеми оцінки потенціалу конкуренції й інноваційних проектів висвітлено у наукових студіях В. Соловйова [33-35]. Сучасна оцінка ролі фінансування (зокрема соціальної складової) наукового потенціалу в Україні, проблем адекватності державного фінансування існуючим завданням розвитку науково-технічного потенціалу, проблем стратегічного планування науково-технологічного розвитку висвітлюється у роботах І. Булкина [36-38]. Окремі соціальні аспекти у розрізі державної науково-технологічної й інноваційної політики в Україні, визначення відповідних пріоритетів, проведення прогнозно-аналітичних досліджень розкриваються в роботах О. Поповича [39-41].

Важливі положення щодо ролі наукового потенціалу, соціальних аспектів функціонування академічної науки України містяться в роботах В. Онопрієнка [42-43], в яких соціальним аспектам науки надано особливого значення, адже саме науковий потенціал, на думку вченого, виступає як особлива сила суспільства, яка поліпшує якості виробничих сил за рахунок матеріалізації створених нових знань, і як одна із впливових сил духовного виробництва створює необхідні передумови та науково

обґрунтовує культурні парадигми, впровадження яких у суспільну практику визначає відповідні напрями духовного розвитку суспільства, прискорюючи або стримуючи їх об'єктивний хід.

Висновки. Таким чином, опираючись на попередників, сучасні дослідники науково-технічного потенціалу у загальній теорії інновацій проводять власні пошуки у межах установленної теорії циклів і криз, науково-технічній, соціальній сферах. Водночас, пов'язуючи дані сфери життєдіяльності суспільства, виділяючи їх окремі взаємозв'язки, науковці віддають перевагу вивченню проблеми соціалізації.

Сучасні уявлення щодо соціалізації суспільства є значно змістовнішими, ніж в минулі періоди, адже суттєвим можна вважати внесок іноземних і вітчизняних учених у теоретичні і практичні аспекти проблеми соціалізації економіки, соціальної переорієнтації промислового виробництва, зменшення соціальної диференціації та ризиків. Проте актуальним залишається питання: чи всі сторони процесу соціалізації науково-технічного потенціалу досліджені, й у т. ч. такі, які набули свого загострення у сучасну епоху глобалізації і нової науково-технічної революції. Окремо треба наголосити, що складність у дослідженні проблеми соціалізації полягає в її багатоаспектності та багатовекторності, адже не існує таких суспільно важливих соціально-економічних питань, які б не можна було пов'язати з нею. Ці аспекти потребують подальшого дослідження.

Отже, проблема соціалізації (насамперед економічної) виокремилась у самостійну течію наукової думки впродовж минулого століття. Водночас в сучасній Україні питання щодо концентрації науково-технологічного та соціального капіталу актуалізуються з новою силою. Наразі є потреба у подальших дослідженнях проаналізувати сучасні проблеми розвитку інноваційної теорії в Україні.

Список використаної літератури

1. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и ближайшие влияния на народную жизнь / М. И. Туган-Барановский. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1894. – 35 с.
2. Туган-Барановский М. И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов / М. И. Туган-Барановский. – М. : Наука, РОССПЭН, 1997. – 574 с.
3. Shumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. – N. Y. ; L., 1939.
4. Шумпетер Й. А. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер ; общ. ред. и предисл. В. С. Автономова. – М. : Экономика, 1995. – 311 с.
5. Бернал Дж. Наука в истории общества / Бернал Дж. ; под ред. Б. М. Кедрова, И. В. Кузнецова. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1956. – 735 с.
6. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России / под ред. Ю. В. Яковца. – СПб. : Гуманистика, 2003. – 212 с.
7. Mensh G. Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression. – Cambridge, Mass., 1979.
8. Kleinknecht A. Innovationcn Patterns in Crisis and Prosperity. Schumpeter's Long Cycle Reconsidered. – London: Macmillan and New York: St. Martin's Press, 1987. – 253 p.
9. Друкер П. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы / П. Друкер ; пер. с англ. – М. : Экономика, 1992. – 332 с.
10. Друкер П. Як забезпечити успіх у бізнесі: новаторство і підприємництво / П. Друкер ; пер. з англ. В. С. Гуля. – К. : Україна, 1994. – 319 с.; Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С. Ю. Глазьев. – М. : ВлаДар, 1993. – 356 с.

11. Глазьев С. Ю. О стратегии экономического роста на пороге XXI века : науч. доклад / С. Ю. Глазьев. – М. : ЦЭМИ РАН, 1997. – 245 с.
12. Глазьев С. Ю. Длинные волны: научно-технический прогресс и социально-экономическое развитие / С. Ю. Глазьев, Г. И. Микерин, Н. П. Тесля и др. – Новосибирск : Наука, 1991. – 224 с.
13. Завлин П. Н. Оценка эффективности инноваций / П. Н. Завлин, А. В. Васильев. – СПб. : Издательский дом «Бизнес-пресса», 1998. – 216 с.; Завлин П. Н. Инновационная деятельность в условиях рынка / П. Н. Завлин, А. А. Ипатов, А. С. Кулагин. – СПб. : Издательский центр «Наука», 1994. – 192 с.; Пригожин А. И. Нововведения: стимулы и препятствия / А. И. Пригожин. – М. : Политиздат, 1989. – 270 с.
14. Пригожин А. И. Социологические аспекты управления / А. И. Пригожин. – М. : Знание, 1974. – 154 с.
15. Яковец Ю. В. Повышение эффективности общественного производства / Ю. В. Яковец. – М. : Экономика, 1978. – 188 с.
16. Яковец Ю. В. Ускорение научно-технического прогресса: теория и экономический механизм / Ю. В. Яковец. – М. : Экономика, 1988. – 355 с.
17. Яковец Ю. Эпохальные инновации 21 в. / Ю. В. Яковец. – М. : Экономика, 2004. – 145 с.
18. Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю. В. Яковец. – М. : Наука, 1999. – 448 с.
19. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. – 2-е изд. – М. : Экономика, 2003. – 411 с.
20. Яковец Ю. В. Россия – 2050. Стратегия инновационного прорыва / Ю. В. Яковец, Б. Н. Кузык. – М. : Экономика, 2004. – 632 с.
21. Авдулов А. Н. Власть, наука, общество / А. Н. Авдулов, А. М. Кулькин. – М. : ИНИОН РАН, 1994. – 284 с.
22. Авдулов А. Н. Научные и технологические парки, технополисы и регионы науки / А. Н. Авдулов, А. М. Кулькин. – М. : ИНИОН РАН, 1992. – 166 с.
23. Добров Г. М. Наука о науке / Г. М. Добров. – 3-е изд., доп. и перераб. – К. : Наук. думка, 1989. – 304 с.
24. Кульвец П. А. Проблемы экономической эффективности использования научно-технического потенциала / П. А. Кульвец. – Вильнюс: Минтис, 1978. – 192 с.
25. Кульвец П. А. Научно-технический потенциал. Сущность и измерение / П. А. Кульвец. – Вильнюс : МВ ССО ЛитССР, 1978. – 56 с.
26. Карцев В. П. Социальная психология науки и проблемы историко-научных исследований / В. П. Карцев ; под ред. С. Р. Микулинского. – М. : Наука, 1984. – 324 с.
27. Маліцький Б. А. Прикладне наукознавство / Б. А. Маліцький. – К. : Фенікс, 2007. – 464 с.
28. Тематика досліджень ЦДПН ім. Г. М. Доброва НАН України в 2006 році, основні наукові результати та їх впровадження в практику // Наука та наукознавство. – 2007. – №4 (Додаток). – С. 5–12.
29. Актуальні питання методології та практики науково-технологічної політики / під ред. Б. А. Маліцького. – К. : УкрІНТЕІ, 2001. – 204 с.
30. Соловьёв В. П. Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике (Синергетические эффекты инноваций) / В. П. Соловьёв. – К. : Феникс, 2004. – 560 с.
31. Соловьов В. П. Проблеми оцінки потенціалу конкуренції у високотехнологічній економіці / В. П. Соловьов // Наука та наукознавство. – 2008. – №1. – С. 11–18.

32. Соловьёв В. П. Оценка инновационного проекта, подлежащего реализации, при прогнозировании / В. П. Соловьёв // Наука та наукознавство. – 2006. – № 3. – С. 33–39.
 33. Булкін І. О. До оцінювання ролі базового фінансування науково-технічної діяльності у контексті завдань реформування науки в Україні / І. О. Булкін // Наука та наукознавство. – 2004. – №4. – С. 26–31.
 34. Булкін І. О. Деякі аспекти стратегічного планування науково-технологічного розвитку / І. О. Булкін // Наука та наукознавство. – 2005. – № 4. – С. 134–140.
 35. Булкін І. О. До питання щодо адекватності механізму базового бюджетного фінансування сучасним завданням розвитку науково-технічної діяльності в Україні / І. О. Булкін // Наука та наукознавство. – 2006. – №4. – С. 204–218.
 36. Попович О. С. Науково-технологічна та інноваційна політика: основні механізми формування та реалізації / О. С. Попович ; під ред. д-ра екон. наук, проф. Б. А. Маліцького. – К. : Фенікс, 2005. – 226 с.
 37. Попович О. С. Основні ідеї запропонованої нової системи формування і реалізації державних пріоритетів розвитку науки і техніки / О. С. Попович // Наука та наукознавство. – 2007. – №4. – С. 58-67.
 38. Попович А. С. Научно-техническая информация и инновационное развитие / А. С. Попович // Наук.-техн. інформація. – 2002. – №2. – С. 29–31.
 39. Оноприенко В. И. Науковедение: поиск системных идей / В. И. Оноприенко. – К. : ГП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. – 288 с.
 40. Оноприенко В. И. Социальный портрет академической науки Украины последнего десятилетия / В. И. Оноприенко // Науковедение. – 2003. – № 1. – С. 86–94.
- Стаття надійшла до редакції 13.03.2011 р.

V. V. Shevchenko

DEVELOPMENT OF THEORY OF INNOVATION IN THE CONTEXT OF CONNECTIONS BETWEEN SCIENTIFIC, TECHNICAL AND SOCIAL FACTORS

In the article the basic stages of evolution of innovative theory are reflected and essence of separate conceptions of influence of social factors on technological and innovative processes is exposed.

Key words: *theory of innovation, scientific, technical and social factors, scientific concepts.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327(5)

Н. В. Гаврилова

КАСПІЙСЬКИЙ РЕГІОН В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Аналізується роль Каспійського регіону в сучасній системі міжнародних відносин. Розкриваються фактори, які забезпечують значення регіону в формуванні світового порядку.

***Ключові слова:** Каспійський регіон, геополітика, геостратегія, енергетичні ресурси.*

Каспійський регіон як самостійний об'єкт зовнішньої політики з'явився після розпаду Радянського Союзу. Тут з'явилося відразу чотири незалежних держави плюс ряд незалежних держав на Півдні. Кавказ – Грузія, Вірменія, держави Середньої Азії. На сьогодні Каспійський регіон стає самодостатнім регіональним вузлом сучасної політики, від розвитку подій у якому залежать міжнародні процеси на регіональному та глобальному рівнях.

У першому десятиріччі XXI ст. Каспійський регіон залишається не тільки одним з центрів світового виробництва вуглеводнів, але й важливішим геополітичним вузлом, де зосереджено інтереси багатьох країн світу.

Це принципово змінило регіональну ситуацію і викликало перебудову всієї регіональної системи міжнародних відносин. Каспійський регіон трансформується в один з найважливіших складових сучасної системи міжнародних відносин, роль якої, як показує історія розвитку регіону, має чітко виражену тенденцію до зростання.

Усе це обумовлює актуальність обраної нами теми.

У той же час представлена проблема не знайшла глибокого відображення в сучасній історіографії. Серед дослідників, що розробляють цю проблему, необхідно виокремити роботи С. Салімова, Н. Симонія, К. С. Гаджієва, С. С. Жильцова, А. Андрейчука, А. Кузьменка, І. С. Зони, О. М. Саматова, В. Анісіна, І. Мирського, вони досліджують політику США в регіоні.

Каспій став викликати інтерес з боку міжнародного співтовариства наприкінці XIX та особливо на початку XX ст. Головним фактором інтересу стало відкриття тут запасів нафти [7, с. 42]. Після перемоги більшовиків та створення Радянського Союзу Каспійський регіон фактично перетворився на закритий регіон від світового співтовариства, більша його частина знаходилася під контролем СРСР, а іншу частину контролював Іран. Ситуація принципово змінилася на початку 90-х рр. XX ст. Після розпаду СРСР Каспійський регіон перетворився на місце геополітичних інтересів багатьох країн світу. Розпад СРСР та утворення нових незалежних держав принципово змінили ситуацію в цьому регіоні. До Росії та Ірану, які протягом десятиліть визначали ситуації на Каспії додалися Азербайджан, Туркменістан та Казахстан, тим самим поклавши початок новому етапу історичного розвитку Каспійського регіону. Ці країни, звільнившись від опіки союзного центру, опинилися під ретельною увагою провідних держав світу [1, с. 4]. Ця тенденція має стійкий характер, і у XXI ст. Каспійський регіон певно буде відігравати ключову роль у світовій політиці. На думку ряду дослідників, роль Каспійського регіону має стійку тенденцію до збільшення в системі міжнародних відносин, що формується в XXI ст. [3, с. 308].

Це обумовлено, на наш погляд, рядом факторів.

По-перше, це геополітичне та стратегічне положення регіону. Він знаходиться на межі Європи та Азії, Близького Сходу та Середнього Сходу. Цей регіон є важливою стратегічною ланкою між Північною та Південною Росією та Перською затокою, джерелом постачання нафти та газу на ринки Європи – на Заході та Південно-Східних країн – на Сході. Каспійський регіон знаходиться у центрі геометричних та геополітичних побудов, однією з яких є «стратегічний енергетичний еліпс», що включає Каспійське море та Перську затоку як два найбільших вуглеводних резервуари [5, с. 24]. Контроль над цим регіоном фактично дає можливість, з одного боку, просувати свій вплив у регіони Центральної, Південної та Східної Азії, а, з іншого – регіон Кавказу.

По-друге, Каспійський регіон протягом сторіч грав важливу роль у налагодженні транспортно-комунікаційних маршрутів на великих просторах: від узбережжя Середземного моря до Тихого океану. Розпад СРСР послабив транспортні зв'язки, створивши, у той же час, передумови для переорієнтації вантажопотоків, що існували, а також для впровадження нових проектів у сфері транспорту.

Одночасно розвиток транспортної інфраструктури держав Каспійського регіону привернув увагу країн Заходу, які розглядають її як невід'ємний елемент своєї стратегії, спрямованої на формування глобальних транспортних та товаропровідних коридорів оминаючи Росії, що дозволить м'яко, у першу чергу з допомогою економічних механізмів, витіснити Росію з її традиційних сфер впливу, що склалися історично [3, с. 311].

На сьогодні існує та реалізується ціла низка проектів із модернізації старих та формування нових транспортних коридорів, пов'язаних як з залізничними, так і з автомобільними трасами та морськими шляхами. Найбільший такий проект пов'язаний з відбудовою Великого Шовкового шляху. Ідея його відбудови вперше була оголошена в 1990 році у Владивостоці на міжнародній конференції «Азіатсько-Тихоокеанський регіон: діалог, мир, співробітництво». Тодішній міністр закордонних справ Е. Шеварднадзе запропонував для його реалізації використовувати транспортні можливості Радянського Союзу.

Розпад Радянського Союзу пришвидшив прийняття рішення з цього питання. Стримана політика Росії щодо перспектив освоєння євразійського простору змусила країни, що зацікавлені у реалізації глобальних та регіональних проектів, шукати можливості у напрямку Схід–Захід–Схід.

У 1993 році на конференції у Брюсселі за участю лідерів восьми країн Закавказзя та Центральної Азії ця ідея лягла в основу програми технічного сприяння розвитку транспортного коридору Європа–Кавказ–Азія. Проект отримав назву «ТРАСЄКА», він був запропонований за ініціативою ЄС та розвивається за його фінансової підтримки в рамках програми ТАСІС для республік Південного Кавказу та Центральної Азії колишнього СРСР, що межують з регіоном Каспійського моря.

Мета проекту в тому, щоб шляхом інтеграції регіону в європейську транспортну систему сприяти економічній та політичній незалежності та стабільності в країнах, включених у проект, розширенню регіонального та міжрегіонального співробітництва, залучення інвестицій.

Інтерес до цього проекту проявили і ряд інших країн, у першу чергу, Україна, Румунія, Болгарія. Розширився і круг інвесторів проекту. Серед них Всесвітній банк, Азійський банк. Одними із перших угоду в області транзитних перевезень на державному рівні підписали Азербайджан, Грузія, Туркменістан, Узбекистан.

У вересні 1998 року в Баку відбулася міжнародна конференція, у якій взяли участь 32 країни, з прикаспійських держав у роботі не брали участь президенти Казахстану та Росії. Конференція проходила під егідою ЄС в рамках програми ТРАСЄКА. Основним

підсумком стало підписання «основної багатосторонньої угоди про міжнародний транспорт та розвиток коридору «Європа–Кавказ–Азія», а також технічних додатків до основної угоди з міжнародного торгівельного судноплавства, митних процедур та обробки документів.

Були також підписані Бакинська декларація, у якій зокрема відзначалося, що сторони підкреслюють значення транспортного коридору Європа–Кавказ–Азія у контексті міжнародного співробітництва для розвитку країн регіону Каспійського моря та Центральної Азії та виражають готовність надати цим країнам вільний доступ до морських портів.

На конференції були підписані документи, що передбачають пільгові умови та тарифи для вантажів, що перевозилися по маршруту Європа–Кавказ–Азія. Зокрема, були узгоджені 50% знижки на залізничні перевезення вантажів та перевезення порожніх вагонів на залізничних поромках. Крім того, учасники висказалися за відміну зняття мит, зборів та інших платежів для транзитних вантажів, за вживання на державному рівні заходів, які б забезпечували безпеку пасажирів та перевізників, а також збереження вантажів та транспортних засобів перевезення порожніх вагонів [2, с. 121].

Однією з цілей реалізації проекту ТРАСЕКА було виведення Росії, її території, з транзитного коридору.

Таким чином, ми бачимо, що Каспійський регіон і у XXI ст., враховуючи і транспортні можливості Росії у цьому регіоні, продовжує грати надзвичайну роль у світовому транспортно-комунікаційному просторі. Контроль над транспортно-комунікаційними маршрутами регіону дає можливість тій чи іншій країні грати ключову роль не тільки в регіоні, але й у світі в цілому. Ця можливість регіону створює об'єктивну основу для того, щоб займати особливе місце в сучасній системі міжнародних відносин і значно закріпити свою роль у майбутньому.

Транспортно-комунікаційна роль регіону посилюється й тим, що регіон став транзитом для постачання енергоносіїв. У регіоні сьогодні діє мережа газо- та нафтопроводів, у стадії розробки знаходиться ще низка проектів. У сучасних умовах, на думку ряду дослідників, трубопроводи є найважливішим засобом боротьби за домінування у регіоні, за встановлення свого впливу.

Практично вся нафта та газ, що добуваються в Каспійському регіоні постачалися своїм здобувачам не через трубопроводи на території Росії.

На сьогоднішній день нафто та газопроводи перетворилися на ефективний та довгостроковий інструмент впливу як на окремі країни Каспійського регіону, так і на регіон в цілому. Ось чому будівництво нових нафто та газопроводів розглядається країнами як важлива частина стратегії боротьби за контроль за регіоном.

Сьогодні ця боротьба включає цілий ряд країн – це США, ЄС, Китай та особливо Туреччина. Саме Туреччина активно прагне взяти на себе роль головної країни-транзитера нафти та газу. Її зусилля активно підтримують США та ЄС [4, с. 13]. У контексті цих планів було побудовано нафтопровід Тбілісі–Джейхан.

США, Туреччина та ЄС розглядають ще цілий ряд проектів будівництва нафто-та газопроводів у регіоні. Спільне для цих проектів було те, що усі вони проходять поза територією Росії. Це Транскаспійський трубопровід, який передбачав транспортування казахської нафти на баржах у Баку з наступним будівництвом нафтопроводу по дну Каспійського моря, будівництво нафтопроводу Казахстан–Туреччина–Іран, нарешті нафтопровід через Афганістан та Пакистан до Аравійського моря. На сьогодні усі ці проекти залишаються лише проектами та навряд чи через об'єктивні фактори будуть реалізовані у найближчому майбутньому.

Це стосується і газопроводів. Головним постачальником газу є Туркменістан. У боротьбу за контроль над регіоном з приходом до влади Путіна активно включилася і

Росія. І поки що вона виграє боротьбу за трубопроводи. Саме по її території буде йти газ завдяки будівництву найбільшого прикаспійського газопроводу, спорудження якого вже йде,

Росія побудувала нафтопровід Тенгіз–Новоросійськ, через який на зовнішні ринки поступає нафта Казахстану. Врешті Росія спромоглася домовитися з Туреччиною про будівництво газопроводу «Блакитний потік» по дну Чорного моря. Сьогодні цей проект успішно завершено [10, с. 45].

Таким чином, Росія, реалізувавши проекти «Блакитний потік» та Прикаспійського газопроводу, домовленість про будівництво якого було досягнуто у 2007 році, а також завершено проект нафтопроводу Тенгіз–Новоросійськ, який є практично провалом планів західних країн, пов'язаних з прагненням Росії у вирішенні проблем транспортування каспійських вуглеводнів. Росії вдалося не тільки зберегти свою лікуючу роль, але реалізація цих проектів буде сприяти залученню прикаспійських країн до сфери впливу Росії з посиленням політичного контролю за транспортуванням енергоресурсів з Каспійського регіону до Європи [6, с. 84–127].

Каспійський регіон та його значення у сучасній системі міжнародних відносин визначається також наявністю тут значної кількості енергоресурсів. За потенційними запасами нафти та газу Каспійський нафтогазовий басейн може бути поставлено до ряду найбільших світових центрів вуглеводної сировини. Останнім часом широко обговорюється питання його майбутньої ролі у світовому енергозабезпеченні [6, с. 42]. Він може скласти конкуренцію Перській затоці та Російській Сибірі.

Підтримуючи вуглеводні амбіції держав регіону, керівники західних країн та ведучі корпорації розраховують скоротити питому вагу країн перської затоки в світовому виробництві нафти та диверсифікувати світові джерела енергоносіїв, знизивши тим самим енергетичну залежність індустріально розвинених країн від нафто- та газо-добуваючих країн Перської затоки, країн ОПЕК у цілому, а також Росії. У одному з докладів Держдепартаменту США, представленому у 1997 році Конгресу, відмічалось, що, «маючи потенційні (що добуваються) запаси, що досягають 200 млрд барр. нафти (біля 27,5 млрд т), Каспійський регіон може стати найбільш значним новим гравцем на світовому нафтовому ринку в наступному десятиріччі» [11, с. 185].

Але Каспій унікальний не тільки у плані наявності енергоресурсів. Каспійське море протягом своєї історії був важливішим джерелом біологічних ресурсів. Основної часткою їх є рибні ресурси, які нараховують 123 видів та підвидів, у тому числі промислових 40 видів риб. Загальна маса рибних ресурсів складає 2900 тис. тонн [8, с. 40].

Біологічна унікальність Каспію в тому, що він з річками, що впадають у нього, перш за все Волгою, містить світовий генофонд осетрових риб і є єдиною у світі скарбовою їх видоутворення. Вони включають шість видів: білуга, шин, стерлядь, руський осетер, персидський осетер, севрюга північнокаспійська, севрюга південнокаспійська. До середини 90-х рр. вилов осетрових в Каспійському морі складав 82% від світового вилову [8, с. 41]. Цінність осетрових риб полягає у виробництві чорної ікри. У період СРСР саме СРСР та Іран були головними виробниками та постачальниками цього продукту на світові ринки. Розпад СРСР призвів не тільки до геополітичних змін у регіоні, але й надзвичайно негативно відобразився на економічній ситуації в регіоні. На думку експертів, сьогодні регіон Каспію – зона екологічного лиха. Особливо страждають його екосистема та біоресурси. У результаті забруднення моря та браконьєрства, що отримало колосальне розповсюдження. Практично на межі ліквідування його головне багатство – осетер та каспійський тюлень [11, с. 107].

За розрахунками експертів, прикаспійські країни тільки через втрату осетрового промислу вже не добирають біля 6 млрд. дол. щорічно, на 90% скоротилося виробництво ікри, що оцінюється у 10 млрд дол.

Ми бачимо, що Каспію належить значна роль у світовій економічній безпеці. Усі ці фактори визначають роль регіону в сучасній системі міжнародних відносин. Після подій 11 вересня 2001 року Каспійський регіон ще більше закріпив своє значення у зв'язку з початком війни в Афганістані та розробкою Іраном своєї ядерної програми. Регіон почав багато в чому визначати ефективність боротьби з такими глобальними загрозами як тероризм, наркотрафік, нерозповсюдження ядерної зброї. А це, у свою чергу, різко загострює проблеми всередині регіону та боротьбу третіх країн за контроль над ним.

Найбільшу активність в регіоні проявляють США, Туреччина, Китай, Євросоюз. Кожна із своїх сторін має власні мету та завдання в регіоні, але у їх політиці є одне спільне – це послабити вплив Росії у регіоні, відсторонити її від можливості контролю над сировинними ресурсами регіону. Важливішим інструментом у досягненні цієї мети сьогодні стали транспортні коридори, трубопроводи, які ці країни намагаються формувати, оминаючи територію Росії.

Таким чином, протистояння інтересів країн у Каспійському регіоні буде посилюватися, а це у свою чергу призводить до того, що у майбутньому значимість регіону у формуванні нової системи міжнародних відносин буде збільшуватися. Це обумовлено рядом об'єктивних а суб'єктивних факторів, обумовлених географічним та геополітичним положенням, наявністю значних запасів вуглеводної сировини, біоресурсів, а також прагненням посилити свій вплив у регіоні третіми ми країнами, у першу чергу, це США.

Список використаної літератури

1. Барсегов Ю. Г. Каспий в международном праве и мировой политике / Ю. Г. Барсегов. – М. : Международные отношения, 1998. – 327 с.
2. Богатуров А. Время Центральной Азии / А. Богатуров // Международная жизнь. – 2005 – №3/4. – С. 118–124.
3. Войтоловский Г. Особенности геополитической ситуации в Каспийском регионе / Г. Войтоловский, И. Косолапов. – Европа и Россия: проблема юного направления. – М., 1993. – С. 307–322.
4. Волович О. Політика Росії, Туреччини, США, ЄС в Чорноморсько-Каспійському регіоні: взаємодія і суперництво / О. Волович // Чорноморська безпека. – 2008. – №1 (7). – С. 11–14.
5. Жильцов С. С. Геополитика Каспийского региона / С. С. Жильцов, И. С. Зонн, А. М. Ушков. – М. : Международные отношения, 2003. – 187 с.
6. Писарев В. Д. Политика США в Каспийском регионе // Европа и Россия: проблемы южного направления Средиземноморье–Черноморье–Каспий / В. Д. Писарев. – М. : Международные отношения, 1999. – 376 с.
7. Салимов С. Нефтегазовые ресурсы Каспия / С. Салимов // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – №10. – С. 42–45.
8. Телобизов В. В. Природные ресурсы в современной системе международных отношений / В. В. Телобизов // ВМУ Сер. 18 Политической науки. – 2005. – №4. – С. 40–42.
9. Файзулаев Д. Россия – Туркменистан: новый этап сотрудничества / Д. Файзулаев // Азия и Африка сегодня. – 2008. – №12. – С. 31–35.
10. Файзуллоев Д. Как делить Каспийский «пирог» / Д. Файзуллоев // Азия и Африка сегодня. – 2007. – № 2. – С. 37–48.
11. Чуфрин Г. М. Бассейн Каспийского моря и вызовы XXI века / Г. М. Чуфрин – М. : Международные отношения, 2004. – 237 с.
Стаття надійшла до редакції 17.03.2011 р.

N. V. Gavrilova
**THE ROLE OF CASPIAN REGION IN THE CONTEMPORARY SYSTEM OF
INTERNATIONAL RELATIONS**

The role of Caspian region in the contemporary system of international relations is analyzed. The author highlights the factors that provide the importance of the region in the world order formation process.

Key words: *Caspian region, geopolitics, geopolitical strategy, energy resources.*

УДК 323.1:352(477)

А. М. Дегтеренко

ЕТНІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ВІДТОРГНЕННЯ В УКРАЇНІ

Аналізується вплив мови на процеси соціального відторгнення в поліетнічній Україні за матеріалами Автономної Республіки Крим, Українського Північного Приазов'я та Закарпаття.

Ключові слова: *етнос, гендер, гендерний конфлікт, культурне відторгнення.*

Ключем до успіху суспільства, його економіки в динамічному й висококонкурентному сучасному світі є створення в цьому суспільстві креативного середовища – таких умов для життя й роботи людей, що сприяють творчості у різних її формах. Незамінною в цьому є роль культури, а також відсутності культурного відторгнення окремих гендер-них (гендер – соціальна стать), соціальних, етнічних, релігійних та інших груп населення України. Як свідчать переписи населення України, соціологічні дослідження, та й культурна реальність, нас оточуюче сучасне українське суспільство є етнічно, мовно, культурно, а отже гендерно неоднорідним. Великих міжетнічних, міжкультурних та гендерних конфліктів в Україні немає, але прояви культурного відторгнення в різних його формах мають місце. Побудові бездискримінаційного суспільства на теренах України заважають застарілі міжетнічні, міжкультурні, міжрелігійні, гендерні стереотипи та упередження, історична спадщина перехідних періодів та незнання особливостей сусідньої культури.

Особливо сьогодні привертає увагу аналіз і порівняння етномовної ситуації в територіальних громадах таких регіонів України як, Автономна Республіка Крим (АРК), Українське Північне Приазов'я (УПП) і Закарпаття щодо з'ясування рівня культурного відторгнення.

В етнічній структурі громад АР Крим частка українців становить 24,3%; росіян – 58,3%; кримських татар – 12%; білорусів – 1,4%; татар – 0,5%; вірмен – 0,4%; болгар – 0,1%; греків – 0,14%; німців – 0,13%. В етнічній структурі УПП частка українців, за матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 року, становить 52,7%, росіян – 37,8%, греків – 4,71%, болгар – 2,3%, інші ж етнічні спільноти не нараховують і по 1%. В окремих районах регіону (Тельманівському, Володарському, Першотравневому) кількість представників грецького етносу коливається від 17,46% до 20,07%.

На Закарпатті найчисленніший етнос – український (80,5%), на другому місці – угорці (12,1%), на третьому – румуни (2,6%) на четвертому – росіяни (2,5%), на п'ятому – роми (1,1%), інші – менше 1%.

Виразними якісними характеристиками територіальних громад АР Крим, УПП та Закарпаття є етномовна компетенція громадян та визнання ними **певної мови як рідної**. Однак дослідження цих характеристик за «переписними» матеріалами мають враховувати поширеність серед населення різних тлумачень поняття «рідна мова».

В науковому дискурсі з питань національно-російської двомовності найчастіше виділяють (М. Губогло, приміром) такі компоненти мови як суспільного явища: мовна компетенція (відповідним терміном позначається володіння рідною та іншою мовами); мовна діяльність (цей термін поширюють на ситуації використання мов у різноманітних життєвих ситуаціях; етномовна орієнтація (віддзеркалює психологічне ставлення особи до кожної з мов суспільного середовища).

В АР Крим **рідною мовою вважають мову своєї національності** 99,7% росіян, 93% кримських татар, 67,9% татар, 53% вірмен, 40,4% українців, 23,8% греків, 18,4% болгар, 17,1% білорусів. Отже, територіальним громадам АР Крим була властива спільна для всього населення України радянських часів і пострадянського періоду тенденція поступової заміни мови своєї національності як рідною мовою російською. Щоб у цьому переконатися, досить порівняти вищенаведені показники з показниками загальноукраїнськими. Так, під час Всеукраїнського перепису населення 2001 року на території АР Крим **російську мову назвали рідною** 88,7% німців; 82% білорусів, 77,6% болгар; 71,8% греків; 46,1% вірмен; 25% татар; 6% кримських татар. Більшість українців АР Крим (59,5%) також визнають рідною російську мову.

В Українському Північному Приазов'ї рідною мовою вважають мову своєї національності 98,63% росіян, 40,84% вірмен, 38,92% болгар, 36,09% українців, 32,13% циган, 25,21% татар, 20,57% грузинів, 14,08% молдован, 10,50% білорусів, 5,3% німців, 4,9% греків, 3,67% поляків, 2,71% євреїв. На Закарпатті ситуація зовсім інша. Рідною мовою вважають мову своєї національності 99,2% українців, 97,1% угорців, 99% румун, 91,7% росіян, 20,5% ромів. Російську мову назвали рідною 0,5% українців, 0,2% угорців, 0,1% румун і 0,2% ромів. Українську мову визнали рідною 2,6% угорців, 0,5% румун, 7,9% росіян і 16,7% ромів.

Щодо **мовної компетенції**: 62,7% українців АР Крим вільно володіють російською як другою; мовою своєї національності як другою – 75,6%. Тільки 0,2% серед населення регіону неукраїнської національності під час перепису 2001 р. **назвали рідною мовою українську**. З них: 3,1% – болгар; 1,1% – німці; 1% – греки; 0,8% – білоруси; 0,4% – вірмени; 0,2% – росіяни; 0,1% – татари; 0,05% – кримські татари. Тільки 0,75% серед населення УПП неукраїнської національності під час перепису 2001 р. назвали рідною мовою українську. З них: 18,3% – цигани, 17,8% – поляки, 7,12% – німці, 6,72% – молдовани, 3,34% – євреї, 3,10% – білоруси, 3% – болгар, 2,53% – татари, 2,23% – грузини, 2,17% – греки, 1,75% – вірмени, 1,30% – росіяни.

Мовна компетенція як складова загального соціального потенціалу етнічних спільнот України відзначається декількома аспектами.

Соціокультурний аспект. Він полягає в тому, що тенденція поширення російської мови на більшій частині України і витіснення нею інших національних мов звужує мовну компетенцію населення.

В регіоні АР Крим 70% росіян, 52,3% білорусів, 48,0% німців, 45,4% греків, 33,5% українців, 35,3% болгар, 28,4% вірмен, 21% татар визнали, що крім мови, яку вони вважають рідною, не володіють жодною іншою мовою. Для порівняння: в УПП 49,64% росіян, 40,19% білорусів, 38,0% німців, 37,74% греків, 37,25% циган, 36,38% євреїв, 35,46% грузин, 35,23% татар, 30,84% поляків, 30,53% молдован, 28,98% українців, 28,25% вірмен, 14,31% болгар визнали, що крім мови, яку вони вважають рідною, не володіють жодною іншою мовою.

Така ситуація ослабляє міжетнічні контакти, знижує загальний культурний рівень людей, створює підґрунтя міжетнічної напруженості й імовірних політичних та інших ризиків людського розвитку, що стає реальною причиною культурного, а згодом і соціального відторгнення.

Освітньо-культурний аспект. У радянську добу була сформована уніфікована державна система освіти. На селі вона була україномовною, а в містах – переважно (на

Сході й Півдні – цілковито) російськомовною (питома вага учнів україномовних шкіл постійно скорочувалася – від 68,7% у 1960–1961 рр. до 47,4% у 1988–1989 р.).

З 1990-х років на теренах України поступово розширюється мережа закладів, де вивчається мова етнічних груп, які переважають в кожному конкретному регіоні. Так, з 1990-х років в УПП поступово розширюється мережа закладів, де вивчається не лише українська, а й новогрецька, болгарська, німецька, татарська, єврейська та інші мови. Це сприяє відродженню традиційного для регіону етнокультурного середовища. Поряд з іншим, велика увага приділяється збереженню урумського і румейського діалектів грецької мови.

Соціально-економічний аспект. Він актуалізувався разом з процесом утвердження української мови як державної та розширення сфери її застосування. Однак у побутовому і навіть публічному спілкуванні мешканців багатьох регіонів України досі переважає російська мова. Її позиції навіть посилюються, спричиняють подальше «стирання» національно-мовних відмінностей всередині регіонів країни.

Існує тісний зв'язок між поняттями «культурне відторгнення», «соціальне відторгнення» і «бідність», а саме як участь у культурних ініціативах може сприяти зменшенню рівня бідності та подоланню соціального відторгнення (наприклад, розбудова навичок і довіри, збільшення рівня конкурентності на ринку праці тощо).

Культурне відторгнення і людський розвиток мають також тісний зв'язок, якщо досліджувати культуру з точки зору людського розвитку як один з аспектів свободи; захист культурних свобод і наголос на їх важливості та кореляція культури з іншими вимірами життя, значущими для людського розвитку.

Можливості отримання роботи та джерела доходу є підґрунтям щодо соціального відторгнення, в деяких випадках і навіть дискримінації. На теренах України соціальне відторгнення може відбуватися за декількома аспектами одночасно. В жодному разі не можна стверджувати, що поділ за групами культурного відторгнення є постійний. Ця система є динамічною. Найчастіше відторгнення відбувається за декількома аспектами разом.

Гендерні аспекти соціального і культурного відторгнення стають все найчастіше предметом дослідження. За видами економічної діяльності порівняння заробітної плати жінок і чоловіків має такі результати. Станом на 2008 рік середньомісячна забортна плата штатних працівників в цілому за країною становить 1565 грн. для жінок і 2080 грн. для чоловіків (за даними Держкомстату України). Саме такою ситуація є в цілому і за регіонами щодо збільшення заробітної плати чоловіків щодо заробітної плати жінок. Найбільшою є різниця у співвідношенні заробітної плати в гендерному ракурсі у Донецькій області (61,6%), Луганській області (64%), а найменшою – у Херсонській (87,2%) і Чернівецькій (87,7%). Існує багато факторів, які мають вплив на цю ситуацію. Але проблема нерівності можливостей жінок і чоловіків залишається актуальною. За всіма видами економічної діяльності відбувається збільшення заробітної плати на користь чоловіків, крім сфери рибальства, в якій співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків становить 105,2%. У сфері промисловості співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків (не на користь жінок) становить 67,2%, у діяльності транспорту та зв'язку – 57,4, у фінансовій діяльності – 68,8%, у сфері державного управління – 83,6%, навіть у сфері освіти – 85,4%.

Етнічне походження також може мати вплив на процеси відторгнення і навпаки. Етносоціальні процеси у трудовій сфері найбільш виразно проявляються у етнічних особливостях суспільного поділу праці за її характером – розумовим чи фізичним. Показовим є приклад Українського Північного Приазов'я – в якому компактно проживає грецький етнос України. Серед грецької спільноти високими є показники професійних груп працівників, зайнятих переважно розумовою працею. До групи «білих комірців» – законодавців, вищих державних службовців, керівників,

професіоналів, фахівців та технічних службовців, які зайняті переважно розумовою працею, належить 40% греків міста Маріуполя (становлять 4% від усього населення міста), якщо середній показник групи «білих комерців» у місті – менш ніж 37%. Такі показники не є винятком. Болгари цього регіону (займають третє місце в запорізькій частині УПП за кількістю населення) представлені не так добре в групі «білих комерців» – менше 30% за регіоном.

Соціально-економічний аспект мовної компетенції пов'язаний з рівнем освіти громадян. А доступ до освіти сьогодні є одним з аспектів культурного відторгнення. Наведемо такі статистичні дані: у віці від 20 до 59 років більшою часткою осіб з вищою освітою є жінки (міське населення), друге місце посідають чоловіки (міське населення), третє – жінки (сільське населення), і чоловіки (сільське населення). Після 60 років – лідерами з вищою освіти стають чоловіки (міське населення).

Так, національний культурний простір України сьогодні залишається нецілісним, недостатньо наповненим національним культурним продуктом, а це тягне за собою означені вище ризики для суспільства у вигляді культурного, соціального відторгнення суспільних груп населення, в деяких випадках навіть дискримінації. Проаналізовані прояви культурного відторгнення не є вичерпними. Список деяких з недосліджених проблем: візова політика України не стимулює розвиток Болонської системи як щодо студентів, так і щодо викладачів, створюючи підґрунтя культурному відторгненню; становище ВІІ-інфікованих після розголошення статусу; різні можливості і різний старт у дзеркалі гендерного поділу, майнового, статусно-рольового та ін. Але головне пам'ятати, що тільки навчившись розуміти й поважати один одного, цінувати культурну спадщину, духовні цінності всіх етносів і соціальних груп, що населяють нашу країну, ми здобудемо ключ до загальнонаціонального успіху у складному сучасному світі.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2011 р.

A. N. Degterenko

ETHNIC ASPECTS OF SOCIAL EXCLUSION IN UKRAINE

It deals with the language influence on the processes of social exclusion in multiethnic Ukraine based on the sources from the Autonomous Republic of Crimea, the Ukrainian Northern Azov region and Transcarpathia.

Key words: *ethnos, gender, gender conflict, culture parting*

УДК 070(477.7):94

С. П. Пахоменко

МЕДІАОБРАЗ УПА У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ДОНЕЧЧИНИ

У статті проаналізовані висвітлення і оцінки Української Повстанської Армії в сучасних медіа Донецької області. Показано реакцію ЗМІ на проблему історичної оцінки УПА, роль медіа у актуалізації суспільної дискусії навколо цього явища. Продемонстровано пропагандистський характер більшості публікацій, призваних за допомогою образу УПА виконати певні ідеологічні завдання.

Ключові слова: *Українська Повстанська Армія, медіа, інформаційний простір, пропаганда, Донеччина, регіон.*

Оціночну реакцію медіа на події та явища суспільного життя не варто вважати виключно витвором пропаганди та політичним замовленням власників ЗМІ. Вона, безумовно, базується на настроях, стереотипах, установках спільноти. Більше того,

пропагандистські технології ніколи не спрацюють, якщо вони не спираються на ці установки. Тому, досліджуючи медіа-образ УПА у донецьких ЗМІ, мало вказати на їхню політичну належність. Перш за все треба з'ясувати соціокультурні особливості населення Донбасу, які становлять його регіональну ідентичність.

У концентрованому вигляді головні маркери цієї ідентичності виглядають таким чином: українсько-російська біетнічність (подвійність ідентифікації, розмитий та нечіткий кордон між українською та російською ідентичностями), домінування російської мови, індустріальний тип культури, територіальний патріотизм, щире шанування радянської минувшини та її символів, компліментарність до російської історії та держави.

Подальше тлумачення та пояснення цих стрижневих особливостей призводить до трьох головних культурних дискурсів, в межах яких здійснюються спроби пояснити регіональну ідентичність Донбасу та перспективи її розвитку.

1. Регіоноцентричний дискурс.

Донбас – це специфічний регіон України з яскраво вираженою регіональною ідентичністю. Життя в умовах української державності є новою, «стартовою» суспільною практикою, що не має аналогів в історії. Означені вище риси регіональної свідомості треба сприймати не як ворожі, а як природний продукт складного та специфічного розвитку Донбасу. Ігнорувати об'єктивність та природність цих явищ і намагатись з міркувань політичної доцільності звести історію всього суспільства до «спільного знаменника», означає ще надовго створити умови для спекуляцій на історії, що ведуть до розколу українського суспільства. Вирішення проблеми бачиться в обережному ставленні до своєрідності регіону, відмові від спроб розповсюдити тут загальну культурну матрицю, нейтралізації особливо подразнюючих маркерів (до яких, до речі слід віднести героїзацію УПА), пошук об'єднуючих чинників не в минулому, а у сучасності [1, с. 366]. Вульгаризація специфіки Донбасу призводить до закріплення у регіональній свідомості гіпертрофованого почуття регіонального патріотизму, віру у свою першість, незамінність, безапеляційну віру в те, що «Донбас годує всю Україну». Ось, наприклад, як редактор тижневика «Донецкие новости», підсумовуючи результати «помаранчевого» правління, презентує сучасні донбаські міфологеми, при цьому відверто вдаючись до маніпулювання фактами та образами. *«...Бандитский Донбасс оставался бандитским. Кормил, правда, всех регулярно и все так же сам оставался у разбитого корыта. Без бюджета, без метро, без доплат. С народом, вымирающим от онкологии и туберкулеза. А в это время переписывали историю, вычеркивали одних и вписывали других героев. Не наших героев..Мы молчали. И теперь на уроках истории наши учителя подпольно рассказывают нашим детям правду. О войне, о Сталинграде и блокаде. И просят при тестировании так не отвечать. Правда в образовании сейчас не в чести»* [2].

2. Російськоцентричний дискурс.

Донбас – це частина Великого руського світу, насильницькі навернення в українську державницьку оболонку, що назавжди залишиться для нього неприродною. Відповідно, Донбас завжди опиратиметься нав'язуванню чужих цінностей та символів. У тій державі, яка будується в Україні з 1991 р., майбутнього у Донбасу немає, а перспективи вирішення проблеми зіткнення українокультурного та російськокультурного світів полягає у кардинальній зміні вектора української державності у напрямку інтеграції з Росією, рішучій відмові від «українізації» або у автономізації регіону, аж до відділення.

3. Україноцентричний дискурс.

Донбас – русифікований край з комплексом рудиментарних радянських, чи то «совкових» уявлень та цінностей. Серед них – радянський погляд на історію, на місце російської мови в суспільному житті, а також такі якості «гомо советікус»: державний

патерналізм, беззаперечна віра у державу, накладення на неї функцій із забезпечення необхідних благ та соціальних гарантій. З іншого боку, Донбас – це регіон, де популярні сепаратистські, про-російські настрої. Регіон, який перешкоджає національному будівництву в Україні, а укра-їносвідомі сили являють собою культурно пригноблений маргінес. Вирішення проблеми Донбасу у цьому дискурсі хитається від вимоги жорсткіше проводити українізацію краю, включати його в культурне поле української держави до нещодавно озвученої радикально-розгубленої пропозиції надати Донбасу можливості відокремитися від України.

В межах означених дискурсів, за великим рахунком, і розглядаються в регіональних ЗМІ актуальні проблеми державної національно-культурної політики та історичної пам'яті.

Загалом, регіоноцентричні ЗМІ виражали стриманий скепсис не тільки щодо спроб влади реабілітувати на державному рівні діяльність УПА, а й до намагання популяризувати історію повстанського руху на Сході України. *«Такова наша страна, что Роман Шухевич не станет героем в Луганске или Донецке, а члены «Молодой Гвардии» – героями во Львове или Ивано-Франковске»* – пише інформаційний портал «ОстроВ» [3]. *«Это обречено на провал в силу другого формата культуры, в котором существуют, скажем, жители Донбасса и Крыма»* – пояснює даний факт газета «Салон Дона и Баса» [4]. Простіше та відвертіше виражає цю думку М. Литвинов з того ж видання: *«Националисты никак не поймут, что на востоке своя правда»* [5].

«Переписування історії» як головний засіб нав'язування неприйнятних регіону цінностей особливо знаходило підтвердження при характеристиці змісту шкільних підручників. *«Наши дети забывают Великую войну... Преподаватель одной из донецких гимназий попросил подобрать к 9 мая какое-нибудь стихотворении о войне. Дети выучили «Полтавскую битву» (так у автора – С. П.) и «Бородино». Что удивляться, если в учебниках истории для старшеклассников Великой Отечественной войне уделили 20 страниц, при этом на 15 страницах рассказали об ОУН-УПА и о том, как нам помогали Штаты и Франция»* [6].

Для редактора Новоазовської районної газети «Родное Приазовье» С. Шведька така ситуація не виглядає випадковою: *«Ведется целенаправленная государственная политика промывания мозгов, причем при полном попустительстве общественности. И если так пойдет дальше, то будьте уверены, что пройдет немного времени, и наши дети разрушат памятники нашим отцам, станцевав гопака на могилах солдат-освободителей»* [7]. Звертає на себе увагу така собі авторська алегорія – «гопак» – символ української традиційної народної культури (але ж ніяк не українського націоналізму) протиставляється «солдату-визволителю».

Компліментарність щодо УПА в межах регіоноцентричного дискурсу, намагання спростувати негативний імідж цього явища носили поодинокий характер і були представлені перш за все на порталі «ОстроВ». В інформативно-позитивному ключі витриманий матеріал, присвячений одному з лідерів ОУН-УПА М. Лебедю [8], а також інтерв'ю із очільником братства УПА М. Зеленчуком [9].

«ОУН-УПА была единственной вооруженной силой, которая боролась за независимое украинское государство – пише у краматорській газеті «Восточный проект» М. Колеснік і намагається за допомогою логічних співставлень спростувати міф про УПА як «фашистів» та «бандитів»: «Сам факт наличия множества НАРОДНЫХ песен про повстанцев – это один из самых железных аргументов в споре сторонников и противников признания УПА. Если повстанцы - националистические упыри, вурдалаки и головорезы, как нам много лет вдалбливала в головы коммунистическая пропаганда, то, как может народ, который от них пострадал, слагать о них такие хорошие и душевные песни? И ведь сколько лет прошло, а эти песни помнят и поют».

Утім, навіть таке сприйняття УПА підсумовується визнанням відмінності героїчного контенту історичної пам'яті Заходу та Сходу України: *«Для жителей Западной Украины УПА – «це наші хлопці», «це наші партизани». У нас свои герои – красные партизаны и подпольщики, бойцы Красной Армии. И то, что их герои и наши герои стреляли друг в друга, – это наша трагедия»* [10].

Російськоцентричний сегмент є не надто великим. Утім, це компенсується надзвичайною активністю та поширеністю таких ресурсів. Так, газета «Донецкий криж» має один із найбільших накладів в області – 53,3 тис. примірників. Вона представлена також у електронному вигляді на Донецькому комунікаційному ресурсі, який не приховує своєї симпатії до історичних прикладів самостійництва Донбасу: *«Донецкий Коммуникационный Ресурс – это пространство для всех, кто хочет узнать, чем действительно живет Донбасс, о чем думают, чем интересуются сегодня граждане региона, который в далеком 1918 году в порыве к свободе провозгласил себя Донецко-Криворожской Республикой (ДКР)»* [11]. Саме цей ресурс характеризується найбільшою частотністю згадування УПА. У середньому тричі на місяць подається матеріал, в якому УПА виступає головним об'єктом розгляду, або згадується в контексті інших подій. У всіх цих випадках негативна спрямованість статей та репортажів про УПА залишалася незмінною. Чимало таких матеріалів дублювалися на сайтах громадських організацій «Донбасская Русь», «Русский Донбасс» та «Народно-патриотический блок Донбасса», які разом із ДКР і формували російськоцентричну складову інформаційного поля.

Російськоцентричні ЗМІ стабільно виступали із жорсткою та агресивною опозицією будь-яким спробам позитивно, або нейтрально оцінити діяльність УПА. Наприклад, сам факт святкування річниці УПА в Донецьку викликає у ДКР майже огиду та водночас відчуття сорому за рідне місто, що не виявило спротиву нав'язуванню «ворожих цінностей». Такий настрій відображено навіть у заголовках репортажів *«66-я годовщина УПА: плевок в лицо города», «Донецк позорно промолчал»*.

У виразно «антинаціоналістичному» характері була витримана серія репортажів про встановлення пам'ятника жертвам ОУН-УПА у Луганську: *«В шахтерский город срочно подтянулись националисты, попытавшиеся сорвать церемонию. Но луганчане ясно дали понять непрошеным гостям, что их шахтерский город – не Львов и даже не Киев»*.

Наследников «славы УПА» деликатно, но твердо, вытолкали из сквера Молодой гвардии, чтобы те своей агрессивной демагогией не портили настроение людям» [12]. Наполегливе вживання (у двох реченнях поспіль) вислову «шахтерский город», що із стилістичної точки зору є не надто прийнятним для грамотного журналістського тексту, демонструє бажання (можливо, підсвідоме) автора цим яскравим маркером ідентичності (що ґрунтується на професійно-корпоративній символіці) відмежувати Луганськ від міст, які асоціюються із соціокультурними антагоністами Донбасу.

Дуже потужним у цій групі медіа виглядає інформаційно-публіцистичний блок з історії УПА. При чому на відміну від регіоноцентричних ЗМІ тут подано не тільки загальні роздуми на тему «переписування історії», а й досить ретельно підібрані документи та цитати з історичних досліджень, що характеризують діяльність УПА тільки з негативного боку і покликані: а) спростувати антинацистську боротьбу УПА та, навпаки, довести її ко-лаборантство; б) показати жорстокість УПА, її репресивні заходи щодо мирного населення, й особливо – національних меншин.

«Никакой борьбы с немцами оуновская УПА с таким составом и идеологией не вела и не могла вести. Более того, в приказном порядке запрещалось нарушать немецкие коммуникации, нападать на склады и части вермахта, за самовольные выступления полагался расстрел. А принимавшиеся для «благоприятного имиджа» антинемецкие декларации никто и не думал исполнять. Боролась УПА с советским

партизанским движением и занималась «очищением» этнической территории от «чуждых» элементов – поляков, евреев и своих соплеменников, не разделявших идеологию украинского национализма», – цитує ДКР російського історика О. Марчукова [13].

Україноцентричний сегмент посідає у донецькому інформаційному просторі позиції, близькі до маргінальних Газета «Донеччина» є єдиним офіційним друкованим органом, що регулярно надавав слово прихильникам ОУН-УПА. Водночас, можна побачити, що компліментарні стосовно УПА матеріали та гостра критика в бік тих, хто паплюжить, на думку їх авторів, пам'ять борців за незалежність, висловлюється не журналістами видання, а у листах читачів газети: *«Біда Східного регіону полягає в тому, що наші люди, проживши майже 20 років у незалежній Україні, досі позбавлені об'єктивної інформації про діяльність справді патріотичних українських організацій ОУН та УПА»* – пишуть члени маріупольської «Просвіти» [14].

Отже, характер оцінок регіональних особливостей Донбасу зумовлює поділ інформаційного простору на регіоноцентричний, російськоцентричний та україноцентричний сегменти, що відповідно обумовлює ставлення донецьких ЗМІ до історичних явищ та актуальних проблем сучасного національно-державного розвитку.

Артикуляція регіоноцентричними ЗМІ історичної самобутності, специфіки Донбасу як особливого соціокультурного простору спровокувала відторгнення спроб ввести образ УПА (як частини більш широкого образу «українського націоналізму») у систему цінностей регіону та коливання оцінок цих спроб від стриманого скепсису до відвертого неприйняття.

Російськоцентричні друковані ЗМІ та електронні ресурси демонстрували відкриту ворожість щодо УПА як історичного явища і у відповідному ключі формували його характеристики. УПА однозначно представлялася як пособниця німецьких нацистів, носій ідей агресивного, антиросійського українського націоналізму, який ототожнювався із фашизмом і репрезентувався у якості головного ворогу як Донбасу, так і усього «російськокультурного» світу.

Україноцентричний інформаційний сегмент, представлений у регіоні, не має значної поширеності та впливу. За оперативністю, інформативністю, якістю матеріалів він поступається ідеологічним опонентам. Спроби із позитивної точки зору розглянути історичну роль УПА, оцінити її діяльність як національно-патріотичну, звучали дисонансом домінуючій громадській думці, але робили регіональний інформаційний простір більш плюралістичним.

Список використаної літератури

1. Подибайло М. Історична минувшина як фактор формування і трансформації політичної свідомості українського суспільства / М. Подибайло // Гілея. Науковий вісник : збірник наукових праць. – Вип. 22. – К., 2009. – С. 365–373.
2. Филь Р. Моя особиста «опінія» или Когда так сильно хочется власти [Электронный ресурс] / Р. Филь // Донецкие новости. – Режим доступа: <http://dnews.donetsk.ua/blogs/16/2010/02/12/89.html>.
3. Гусаков В. В Луганске прошла презентация «Очерков истории Украины»: Добро пожаловать в Малороссию? [Электронный ресурс] / В. Гусаков // ОстроВ. – Режим доступа: <http://www.ostro.org/articles/article-123786/>.
4. Миркин С. Исторические сказки апельсинового режима [Электронный ресурс] / С. Миркин // Салон Дона и Баса. – Режим доступа: <http://www.salon.donetsk.ua/rubrics/8643.php>.
5. Литвинов М. «Свобода» без инакомыслия [Электронный ресурс] / М. Литвинов // Салон Дона и Баса. – Режим доступа: <http://www.salon.donetsk.ua/rubrics/5068.php>.
6. Донецкие новости – 7-13 мая 2009. – С. 14.

7. Шведко С. Это нашей истории строки [Электронный ресурс] / С. Шведко // Родное Приазовье. – Режим доступа: http://www.rp-ua.com/articles/history/eto_nashei_istorii_stroki.html.
8. Степанко С. М. Зеленчук: УПА воювало на своїй землі, за те, що і хотіли прості люди [Електронний ресурс] / С. Степанко // ОстроВ. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/articles/article-62078/>.
9. Степанко С. Микола Лебедь – забутий лідер [Електронний ресурс] / С. Степанко // ОстроВ. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/articles/article-64023/>.
10. Колесник Н. История всегда пишется победителями [Электронный ресурс] / Н. Колесник // Восточный проект. – Режим доступа: http://www.vp.donetsk.ua/index_culture/2005/112808.html.
11. О нас [Електронний ресурс] // Донецкий коммуникационный ресурс. – Режим доступа: <http://dkr.com.ua/about.php>.
12. Гордеева Л. Война за память [Электронный ресурс] / Л. Гордеева // Донец : коммуникационный ресурс. – Режим доступа: <http://dkr.com.ua/index.php?new=9222>.
13. Иванов А. Андрей Марчуков: Изучая историю Украины, изучаешь историю России, и наоборот / А. Иванов // Донец : коммуникационный ресурс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dkr.com.ua/index.php?new=11582>.
14. Чому ненавидять Степана Бандеру? // Донеччина. – 2010. – №35. – 10 черв. – С. 2. Стаття надійшла до редакції 21.03.2011 р.

S. P. Pakhomenko

MEDIA-IMAGE OF UKRAINIAN REBELLION ARMY IN THE TODAY'S INFORMATIONAL SPACE OF DONETSK REGION

The article analyzes the coverage and nature of assessments of the Ukrainian Rebellion Army in the today's media of Donetsk region. It shows the reaction of the media on the issue of the historical role of URA, the participation of media in the mainstream of public discussion around this phenomenon and it demonstrates propagandistic nature of the majority of publications which are meant to accomplish the ideological issues.

Key words: *Ukrainian Insurgent Army, mass media, information space, propaganda, Donetsk region, region.*

УДК 327(477)"2010"

Є. В. Рябінін

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПЕРШОГО РОКУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В. Ф. ЯНУКОВИЧА: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті аналізується зовнішня політика України під час першого року президентства В. Ф. Януковича. Автор аналізує основні закордонні візити українського президента та можливий розвиток відносин між Україною та відвіданих країни. Розглядається також основна проблема, яка заважає Україні вести успішну зовнішню політику, а саме її лімітрофне розташування.

Ключові слова: *лімітрофне розташування, зовнішня політика, геополітична доктрина.*

Говорячи про сучасну зовнішню політику України, слід відзначити, що період «помаранчевої» влади справив негативний ефект на імідж України на світовій арені. Перш за все, перманентна політична криза, яка почалась в кінці 2004 року та з якої

країна тільки зараз почала виходити, ще раз доводить той факт, що українська держава є дуже крихкою і може не винести наслідків непродуманих дій вітчизняних політиків і втручання іноземних держав у внутрішні справи країни. Спостерігаючи за кризою та скандалами між представниками вищої політичної еліти, впливові держави лише вичикували, коли вони зможуть мати справу зі стабільною країною. Газова криза 2008 року та поразка стосовно острова Зміїний ще раз засвідчили про те, що Україна, нажаль, сьогодні є скоріше об'єктом, а ніж суб'єктом міжнародної політики. Деякі політики виправдовуються перед українським суспільством, що рішення стосовно о. Зміїний слід розглядати як перемогу, але, на наш погляд, той факт, що країна втрачає якусь частину своєї території є поразкою, незалежно від того наскільки ця територія є важливою чи ні.

Зовнішня політика – це завжди продовження внутрішньої, по-перше, а по-друге, вона завжди залежить від географічного розташування країни. Багато хто з політиків вважає, що геополітичне розташування України є унікальним, але, водночас, це є «унікальною» проблемою нашої держави. Ця проблема – лімітрофне розташування України. Лімітрофність України може бути визначена наступною типологією:

- в геополітичному – Україна знаходиться між ЄС і Росією;
- в економічному – між країнами з ринковою, соціально орієнтованою економікою Заходу та економікою Росії, що тільки розвивається;
- в духовно-моральному – між тоталітарним ідеологічним минулим і невиразним правовим майбутнім, складові якого, а саме, громадянське суспільство, правова держава, мало хто собі уявляє за відсутністю належної інформаційної кампанії;
- в ціннісному – між східною та західною цивілізаціями. Тут слід зазначити, що в Україні перехреснюються цінності як східної, так і західної цивілізацій. Проте, ні східні інтерпретації взаємодії громадянина і держави («людина – гвинт державного організму»), ні некритичне сприйняття опорних точок західного антропоцентризму («абсолютний пріоритет прав громадянина») сьогодні не є прийнятними для українського суспільства. Семюель Хантінгтон у своїй праці «Зіткнення цивілізацій» також наголошує на тому факті, що Європа закінчується на берегах

Дніпра, а далі починається Азія. Країна, дві частини якої належать до різних цивілізацій, приречена існувати в стані латентного конфлікту щодо вибору зовнішньополітичного вектору.

З цього виходить проблема, яка заважає успішно здійснювати зовнішньополітичний вектор – це кардинально протилежні погляди щодо української зовнішньої політики. Цю розбіжність, на нашу думку, можна пояснити, як вже наголошувалось, неофіційним поділом України на східну і західну за політичними симпатіями, проросійську і прозахідну, відповідно. Цей висновок нам дозволив зробити аналіз результатів президентських та парламентських виборів 1994, 1999, 2004 та 1998, 2002, 2006, 2007 років відповідно: Західна Україна голосує за кандидатів та партії з прозахідною політикою, а Східна Україна – за партії з відкрито проросійським вектором, визначеним в їх передвиборчих програмах.

Вибір між Заходом і Сходом для України – це постійний вибір аргументів для переконання тієї чи іншої частини суспільства. Для одних людей очевидним є те, що необхідно зближуватися з сусідами – пострадянськими державами, з якими нас об'єднує історія, культура, традиції. З цими державами у нас багато спільного, ми часто робимо однакові помилки, часто йдемо однаковим шляхом. Прагнення іншої частини суспільства – найшвидше входження до Європи – це шлях до тієї цивілізації, до якої ми належимо. Зближення з Європою – це спосіб оволодіти новими технологіями, зацікавити інвесторів, вийти на нові ринки товарів і праці, скористатися передовими соціальними і державними механізмами для розбудови держави. Європа здатна дати

нам цінний досвід прав і свобод, стандартів сучасної держави. Одним із вирішень цієї проблеми, на наш погляд, є вибір активного нейтралітету та спроможність України стати регіональним лідером Чорноморсько-Каспійського регіону, здатність до чого Україна втрачає з кожним роком з причини перманентної політичної кризи та нездатності проводити успішну та вигідну для країни зовнішню політику.

Цю розбіжність також посилюють різні політичні сили, які, не маючи концептуальних програм розвитку держави, посилюють націоналістичне протистояння регіонів. Своєю політикою вони відвертають увагу від вирішення нагальних економічних питань та переносять увагу саме на національний вопрос, що на двадцятому році незалежності держави є неприпустимо та ганебно, коли радикально націоналістичні партії та рухи перемагають на місцевих виборах. В цій ситуації можливо провести паралель із ситуацією, коли напередодні революційних подій на початку ХХ століття, царський уряд розпалював національний розбрат в боротьбі проти революційного руху.

Проте, не дивлячись на постійні зміни зовнішньополітичного вектора держави, який став заручником політичних сил при владі, головним пріоритетом в розвитку держави, на наш погляд, є розробка і реалізація концепції, спрямованої на створення соціально орієнтованої, економічно стабільної держави.

Метою нашої статті є проведення аналізу зовнішньополітичного вектору держави протягом першого року В. Ф. Януковича в якості Президента, хоча в межах однієї статті подати детальний аналіз практично неможливо, ми зупинимось на основних моментах.

Аналізуючи перший «зовнішньополітичний» рік Президента В. Ф. Януковича, слід наголосити, що він став, як і попередні президенти країни, якоюсь мірою, заручником лімітрофного розташування нашої держави. Приймаючи до уваги той факт, що країна знов розділилася навпіл стосовно кандидатури на пост голови держави, а отже й на вектор зовнішньої політики, В. Ф. Янукович вимушений був не робити різких кроків в той чи інший бік, хоча отримав багато негативної критики в свій бік стосовно Харківської угоди. На наш погляд, присутність Чорноморського флоту РФ на території України слід розглядати не як загрозу нашій державі, а як фактор забезпечення стабільності всього регіону.

В перші дні свого президентства В. Ф. Янукович зробив два очікуваних візита – до Брюсселя та Москви. На думку директора міжнародних програм Центру Разумкова Михайла Пашкова не варто шукати якогось особливого сенсу в черговості візитів Віктора Януковича за кордон. Євросоюз і Росія – «це два ключові напрями, які для України принципово важливі». Михайло Пашков зазначив, що, згідно з опитуванням, проведеним Центром Разумкова серед 109 українських експертів, перші зарубіжні візити глави держави повинні були б відбутися до Москви, Брюсселя, Вашингтона, Варшави, Берліна, Пекіна, Мінська, Парижа – «і далі за переліком».

Науковий директор Інституту Євро-Атлантичної співпраці Олександр Сушко вважає, що черговість візитів ніяк не позначається на зовнішньополітичних пріоритетах нового Президента України. Він нагадав, що свого часу Віктор Ющенко здійснив свій перший візит саме до Москви, проте це жодним чином не позначилося на реальних зовнішньополітичних пріоритетах Президента [3].

Одним з важливих кроків, зроблених Президентом, є подання до ВР законопроект стосовно внутрішньої та зовнішньої політики. 1 липня 2010 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Заслуговує на увагу Стаття 11, в якій безпосередньо йдеться:

— дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства

з Організацією Північноатлантичного договору та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес;

— забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі [4].

Аналізуючи цей Закон, приходимо до висновку, що В. Ф. Янукович виключив можливість вступу до НАТО, тому що сьогодні вступ є нереальним, оскільки для цього потрібна підтримка більше половини населення держави, чого сьогодні немає.

Хоча відмовившись від вступу до НАТО, Україна сконцентрувала свою увагу на співробітництві із Європою. В Законі йдеться про те, що потрібно посилити бажання країни щодо отримання членства в ЄС, маючи також добросусідські стосунки із Росією та іншими країнами СНД.

Крім того, під час брифінгу по завершенні засідання Ради регіонів у Львові, він підкреслив, що зовнішня політика країни буде схилитися в бік економіки. «Економічні інтереси України в світі, відстоювання цих інтересів – це завжди буде одним з пріоритетів України в зовнішній політиці. Він також констатував, що за останні п'ять роки в Україні накопичилось багато зовнішньополітичних проблем, які загальмували економічні відносини із Російською Федерацією і зараз потрібно їх відновлювати по всім напрямкам. Коли він уходив з уряду в 2007 році товарообіг складав \$40 млрд, коли повернувся – лише \$15 млрд [1].

Одним із важливих візитів Президента було здійснено до США. Цей візит супроводжувався низкою прогнозів та чутків. Перш за все, усі говорили, що зовнішньополітичний курс буде схожий із політикою багатовекторності Л. Д. Кучми. Під час зустрічі оба президенти зробили заяву будувати відносини на основі хартії про стратегічне партнерство Україна-США та комісії про стратегічне партнерство. Також, Президент України відмітив, що політика нової влади України націлена на встановлення балансу між Росією та ЄС із тою метою, щоб бути надійним мостом між Європою та Росією. Крім того, В. Ф. Янукович підтвердив свою позицію щодо відносин України та НАТО, та Україна не має наміру вступати до блоку, а також Україна не планує вступати до Таможеного Союзу із Росією, Білоруссю та Казахстану [2].

Слід відзначити, що саме політика багатовекторності в умовах лімітрофного геополітичного розташування держави є однією із вірних. Як показала практика, одновекторність України може призвести до негавних наслідків, які виправити буде дуже важко та займе багато часу.

Що стосується відносин із США, то проблема України в тому, що вона не отримала із відмовою від ядерної зброї безпеки території та територіальної цілісності. Безнаказаність Румунії – члена НАТО в загарбленні території вокруг о. Зміїний показує, що гарантії США нічого не важать.

Тому в наступному році в контексті відносин України та США, країни, які мають територіальні претензії до України та які знаходяться в сфері впливу США, повинні отримати сигнал від Сполучених Штатів про неприпустимість територіальних претензій до нашої держави. Це й буде головним доказом виконання США своїх зобов'язань.

Візит до Німеччини, на наш погляд, навіть важливіший ніж до Брюсселя, оскільки все вирішується в Берліні, Брюссель залишається бюрократичною столицією.

Зрештою, Німеччина – один із найскладніших партнерів України. Берлін завжди дуже прагматично ставився до ідеї швидкого розширення Європейського Союзу і закликав зачекати із зоною вільної торгівлі з Києвом. Москва завжди просувала свої ідеї в Європу через Берлін. Уряд Ангели Меркель прийшов до влади на хвилі критики сильного зближення з Росією, та потім не став змінювати політику в цій сфері.

У Берліні Віктор Янукович показав себе лідером країни та незалежним політиком на світовій арені. Це було його основним завданням.

Найбільш потрібним для України є схвалення її прагнення укласти з ЄС угоду про зону вільної торгівлі, а також досягти домовленостей у питанні транзиту газу в Європу. Та тут Берлін займає відверто негативну позицію.

Німеччина ніколи не була «європейським адвокатом» Києва, тому зараз переговори про вільну торгівлю між країнами йдуть так важко. Кожна сторона прагне відстояти власні економічні інтереси.

Крім того, як вважають експерти Центру Брукінгса, в уряді Меркель багато хто відкрито підтримує Росію і не захоче сваритися з Москвою через Україну. Саме тому Берлін в останні кілька років і підтримує проекти Росії з будівництва «Північного» й «Південного» потоків. На українські пропозиції використати газотранспортну систему і не прокладати нові труби Берлін не реагує. Він явно не прагне створювати власну систему, яка послабить позиції Москви та зіпсує відносини з нею [5].

Вагомим проривом в зовнішній політиці є вересневий візит Президента до Китаю. Під час візиту було підписано важливі договори стосовно співробітництва в космічній галузі на 2011-2015 рр., угода про будівництво залізничної дороги від Борисполя до Києва, а також газотурбиної гідроелектростанції в м. Щелкіно в Криму. За словами В. Ф. Януковича ті угоди, які були підписані між сторонами, важать не менш \$ 4 млрд. Українсько-китайські відносини є стратегічними і це лише питання часу. Китай, як країна, що набирає темпи економічного розвитку навіть під час фінансової кризи є важливим партнером для України з точки зору постачання новітніх технологій та інвестицій.

У Парижі була підписана «дорожня карта» україно-французьких відносин на 2011-2012 роки, а також Угода між Урядами про взаємну допомогу та співпрацю у сфері цивільного захисту. Президент України Віктор Янукович переконаний, що з підписанням дорожньої карти між Україною та Францією розпочнеться активізація двосторонніх відносин.

В. Ф. Янукович зазначив, що ситуація вимагає від України ретельної підготовки співпраці з найбільшими партнерами з Європейського Союзу, країнами які відіграють значну роль в політиці ЄС. І, за його словами, Україна та Франція на двосторонньому рівні відпрацювали широкий спектр питань. За його словами, Україна сподівається залучити Францію як партнера в питаннях євроінтеграції, зокрема щодо підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС, про створення зони вільної торгівлі та безвізового режиму.

Під час зустрічі обговорювались питання модернізації української газотранспортної системи. Та в цій ситуації Президенту не залишалось нічого зробити, як запевнити Париж в тому, що Україна буде надійним постачальником газу і що дуже важливо це питання вирішувати в трикутнику «Україна–Європа–Росія».

Н. Саркозі, в свою чергу, зазначив, що покладає великі надії на ініціативу Франції про створення нового безпекового та економічного простору, а Україна в цій справі може стати містком між Європою та Росією. Отже, візит В. Ф. Януковича до Франції є ще одним пунктом до європейського кошика.

Візит Віктора Януковича в Польщу в лютому 2011 р. експерти вже назвали спробою виправити помилки на міжнародній арені.

У Польщі досить стійкі і важливі зв'язки з Україною у багатьох сферах, тому вона намагається виступити її захисницею в Європейському союзі. Це, на думку експерта польського Інституту стратегічних досліджень Михая Валеницького, надає Варшаві впливу в ЄС і дозволяє їй виступати регіональним лідером. Нарешті, польська влада розуміє, що зараз вона повинна всіляко допомагати Україні, щоб вона не опинилася в дипломатичній ізоляції.

На спільній прес-конференції після підписання «дорожньої карти» двосторонніх стосунків на два роки обидва президенти випромінювали упевненість в тому, що тривалий період стосунків, в основі яких лежали порожні обіцянки і популізм, закінчився.

Щодо Латвії, то ця країна прагне налагодити транзит вантажів з Чорного у Балтійське море, тому грудневий візит 2010 року був досить успішним, незважаючи на неохвальну позицію ЄС.

Крім того, в 2011 році на повну потужність повинен заробити газопровід «Північний потік», а він вже пройде повз Польщу по дну Балтійського моря, прямо в порти Німеччини, і стане альтернативою старій радянській системі газопроводів в Європу. На думку західних експертів, Росія зараз шукає способи доставляти свої вуглеводні прямо споживачам із Західної Європи, які можуть заплатити більше за сировину. Адже, за словами виконавчого директора центру Блейзера Олега Устенко, сировина цього року стане найбільш ліквідним активом, тому його ціна зросте. Росія може скористатися цим і підняти розцінки на свої газ і нафту.

Саме тому Варшава сподівається використати нафтопровід Одеса–Броди з метою часткового звільнення від тиску Росії. Тому і візит Віктора Януковича проходив в такій конструктивній атмосфері [6].

Візит до Японії деякі експерти називають незапланованим, тому що держава вимушена була вирішувати внутрішній скандал із «кіотськими» грошинами.

Існує думка, що перший рік зовнішньої політики був невдалий, оскільки Україна не отримала конкретики. Але ця думка є помилковою, оскільки, як ми наголосили на початку статті, перший рік повинен був містити саме такий формат після п'ятирічки провальної зовнішньої політики попередньої влади. В. Ф. Янукович, перш за все, показав світові, що Україна є стабільним та надійним партнером, з яким вигідно мати справи.

Наступний другий зовнішньополітичний рік, на наш погляд, повинен містити реалізацію договорів та угод минулого року, а також активний вихід держави на активну співпрацю із країнами Південної Америки, Аравійського півострова, Індією та країнами-членами АСЕАН. Тут Україна може перейняти досвід проведення реформ, отримати інвестиції, знайти нові ринки збуту та зарекомендувати себе як країна із великим потенціалом. Та, як завжди, наступного року потрібно балансувати між Сходом та Заходом, переймаючи європейські цінності та отримуючи вигоду з співробітництва із східним сусідом.

Список використаної літератури

1. Внешняя политика Украины будет основываться на экономической целесообразности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.liga.net/news/N1015402.html>
2. Гаврилечко Ю. Визит В. Януковича в США: возврат «многовекторной» внешней политики? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.glavred.info/archive/2010/08/30/102854-7.html>
3. Гайжевська Т., Блохтур О. Зовнішня політика Януковича: балансування на тонкому льоду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.glavred.info/archive/2010/03/10/113010-7.html>
4. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2411-17>
5. Сивокин П. Берлінський мінімум Януковича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.glavred.info/archive/2010/08/30/102854-7.html>
6. Сивокин П. Близкие контакты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/print/articles/17913.prn>

Стаття надійшла до редакції 19.03.2011 р.

Y. V. Ryabinin

**UKRAINIAN FOREIGN POLICY DURING THE FIRST PRESIDENTIAL YEAR OF
V. F. YANUKOVICH: POLITOLOGICAL ANALYSIS**

The article is devoted to the analysis of the first year of the V. F. Yanukovich presidency. The author analyses the main foreign visits of the Ukrainian President and possible further development of relations between Ukraine and visited countries. The basic considered issue that prevents Ukraine from carrying out successful foreign policy is its limitroff position.

Key words: *limitroff position, foreign policy, geopolitical doctrine.*

УДК 364.044.68-053.67(477.62)

О. Л. Агєєва

**ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО САМОПОЧУТТЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ОКРЕМОГО СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО
ПРОШАРКУ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

Проаналізовано основну літературу, яка характеризує соціально-політичне самопочуття молоді України як окремої вікової категорії громадян. Історіографічний аналіз надано за такими основними питаннями як: демографічні проблеми, пов'язані з українською молоддю, визначення соціальних орієнтирів та соціального самопочуття молодих людей та політична активність молоді України.

Ключові слова: *історіографія, молодь, держана молодіжна політика, соціально-демографічна характеристика, соціальне самопочуття, цінності орієнтації, політична активність.*

Проблеми молоді, молодіжної політики та молодіжного руху знаходили своє відображення в чисельній літературі різних галузей знань та різних часів. В Україні ці питання розглядалися фахівцями з точки зору політології, соціології, філософії та науковцями з проблем психолого-педагогічного спрямування, для більшості цих робіт характерний комплексний підхід. Враховуючи, те, що об'єктом вивчення питання державної молодіжної політики є молодь, то повноцінне дослідження неможливе без окремої характеристики цього вікового прошарку населення України.

В цілому історіографія, пов'язана з молодіжною проблематикою є досить чисельною та розглянути її всю в рамках даної роботи неможливо, тому метою статті є аналіз робіт, які характеризують соціально-політичне самопочуття молоді як окремого соціально-демографічного прошарку. Це роботи, які загалом характеризують становище молоді в Україні та розглядають, цю вікову категорію громадян як найбільш цінний стратегічний ресурс в державі; дослідження з різних аспектів життя молодого покоління нової України на основі соціальної характеристики; література, яка дає картину динаміки віково-полової структури населення; роботи аналітико-психологічного характеру щодо структури цінностей, соціального самопочуття та морально-психологічний стану сучасної української молоді.

Повномасштабно питання української молоді на основі соціологічних досліджень та статистичних даних першої половини 90-х рр. розглядається в колективному збірнику «Молоде покоління нової України: ескіз соціального портрету» [1], ця робота є комплексним дослідженням з окремих аспектів життя молоді в Україні як то: здоров'я, життєвий рівень, освіта, праця, міграція, правопорушення тощо. Треба

зауважити, що це дослідження дає не тільки цікаву статистичну та соціологічну інформацію, а й містить об'єктивну характеристику державної молодіжної політики, її здобуткам та перспективам, дає ряд порад та рекомендацій щодо практичного вирішення молодіжних проблем та реалізації молодіжної політики загалом.

Автори вказують на чітку тенденцію спаду народжуваності та старіння населення, що на їх думку залежить від економічної ситуації та неможливості виходу з економічної кризи. Крім того, суттєві зміни, що відбуваються нині в суспільстві, спричиняють соціальну диференціацію, в тому числі і серед молоді і з цим пов'язана гостра проблема омолодження, відтворення сільського населення. Не зважаючи на чисельні проблеми, на які вказують автори у всіх сферах життя молоді починаючи від здоров'я та закінчуючи правопорушеннями, позитивно оцінюється діяльність держави в галузі молодіжної політики на всіх рівнях організаційної структури починаючи від органів державної влади і закінчуючи молодіжним рухом. Причиною такої двоїстої оцінки вважаються соціальні, економічні та політичні складнощі нашого часу для подолання яких необхідний час.

Картину динаміки віково-полової структури населення всієї України дають у своїй роботі В. Мухін та М. Афанасьєв [2]. Вони визначають, що результати дослідження відображають демографічне неблагополуччя, яке склалось переважно у 1990-ті рр. та простежується в наступному: низька доля молодших вікових груп (до 25 – 30 – 35 років); переважання жіночого населення старших вікових груп, починаючи з 35-річного віку. Проте, зауважується, що тип полово-вікової структури старіючого населення Донецької області є характерним для всієї України, так само як й для інших країн Європи.

Дослідники пропонують міри нормалізації демографічної ситуації в Україні, хоча й зауважують на труднощах їх реалізації. Ці міри складаються не тільки з рішення соціально-економічних проблем, а й зі зміни дітородної психології суспільства, включаючи сюди й раціональну орієнтацію на створення повноцінних сімей. Остання проблема, за думкою авторів, є важливішою за першу, бо навіть в економічно стабільних державах спостерігається той самий негативізм: молоді сім'ї не бажають обтяжувати себе дітьми та схильні до одностатності.

Молодь як окремий демографічний прошарок розглядає й В. Головенько, в роботі «Молоде покоління України: проблеми і перспективи» він також вказує на те, що рівень народжуваності в Україні залишається недостатнім навіть для простого відтворення населення та згідно з результатами наукового прогнозу до 2026 р. кількість населення віком від 15 до 29 років скоротиться ще майже на 50%. Заспокоєнням є лише той факт, що на сьогодні питома вага молоді в Україні вища ніж у таких розвинутих країнах Європи як Німеччина, Італія, Швеція, та навіть вищий за США та Японію [3].

Однозначною є оцінка, яку дають дослідники стосовно соціально-психологічного, морально-етичного та політично-громадського стану молоді України. Ці проблеми найбільше висвітлюються у роботах В. Когута «Становище молоді в Україні та державна молодіжна політика» [4], В. Головенько «Молоде покоління України: проблеми і перспективи» [3], Р. Яремкевича та Г. Щерби «Ціннісні орієнтації молоді в контексті соціокультурних змін» [5], Н. Паніною «Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної аномії» [6], Н. Комаровою «Некоторые аспекты социально-экономического положения молодежи (Результаты лонгитюдного исследования «Пути поколения»)» [7] та ін. Вони характеризують умови, за якими входять у життя сучасні молоді люди як небувало динамічні, бо молодь стає і суб'єктом, і об'єктом суспільних перетворень. Через цю причину ряд дослідників вказує на втрату молоддю чітких соціальних орієнтирів та різку змінну цінностей, хоча автори наголошують на тому, що молоде покоління легко пристосовується до цих умов та не втрачає основних пріоритетів таких як родина, друзі

та робота. Незмінною, згідно проведених досліджень, є тенденція аполітичності молоді, хоча останнім часом дослідники помічають підйом зацікавленості громадян віком 14-35 років до політичного життя та участі у молодіжному русі.

Так В. Когут зазначає, що упродовж останнього десятиліття молоде покоління України залишилось без надійних соціальних орієнтирів. Зміна традиційних радянських форм соціалізації новими демократичними, відсутність чітких ціннісних орієнтацій збільшило особисту відповідальність молодих людей за власну долю, і разом з тим виявило неготовність молоді включатись до нових суспільних перетворень. Хоча життєві орієнтації в цілому залишились незмінними – важливе місце посідає сім'я, далі йде дозвілля, робота та на останньому місці політика, що наводить на думку, що саме в цій галузі суспільного життя сьогодні потрібні нові підходи [4, с. 37-38].

В. Головенько вказує на те, що нині молоді люди стали більше самостійними, намагаються бути незалежними ні від кого, а покладатися на свої власні сили. Значно зросли потреби молоді, якісно змінилися її уявлення про гідний рівень і стиль життя. Щодо громадської активності, то автор на основі соціальних досліджень робить висновок про те, що молоді люди у своїй масі залишаються аполітичними, проте кількість тих, хто цікавиться політичними процесами зростає. До того ж з кожним роком збільшується питома вага молодих людей, котрі ідентифікують себе з Україною, вважають її своєю Батьківщиною. Також виходить на новий рівень молодіжний рух, який стає повною системою, дієвим механізмом представництва й реалізації інтересів молоді, здійснення молодіжної політики в країні [3, с. 7-8].

Чисельні соціологічні дослідження Р. Яремкевича та Г. Щерби, показали, що стрімкі перетворення супроводжуються суттєвими зрушеннями в масовій свідомості, зміною ціннісних пріоритетів, конфліктом між декларованими цінностями та реальною поведінкою. Проте, незважаючи на вимушене пристосування молоді до нових соціально-політичних та економічних умов, основні цінності життя української молоді кардинально не змінились: сім'я, коло друзів та робота були й залишаються найважливішими складовими життя. Для студентської молоді в цей рейтинг додається ще й активне, діяльне життя. Політика залишається на одному з останніх місць у рівні важливості складових життя. Формує ці цінності здебільшого близьке оточення [5, с. 68-69].

Н. Паніна характеризує морально-психологічний стан української молоді через аналіз напруженості соціальних потреб та приходять до висновку, що на сьогодні відчувається низький рівень соціального самопочуття, насамперед спричинений недостатністю соціальної стабільності, державного захисту від падіння рівня життя й екологічної безпеки. Найвищий рівень напруженості автор фіксує у таких сферах життя як: державний захист від зниження рівня життя, стабільність у державі та суспільстві, екологічна безпека та задовільна робота. Поруч з тим, спостерігається й брак таких соціальних благ як достойна їжа, автомобіль, повноцінна відпустка, дотримання прав людини. Все це призводить до суттєвого зниження загального рівня соціального самопочуття молоді [6].

Цікавим є той факт, що не тільки українське суспільство в сучасних умовах стикається з проблемою переорієнтації життєвих орієнтирів молоді, так аналогічну оцінку дають й російські дослідники щодо молоді Росії. Враховуючи схожість менталітету та умов соціально-економічного та політичного розвитку, можна зробити висновок про те, що зазначена проблема притаманна всім пострадянським державам. З цієї точки зору цікавими є думки російських соціологів. Ю. Зубок, досліджуючи загрози у молодіжному середовищі, аналізує тенденції соціального розвитку молодого покоління росіян. Вона приходять до висновку, що більшість з них фактично визнають невпевненість у власній життєвій ситуації, відсутність твердої соціальної позиції. Біль за все невпевненість стосується сфери труда та матеріального благополуччя [8]. Т.

Черкасова виділяє кілька причин напруженості в сучасному молодіжному середовищі: соціально-економічна криза, недотримання декларованих конституційних прав, неефективність виховання у родині та учбових закладах, знищення масових дитячих та молодіжних організацій, ріст захворюваності тощо. При опитуваннях самої російської молоді було виявлено, що вони вважають найбільш загрозливими для себе ріст цін, безробіття, тероризм, криміногенність та ін. а пріоритетними напрямками молодіжної політики вважають доступність освіти, професійно-трудова забезпечення, соціально-правову допомогу, організацію дозвілля, підтримку молоді сім'ї та кредити на житло, боротьба з злочинністю, алкоголізмом та наркоманією. Тобто всі проблеми російського суспільства є тотожними й для української молоді [9]. Щодо російської сільської молоді, то цю проблему розкриває П. Міхеєв. Згідно його дослідженню основою ціннісних пріоритетів для молоді села є стратегічна роль освіти у досягненні життєвого успіху, який молоді люди розуміють з комерційної точки зору – високий прибуток, престиж, кар'єра [10].

Щодо окремо проблеми політичної активності молоді, то вона найбільш розкрита у роботах Н. Пробийголови, В. Онищука, Ю. Загороднього, В. Курило, С. Савченко, О. Морозової, Н. Юрій тощо. На сучасному етапі розвитку політичної науки ця проблема привертає увагу багатьох дослідників, так лише у 2000-х рр. за проблематикою було захищено кілька дисертацій серед яких роботи Н. Пробийголови «Тенденції процесу політичної соціалізації молоді в сучасній Україні» [11], О. Морозової «Особливості формування політичної культури молоді в умовах глобалізації» [12], Н. Юрій «Політична соціалізація молоді в умовах трансформації суспільства: аналіз міжнародного і українського досвіду» [13].

Так у своєму дослідженні Н. Пробийголова констатує, що для молоді на сучасному етапі властиве політичне відчуження, яке проявляється у відсутності інтересу до політичного життя, тобто в політичному нігілізмі. Дослідниця робить висновок, що для подолання цієї проблеми держава має розробити і реалізувати відповідну молодіжну політику, здійснювати політичну освіту та виховання, підвищити на цій основі рівень політичної участі молоді та її представництво в органах державної влади і місцевого самоврядування. Також визначено, що в процесі адаптації молоді людини в політичному житті засоби масової інформації відіграють велику роль. Вони не лише справляють спонукальну дію на молодь, але й констатують певну модель політичної культури [11].

В. Онищук у роботі «Політичні орієнтації та політична активність молоді» також говорить про те, що рівень політичної активності української молоді звичайно низький, але варто враховувати той факт, що у період передвиборчих компаній інтерес до політичних подій серед населення загалом і серед молоді зокрема, значно зростає. Це говорить проте, що інтерес молоді до політики не є сталою величиною, а значно змінюється залежно від стану справ у державі, наближення виборів на державному чи регіональному рівні тощо. Як причини низької зацікавленості молоді політикою автор виділяє політичне незнання, через те, що політико-економічна сфера здається молоді чимось недосяжним, адже її не можна безпосередньо відчутити та вплинути на неї та особливість сприйняття політичних новин як розважальної інформації, а не важливої сторони життя [14].

Група авторів Ю. Загородній, В. Курило та С. Савченко вивчали окремо процес політичної соціалізації серед студентської молоді, та як і попередні дослідники прийшли до висновку, що активізація суспільно-політичного життя в країні є головним механізмом політичної соціалізації серед студентства. Емпіричні дані, отримані дослідниками та їх попередниками також свідчать про те, що політичні орієнтації, сформовані у студентські роки, багато в чому визначають політичну поведінку й мислення особистості на наступних соціалізаційних етапах [15, с. 60-61].

Отже, незважаючи на чисельні дослідження з питання характеристики української молоді, нами було проаналізовано лише ті з них, які характеризують сучасне становище молодих громадян та рівень їх соціального самопочуття. Поза межами аналізу залишилися роботи з проблем молодіжного руху та конкретних проблем молоді України, через те, що ці проблеми є самодостатніми та потребують окремої більш ретельної характеристики. Проаналізовані ж дослідження показали, що у своїй масі автори, як політологи так і соціологи, дотримуються однієї точки зору по всім напрямкам розвитку молодого покоління, починаючи від соціального самопочуття й закінчуючи політичною свідомістю. Деякі з авторів надають свої рекомендації щодо майбутніх реформ у сфері державної молодіжної політики, які б відповідали потребам сучасної молоді та виправили ті суперечності та проблемні питання, які стоять на сьогодні перед громадянами 14-35 років.

Враховуючи викладене, зазначимо, що література, стосовно характеристики молоді в Україні як окремого соціально-демографічного прошарку є достатньою, хоча в сукупності дає лише основу для загального аналізу цієї проблеми. Більшість авторів, які опікуються проблемою молоді звертають увагу на особливості становища та проблем молоді лише у загальноукраїнському масштабі, не роблячи акцент на регіональних особливостях цього розвитку.

Список використаної літератури

1. Молоде покоління нової України: ескіз соціального портрету. – К. : А.Л.Д., 1995. – 96 с.
2. Мухин В. Н. Динамика возрастно-половой структуры населения Донецкой области и Украины / В. Н. Мухин, М. В. Афанасьев // Вестник гигиены и эпидемиологии. ДонДМУ. – Т. 6. – №1, 2002. – С. 7–10.
3. Головенько В. Молоде покоління України: проблеми і перспективи // Молодіжна політика: проблеми і перспективи : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, Дрогобич, 10–11 березня 2006 р./ ДДПУ. – Дрогобич, 2006. – С. 3–12.
4. Когун В. Становище молоді в Україні та державна молодіжна політика // Молодіжна політика: проблеми і перспективи : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, Дрогобич, 10–11 березня 2006 р. / ДДПУ. – Дрогобич, 2006. – С. 37–39.
5. Щерба Г., Яремкевич Р. Ціннісні орієнтації молоді в контексті соціокультурних змін / Г.Щерба, Р.Яремкевич // Молодіжна політика: проблеми і перспективи : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, Дрогобич, 10–11 березня 2006 р. / ДДПУ. – Дрогобич, 2006. – С. 64–71.
6. Паніна Н. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної аномії / Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5–26.
7. Комарова Н. Н. Некоторые аспекты социально-экономического положения молодежи (Результаты лонгитюдного исследования «Пути поколения»): збірник наукових публікацій Укр НДІ проблем молоді за підсумками виконання наукових програм і проектів у 1992 р. [«Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання»] // Укр НДІ. – К., 1993. – С. 29–35.
8. Зубок Ю. А. Проблемы социального развития молодежи в условиях риска / Ю. А. Зубок // Социс. – 2003. – № 4. – С. 56–66.
9. Черкасова Т. В. Молодежь о конфликтогенных факторах и молодежной политике / Т. В. Черкасова // Социс. – 2004. – № 3. – С. 104–106.
10. Михеев П. А. Динамика жизненных ценностей сельской молодежи / П. А. Михеев // Социс. – 2005. – №1. – С. 91–94.

11. Пробийголова Н. В. Тенденції процесу політичної соціалізації молоді в сучасній Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02 / Н. В. Пробийголова. – Дніпропетровськ, 2006. – 177 с.
12. Морозова О. О. Особливості формування політичної культури молоді в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / О. О. Морозова. – К, 2006. – 19 с.
13. Юрій Н. М. Політична соціалізація молоді в умовах трансформації суспільства: аналіз міжнародного і українського досвіду: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Н. М. Юрій. – Одеса, 2002. – 16 с.
14. Онищук В. Політична орієнтації та політична активність молоді // Молодіжна політика: проблеми і перспективи : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, Дрогобич, 10-11 березня 2006 р. / ДДПУ. – Дрогобич, 2006. – С. 134–136.
15. Загородній Ю. І. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми / Ю. І. Загородній, В. С. Курило, С. В. Савченко. – К. : Генеза, 2004. – 144 с.
Стаття надійшла до редакції 22.03.2011 р.

H. L. Ageeva

THE CHARACTERISTICS OF SOCIAL AND POLITICAL SELF PERCEPTION OF UKRAINIAN YOUTH AS A SEPARATE SOCIALLY DEMOGRAPHIC LAYER IN THE CONTEXT OF THE STATE YOUTH POLITICS: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

The basic literature that characterizes the social and political self perception of the Ukrainian youth as a separate age category has been analyzed. The historiography analysis is presented on such important issues as: demographic problems, connected with Ukrainian youth, determining social orientation and social self being of the youth and the level of political activity of the youth.

Key words: *historiography, state youth policy, socially demographic characteristics, social self perception, value orientations, political activity.*

УДК329.055.4(495)(045)

УДК 329.15(495)

Булик М. В.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ ГРЕЦІЇ (ККЕ) В ПАРТІЙНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ГРЕЦІЇ

Досліджено етапи розвитку Комуністичної партії Греції (ККЕ). Розглянуто ідеологічні засади діяльності партії на сучасному етапі та її роль в політичній системі країни. Проаналізовано електоральні перспективи ККЕ в умовах економічної кризи, що охопила Грецію.

Ключові слова: *політична партія, Комуністична партія Греції (ККЕ), політична програма, вибори.*

Сучасна Греція характеризується значною роллю у політичному житті лівих партій та непарламентських угруповань, серед яких найбільш впливовою вважається Комуністична партія Греції (Communist Party of Greece, *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας*,

ККЕ, КПГ), створена (4) 17 листопада 1918 р. за ініціативи профспілкового діяча Авраама Бенаройа. Аналіз програмних засад ККЕ, історії розвитку та електоральних перспектив дозволить визначити причини збереження популярності комуністів в грецькому суспільстві, а також місце партії в політичній системі країни.

Попередниками ККЕ були невеликі соціалістичні, комуністичні та анархістські угрупування, що склалися переважно з грецьких робітників та концентрувалися в районах країни, де існували промислові підприємства. За результатами установчого з'їзду організації був прийнятий програмний документ «Принципи та платформи СЕКЕ», який засвідчив перевагу в партії прибічників марксизму, ідей класової боротьби та пролетарської революції. Серед короткотермінових завдань СЕКЕ наголошувала на важливості створення загальнонаціональних профспілкових об'єднань, запровадження 8-годинного дня, підвищення зарплатні. Чинником, що безпосередньо вплинув на створення СЕКЕ, на думку сучасних грецьких комуністів, стали події жовтня 1917 р. в Росії і подальше створення Радянської держави [3]. Водночас сам А. Бенаройа був скоріше прихильником ідей австромарксизму та особливої ролі єврейського питання в соціалістичному русі. В партії об'єдналися як прихильники Бенаройа, так і ідей В. Ульянова-Леніна та Л. Троцького, що призвело до ідеологічних зіткнень всередині партії, в яких перемогли прибічники більшовизму.

В листопаді 1924 р. відбувся III, позачерговий, з'їзд партії, на якому вона була перейменована на Комуністичну партію Греції (ККЕ, КПГ). Генеральним секретарем ККЕ був обраний Панделіс Пуліопулос, якому на той сам виповнилося 24 роки. На той час з партії були виключені всі, хто не підтримував ідеї більшовиків, але внутрішньополітична боротьба на цьому не закінчилася. В основі нових протиріч лежали події, пов'язані з політичними процесами в самому СРСР, а саме – протистоянням між Л. Троцьким та Й. Сталіним. Період партійних чвар в ККЕ продовжувався до 1931 р., коли Генеральним секретарем ККЕ був обраний Нікос Захаріадіс, підтриманий Комінтерном та особисто Й. Сталіним. Фактично, з 1931 р. ККЕ знаходилася на позиціях радянського варіанту комунізму, виступаючи союзником КПРС та СРСР в цілому.

Протягом 20-30-х рр. ХХ ст. ККЕ перетворилася на одну з провідних опозиційних партій Греції, що мала потужне парламентське представництво та тісні зв'язки з впливовими профспілковими та громадськими організаціями. Під час Другої світової війни саме

ККЕ сформувала найбільш потужну антифашистську організацію в Греції – Національно-визвольний фронт Греції (ЕАМ), до якого увійшли не лише комуністи, але й прихильники інших політичних сил, що виступали за звільнення країни. В рамках ЕАМ були створені окремі організації, що відповідали за роботу з профспілками, молоддю, пенсіонерами та інвалідами. Вершиною цієї структури стала Національна народно-визвольна армія (ЕЛАС), яка контролювалася грецькою компартією, в 1944 р. налічуючи понад 140 тис. чоловік. Але в подальшому, внаслідок програшу у громадянській війні 1943-1949 рр., ККЕ була виключена з політичного життя Греції на понад чверть століття до 1974 р. В юридичних документах Греції того часу членів ККЕ називали «комуністичними бандитами», а громадянську війну – «війною проти комуністичних банд та злодіїв» [4, с. 213]. Лише в 1989 р. внаслідок участі ККЕ в коаліції з правочентристською «Новою Демократією» були остаточно відмінені репресивні акти по відношенню до комуністів.

Однак, не зважаючи на заборону діяльності ККЕ до середини 70-х рр. ХХ ст., не слід вважати, що комуністи не впливали на політичні події в країні. В 1950 р. був сформований «Демократичний табір», до якого увійшли Союз демократичних лівих на чолі з І. Софьянопулосом, Соціалістична партія – Союз народної демократії А. Сволоса, Партія лівих демократів, яку очолював генерал Н. Грігоріадіс. Всі керівники даних

партій так чи інакше були пов'язані з діяльністю ЕАМ та ЕЛАС, деякі з них підтримували контакти з емігрантськими колами ККЕ. На парламентських виборах 5 березня 1951 р. Демократичний табір отримав 9,7% голосів, провівши до вищого законодавчого органу 18 депутатів. Таким чином, було доведено, що ліві ідеї не втратили популярності, більш того, в умовах перманентної політичної кризи, посилення ролі військових, економічних негараздів кількість їх прихильників збільшувалася. В цілому, на думку автора, політична система Греції в 50 - першій половині 60-х рр. ХХ ст. характеризувалася не стільки ан-тилівими або навіть антимарксистськими тенденціями, скільки неприйняттям саме ККЕ, яка вважалася загрозою національній цілісності країни. Підтвердженням цього може слугувати участь різноманітних лівих партій і блоків у парламентських та місцевих виборах в даний період, деякі з яких слугували легальним прикриттям ККЕ.

Водночас сама ККЕ протягом 1950-1960-х рр. не спромоглася зберегти єдність. Зростали відцентрові процеси між тими комуністами, що перебували на нелегальному становищі в Греції та емігрантами. Після початку періоду «відлиги» в СРСР від влади в ККЕ був відсторонений Н. Захаріадіс. Частина членів ККЕ в самій Греції не змирилася з відмовою ЦК партії від спадщини сталінізму, і вже в 1956 р. з'являються перші групи, що виступали з позицій підтримки ідей маоїзму та критики «радянського ревізіонізму». В 1964 р. вони об'єдналися в Організацію марксистів-ленінців Греції. Це був перший, але не останній розкол ККЕ. Але прибічники маоїзму в Греції також не створили єдиної організації, розбившись на кілька угруповань. Єдність партії була порушена також в лютому 1968 р. під час XII пленуму ККЕ в Будапешті. Приводом до цього стало вторгнення військ Організації Варшавського договору до Чехословаччини, хоча протиріччя всередині партії назрівали давно. Помірковано налаштовані члени бюро ЦК ККЕ Д. Парцалідіс, П. Дімітріу, Х. Дракопулос разом з прибічниками вимагали незалежності партії щодо керівництва КПРС, перегляду програмних положень організації і переходу на позиції, близькі до єврокомунізму. Наслідком цього стала поява Комуністичної партії Греції (внутрішньої) (*Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας Εσωτερικού*, ККЕ *Εσωτερικού*, ККЕ (внутрішня), КПГ (внутрішня)). Така назва повинна була підкреслювати виключно грецький характер походження, незалежність щодо інших країн.

Події липня 1974 р., що призвели до падіння диктатури, вплинули і на становище компартії Греції. Після створення цивільного уряду К. Караманліс, посиляючись на роль ККЕ в боротьбі проти «чорних полковників», 28 вересня 1974 р. відмінив дію закону про заборону ККЕ від 27 грудня 1947 р. [5, 186]. Таким чином, було вирішено питання про легалізацію компартії, яке загострювало політичну ситуацію в Греції на протязі 1949-1967 рр. З іншого боку, Караманліс намагався послабити позиції Всегрецького соціалістичного руху (ПАСОК), який тепер не міг претендувати на весь лівий електорат країни. На виборах 17 листопада 1974 р. ККЕ виступила в союзі з іншими силами лівого спрямування: ККЕ (внутрішньою) та окремими діями ЕДА, сформувавши блок «Об'єднані ліві». На чолі блоку став Х. Флоракіс, який був обраний Генеральним секретарем ККЕ. Передвиборча програма блоку передбачала повну дехунтизацію та демократизацію країни, визнання руху Опору, повернення політичних емігрантів, ліквідацію місцевих та транснаціональних монополій в Греції, врегулювання кіпрської проблеми на основі рішень ООН, закриття іноземних військових баз, повний вихід з НАТО, обмеження участі в процесі європейської інтеграції та посилення зв'язків з соціалістичними країнами. Внаслідок виборів «Об'єднані ліві» отримали 9,5% голосів, зайнявши четверте місце та провівши до парламенту 8 депутатів, серед яких 5 були від ККЕ [7]. Результати парламентських виборів в 1977 р. довели більшу популярність ККЕ, за яку проголосувало 9,4% електорату. Завдяки цьому до парламенту потрапили 11 депутатів-комуністів.

Ще одним результатом виборів 1977 р. стало перетворення ККЕ на один з основних елементів грецької політики. Партія отримала стабільну електоральну базу, свого виборця. ККЕ в сучасній Греції не має практичних шансів перемогти на виборах та сформувати уряд самостійно, але, з іншого боку, як вже зазначалося раніше, в грецькій парламентській традиції випадки блокування партій, що окремо пройшли до парламенту доволі рідкі. Але, не зважаючи на це, ККЕ відіграє важливу роль якраз як парламентська опозиція, слідкуючи за всіма кроками уряду та даючи їм альтернативну оцінку. Партія відзначається міцними позиціями в профспілковому русі, зв'язки з яким беруть свій початок ще з часів СЕКЕ і приймає активну участь у страйковому русі. Підтвердженням нового статусу ККЕ стали вибори до парламенту в 1981 р., за результатами яких комуністи отримали 10,9%, або 13 депутатських місць, підтвердивши свій статус третьої за впливовістю політичної сили Греції. Загалом 1980-і рр. можна вважати періодом розквіту ККЕ. На парламентських виборах 1985 р. комуністи отримали 9,9% голосів, зберігши за собою 12 депутатських місць, а під час політичної кризи 1989-1990 р. спромоглися навіть створити технічний уряд з НД в якості учасника блоку «Коаліція лівих та прогресу» (*Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου, Συνασπισμός*, Бупазрізшоз, ΣΥΝ, ΕΥΝ, СИН, КЛП). Це сталося завдяки отриманню на виборах в червні 1989 р. 13,1% голосів виборців та обранню до парламенту 28 депутатів, серед яких частка комуністів склала понад 78% [7].

В свою чергу, 1990-ті рр. для ККЕ стали періодом поступової втрати популярності серед населення Греції, не перевищуючи 6% голосів виборців. На це, насамперед, вплинула ліквідація СРСР та соціалістичних режимів в країнах Центральної та Південної Європи, що зумовило кризу комуністичного руху загалом. Крім того, на виборця вплинули чвари в самій ККЕ, пов'язані з прагненням частини керівництва партії перейти на позиції єврокомунізму, або навіть соціал-демократії, відмовившись від марксистської ідеології. В 1991 р. відбулися два позачергові з'їзди ККЕ, на яких розгорнулася боротьба між прихильниками модернізації партії та консерваторами. На ХІУ-му з'їзді ККЕ, який відбувся в грудні 1991 р., Генеральним секретарем ККЕ була обрана Алека Папаріга, яка орієнтувалася на ортодоксальний марксизм [1]. Однак, не зважаючи на кризу комуністичного руху, ККЕ зберегла представництво в грецькому національному та Європейському парламентах, не втративши базовий електорат, який в основному складається з робітників столичного регіону та селян віддалених островів.

На парламентських виборах 2004 р. ККЕ отримала 5,89% голосів, створивши в парламенті власну фракцію з 12 депутатів [8]. В регіональному плані основна частина прибічників ККЕ зосереджена навколо Афін, Пірею та Салонік, на Іонічних та Північних Егейських островах. Найвищі показники підтримки компартії Греції були зафіксовані на островах Самос – 18,1%, Керкіра – 14,89%, Лесбос – 13,99% та II територіальному окрузі Пірею – 14,55% відповідно [8]. Таким чином, підтверджується теза про те, що базовий електорат комуністи мають серед робітників, зокрема, докерів і острівних селян, що досі, переважно, займаються натуральним господарством. В 2007 р. на позачергових виборах їм вдалося значно покращити свої позиції, збільшивши рівень електоральної підтримки до 8,15% або 22 депутатів в парламенті [9].

Причини такого успіху, на думку автора, полягають не лише у вдалій передвиборчій агітації комуністів, які зосередилися на критиці уряду К. Караманліса за неспроможність ефективно боротися з масовими підпалами лісів, а також політику, спрямовану на приватизацію земельних ресурсів, зокрема, лісів, перетворення їх на об'єкт продажу. При цьому ККЕ наголошувала на тому, що між НД та ПАСОК не має принципової різниці, оскільки обидві партії виступають за розвиток приватної власності на землю. Цікаво, що риторика ККЕ опосередковано працювала на інтереси Нової Демократії, оскільки її основним об'єктом був електорат, що хитався в своїх симпатіях між ПАСОК, СИРІЗА та ККЕ. Ще однією причиною успіху комуністів стали

обопільні звинувачення двох провідних партій Греції в корупції та нездатності керувати країною, що також негативно діяло на політично нестабільний електорат.

На сучасному етапі ККЕ керується програмою, прийнятою на XV з'їзді ККЕ в травні 1996 р. [3]. Відповідно до неї сучасна ситуація в світі та, зокрема, в Греції оцінюється як криза капіталізму, його історичний кінець. Даний висновок робиться на основі того, що сучасний економічний розвиток характеризується стадією державно-монополістичного капіталізму, який веде боротьбу за перерозподіл світу, утворення «нового світового порядку». Проявами є кризи є експлуатація невеликою групою капіталістично-розвинених держав всіх інших країн світу; створенням міжнародних організацій, які служать інтересам монополій, серед таких, зокрема, називають ООН, СОТ, МВФ, ОЕСР; збільшення кількості бідняків, безробітних, криза традиційних цінностей, торгівля знаннями, культурними надбаннями; зростання ролі сфери обслуговування на протигагу зменшенню частки промисловості в національній економіці Греції.

Виходячи з вищеперерахованого, ККЕ пропонує власний шлях розвитку Греції – перетворення її на соціалістичну державу як етапу на шляху до комунізму. На першому місці серед вимог стоїть звільнення країни від пут Європейського Союзу, що розглядається як основна передумова ефективного розвитку Греції, реалізації її потенціалу. Цікаво, що при цьому, на відміну, від вимоги негайного виходу з НАТО формулювання розриву відносин з ЄС менш чітке. Критика ЄС базується на негативному ставленні до ідей утворення наднаціональних органів влади, можливості втручання організації у внутрішні справи своїх членів не лише їх політичними та військовими методами. ККЕ звинувачує структури ЄС в намаганні поділити робочий час працівників на активний та пасивний з, відповідно, переходом на неоплату останнього; подальшому звуженні системи соціального страхування, пенсійного забезпечення; активному використанні міграційних потоків до країн ЄС з метою найму дешевої робочої сили. Особливій критиці піддаються плани ЄК щодо перегляду єдиної аграрної політики, зниженні видатків бюджету ЕС на сільське господарство, відмові підтримки середніх та дрібних господарств, підтримці використання генномодифікованих культур. Відкидаючи принципи, на яких існує ЄС, ККЕ не відмовляється від ідеї союзу європейських народів, який бачить на засадах соціалізму марксистського спрямування, інтеграції народного господарства країн континенту, відмови від диктату найбільших його держав [2].

Традиційною для комуністів є особлива увага до соціальної сфери. ККЕ пропонує посилити боротьбу з безробіттям, запровадити автоматичну індексацію заробітної платні, пенсій, допомоги з безробіття у відповідності до рівня інфляції. Важливим пунктом програми партії є ліквідація різниці в оплаті праці у відповідності до статевої, вікової ознак, а також вирівнювання зарплатні греків та робочих-мігрантів. Наступною вимогою ККЕ є посилення державного сектору економіки, насамперед, в стратегічно важливих галузях економіки: енергетиці, банківській сфері, здобичі корисних копалин, транспорті та сфері впровадження нових технологій. На думку комуністів, необхідно передати під контроль держави всі основні служби соціальної політики, а в перспективі повністю ліквідувати приватні медичні заклади та компанії соціального страхування.

В державному управлінні комуністи вимагають продовжити політику демократизації збройних сил та спецслужб, зокрема, запровадити профспілки; посилити самостійність місцевих органів самоуправління, основною загрозою яким комуністи бачать директиви Європейської Комісії та національного уряду. Традиційно ККЕ виступає за повне відокремлення церкви від держави, а також за посилення ролі держаних ЗМІ, які повинні формувати інформаційну політику в країні.

Економічна криза, що охопила Грецію в 2008 р., активізація протестного руху не призвели до значного збільшення електоральної підтримки ККЕ. Навпаки результати

позачергових парламентських виборів 2009 р. показали зменшення рівня підтримки комуністів. Якщо на виборах 2007 р. за ККЕ проголосувало 8,15% виборців, то в 2009 р. – 7,54% [6]. Дані результати з одного боку говорять про досить стабільну підтримку з боку базового електорату, а з іншого, невідповідність гасел ККЕ прагненням радикально налаштованої частини суспільства, зокрема, молоді, яка надає перевагу позапарламентським силам, зокрема, антиглобалістам та анархістам. В цілому слід відзначити, що протягом існування ККЕ зуміла зайняти власну електоральну нішу, спираючись на селянство віддалених регіонів та частину робітників. Водночас партія змушена шукати відповіді на ті виклики, що постають перед Грецією на сучасному етапі, що в свою чергу, вимагає від неї перегляду окремих положень політичної програми та залучення до своєї діяльності представників молоді та середнього класу. Фактично, на сьогодні перед ККЕ два шляхи: або запропонувати власний шлях розвитку Греції в умовах економічної кризи, або зосередитися на безкомпромісній критиці всіх починань уряду, не зважаючи на те, хто ним керуватиме. Це не дасть змоги отримати перемогу на виборах, але забезпечить частину голосів протестного електорату, достатню для проходження до парламенту.

Список використаної літератури

1. Европа глазами коммуниста [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kke.gr/kke_ru.html. – Название с экрана.
2. Европейское капиталистическое объединение и его роль в международных событиях. Альтернативное предложение коммунистов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kke.gr/kke_ru.html. – Название с экрана.
3. Программа Коммунистической партии Греции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kke.gr/cpg/doc_ru/programma/programma.html. – Название с экрана.
4. Улунян Ар. А. Политическая история современной Греции. Конец XVIII в. – 90-е гг. XX в. Курс лекций / Ар. А. Улунян. – М. : ИВИ РАН, 1998. – 331 с.
5. Clogg R. A short history of modern Greece / R. Clogg. – Cambridge, New York : Cambridge University Press, 1986. – 244 p.
6. Greece: Parliamentary Election 2009 [Electronic resource]. – Mode of access : http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FStudy%2FGRPA2009_Display&mode=cube&v=2&cube=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2Fcube%2FGRPA2009_Display_C1&top=yes. – Title from the screen.
7. Lyrantzis Ch., Nikolakopoulos E. Political System and Elections in Greece [Electronic resource] / Ch. Lyrantzis, E. Nikolakopoulos. – Mode of access : http://www.video.minpress.gr/.../aboutgreece/aboutgreece_political_system.pdf. – Title from the screen.
8. National Elections Results 2004 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ypes.gr/en/Elections/NationalElections/Results/nationallecures2004>. – Title from the screen.
9. National Elections Results 2007 [Electronic resource]. – Mode of access : http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2007/pages_en/index.html. – Title from the screen. Стаття надійшла до редакції 7.09.2011 р.

M. V. Bulik

COMMUNIST PARTY OF GREECE (KKE) IN THE PARTY SYSTEM OF CONTEMPORARY GREECE

In the article the stages of development of Communist Party of Greece are researched. Ideological basics of party's activity at modern stage and it's role in political system of the country are considered. Electoral perspectives of Communist Party of Greece in the conditions of economical crisis, with which was faced Greece, are analyzed.

Key words: political party, Communist Party of Greece, political program, elections.

УДК323.22/.28

О. О. Черепченко

ОБ'ЄКТИВНІ ФАКТОРИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

Політичний режим детермінується економічними можливостями суспільства, що обумовлені модерністю суспільств та політичної системи, яка генерує легітимність самого режиму. В межах теорії систем така залежність значною мірою нівелює суб'єктивні чинники та навіть політичну культуру і спрямовує трансформації політичного режиму.

Ключові слова: *політичний режим, модернізація, політична культура, легітимність, суб'єктивні та об'єктивні чинники політичного процесу.*

Аналізуючи взаємодію модернізації та демократії, як відомо, дослідники не дійшли певних, науково обґрунтованих висновків. Зберігається невизначеність в тому якою мірою тип політичного режиму корелює з розвитком соціально-економічних, політичних інститутів та систем [13, с. 54-55]. Однак питання залишається надзвичайно важливим в теоретичній площині та має безпосередній вплив на практичну внутрішню політику окремих держав та функціонування міжнародної політичної та економічної систем взагалі.

На нашу думку, для досягнення більшої певності в питанні кореляції між типом політичного режиму та соціально-економічними показниками необхідно змінити напрямок та послідовність постановки самого питання. Ми вважаємо, що ключовим є не питання про те, чи стимулює демократичний, або авторитарний політичний режим розвиток, а в тому, як розвиток суспільства формує тип відносин між владою та суспільством, тобто політичний режим.

Сама постановка питання не є новою, концептуально вона закладається в ідеї політичної системи що була запропонована Д. Істоном – конфігурація політичної системи залежить від середовища в якому вона функціонує. Автор також стверджує що зі змінами в середовищі система, задля збереження, здатна до любых трансформацій [19, с. 182-190]. Тобто, політична система може змінюватися нормативно та інституційно вслід за змінами всередині суспільства та на міжнародній арені, а значить зміни в соціально-економічних і культурних сферах мають призводити до зміни і одного з найважливіших параметрів політичної системи – політичному режимі. Ще детальніше це питання розглядав К. Маркс кажучи про економіку, як базис – сферу задоволення об'єктивних потреб людства в предметах, що необхідні для існування як окремого індивіда, так і людських спільнот. Важливим є і той фактор що, за К. Марксом тип економіки обумовлює пропорції розподілу національного доходу [12, с. 73]. Кожна трансформація способу виробництва призводить до трансформації соціальних, політичних, культурних та усіх інших інститутів суспільства [20, с. 143]. Таким чином, економічне середовище детермінує політичну систему, а значить і тип політичного режиму викликаючи народження певних типів режиму та трансформацій з одного в інший.

Дарендорф, не погоджуючись із Марксом в багатьох з наведених аргументів, однак, також приходить до думки про економічні трансформації, що детермінують соціально політичні зміни, які неминуче виливаються у трансформацію політичної

системи [4, с. 11-39]. Аналогічно і Р. Арон, критикуючи Маркса, не може не помітити відзначеної ним, детермінації політичного режиму соціально-економічними факторами [1, с. 182]. Свідчення таких авторитетних теоретиків, що творили протягом майже півтора століть, і чия точка зору лежить в основі багатьох як європейських, так і американських політологічних шкіл, не може бути просто проігнорована у питанні в якому ці автори погоджуються.

Одним з ключових факторів впливу на зміни в політичних системах є так звана «підтримка» системи з боку середовища, як внутрішня так і зовнішня. Остання набирає особливої актуальності в період глобалізації, який людство переживає зараз. Саме завдяки процесам глобалізації підтримка політичної системи певної держави стає фактором не стільки суб'єктивних чинників міжнародної політики, скільки чинником економічного та науково-технічного розвитку [18, с. 59].

Саме тут має визначатися питання про зв'язок між об'єктивними потребами та формою взаємодії політичної системи із системою суспільною. Найактуальнішим боком цього зв'язку має бути легітимність структур що формалізують владу політичної системи, а перш за все їхньої легітимності. М. Вебер, який ввів у науковий обіг це поняття наголошував – «Легітимність, лежить в основі найреальніших відмінностей між способами здійснення влади» [11, с. 356] тобто напряду пов'язував його з формою політичного режиму. С. М. Ліпсет, який в своїй праці «Людина політична» підійшов до аналізу терміну значно ширше за винахідника, визначаючи зміст писав: «легітимність передбачає спроможність (політичної) системи створювати й підтримувати переконання, що наявні політичні інституції оптимальні для даного суспільства» [11, с. 356].

Отже ми маємо чіткий зв'язок між політичною системою, формою політичного режиму, політико-правовими та економічними відносинами що базуються на переконанні громадян в доцільності та оптимальності конфігурації взаємозв'язків між наведеними явищами. Варто відзначити що переконання – саме по собі є елементом об'єктивної реальності, яке не обов'язково спиратися на об'єктивну реальність. Переконання може бути як раціонально мотивованим, так і створеним штучно, за допомогою ідеології.

Політичні режими з найдавніших часів мали змогу генерувати легітимність, підтримку, за допомогою релігійних та світських ідеологій і к XX століттю довели технології маніпулювання свідомістю мас до рівня мистецтва [11, с. 562]. Але ідеологічний вплив тим більш дієвий, чим більшою мірою елементи його тверджень зустрічаються в житті людини. Таким чином потенціал ідеології на практиці обмежений об'єктивною реальністю, за якою часто можна побачити економічні проблеми. Тобто ми кажемо про певний об'єктивний рівень підтримки, на основі якого режим може генерувати додаткову підтримку за допомогою ідеології, та поширювати останню засобами пропаганди.

Сучасні суспільства можуть бути зацікавлені лише в проектах що передбачають розвиток суспільно-політичних, економічних, культурних та усіх інших аспектів життя суспільства та індивіда – це одна з основних рис світосприйняття людини сучасного суспільства. Яскравим прикладом чого став постреволюційний Іран, де влада мул, що базується на релігійних чинниках, водночас має докладати зусиль для чуттєвого покращення об'єктивних умов існування суспільства та модернізації армії. Навіть влада, легітимність якої базується на ірраціональних, в даному випадку релігійних, основах має відповідати раціональним вимогам. Про це, на наш погляд, достатньо точно висловився І. Валлерстайн, коли казав про те, що нормою в сучасному суспільстві є постійний процес керованих, бажаних і раціональних трансформацій [21, с. 311].

Зміни, як такі, в практично всіх сферах життя людської спільноти, ніколи не припинялись, а останні двісті років переживають спробу людства раціонально направляти та стримувати і пришвидшувати їх. Але ефективність та досконалість є явищами динамічними і саме це нашою думкою на думку про те, що нормотворці, які діють в рамках політичної системи, підкоряються загальним законам систем, і намагаються за посередництва норм що публікуються, зберігати життєздатність та актуальність комплексу інститутів частиною якого є самі. Законотворці задовольняють вимоги, що середовище усвідомлює як актуальні, за допомогою заходів що визнаються адекватними. Цей комплекс усвідомлених потреб та припустимих заходів, що базується на нормативно-ціннісній базі конкретної спільноти, на нашу думку, можна вважати відчуттям відповідності модерного стану розвитку. Таким чином щоденний процес нормотворчості суб'єктів політичної системи, щонайменше, частково є процесом модернізації спільноти.

Модернізація це, перш за все, прагнення до забезпечення сучасних вимог суспільства та систем, що забезпечують його функціонування. Сучасне є таким, що здатне адекватно реагувати на виклики що постають. Сучасна може бути визнана такою політичною системою, в об'єктивних умовах існування конкретного суспільства, здатна забезпечити політичний супровід і надати організаційні послуги в питаннях, які великі соціальними групами країни розцінюються як значні для їхнього існування та реалізації їхніх завдань. Близькими твердженнями пояснюють модернізацію і А. Ковлер [10, с. 65], М. Ільїн [9, с. 283], а також західні вчені такі як Ш. Айзенштадт, Д. Аптер, У. Росту [Цит. за 2, с. 51].

Виходячи з такого розуміння модерності ми змушені визнати що вимоги та потреби суспільства на сучасному етапі розвитку науково-технічного прогресу можуть бути задоволені лише в умовах наявності у виробників достатніх ресурсів для створення, а у мас користувачів – достатніх коштів для оплати обслуговування та розвитку використаних благ та послуг.

Тобто, це не означає, другорядності інших ресурсів політики, але в достатній кількості вони можуть з'явитися тільки в суспільстві що має змогу оплачувати існування інфраструктури для їхнього генерування та відтворення. Особливістю сучасного світу є швидкість росту вимог. Простого відтворення недостатньо для задоволення потреб, що протягом десятиліття змінюються не тільки кількісно, а і якісно. Сучасне суспільство – багате суспільство, інше не здатне адекватно реагувати на проблеми, що перед ним постають.

Такий підхід виходить з сучасних цінностей, потреб, прагнень та сподівань переважно євроатлантичних спільнот, і певним чином ігнорує різницю в ціннісній базі між Заходом і Сходом, Північчю та Півднем. Задля більшого охоплення реальності та надання результатам більшого когнітивного змісту, на наш погляд, є важливим ураховувати модернізацію не тільки сучасних, а ще і традиційних суспільств, адже патріархальні спільноти мають власні соціально-економічні реалії, відповідно і доволі специфічну нормативно-ціннісну базу, а значить і власні критерії легітимності політичних інститутів і власні потреби в модернізації. Тобто зміни, модернізація, та характер відносин між суспільством та владою в традиційних суспільствах має суттєво відрізнятися від суспільств сучасних.

В якості свідчення можна взяти за приклад спільноти амазонських індіанців або австралійських аборигенів, або африканські народи. Спільноти з цих культур були сформовані в несприятливих умовах для взаємодії у будь якій формі в силу перш за все рельєфу місцевості, що розрізає простір пустелями та каньйонами і обмежує мілководдям можливість спілкування морем. Необхідним є також вказати і тропічні хвороби що також слугували консервації общин [8, с. 26].

Але деякі з наведених культур, пізніше, мали контакт із сучасними суспільствами і ознайомились, певним чином, з досягненнями, релігією та технологічними можливостями сучасних культур. Однак частина спільнот, що відносяться до зазначених культур, вирішили повернутися до свого типового способу життя, взявши з сучасного, модерного і навіть постмодерного суспільства, лише відносно прості речі на кшталт пластикових пляшок, рушниць або елементів одягу [9, с. 286]. Їх не зацікавили можливості, що надавались сучасними суспільствами, що суттєво відрізняється від широкомасштабного культурного і технологічного обміну що вівся між спільнотами Євразії та Північної Африки протягом останніх тисячоліть.

Причиною такої поведінки сучасних традиційних суспільств, на наш погляд, можна вважати достатню ефективність комплексу соціальних та технічних знань, вмінь та засобів для задоволення основних і другорядних вимог, як окремих членів, так і спільноти загалом, в духовних та матеріальних потребах. Тобто доступний набір вмінь і знань, а також ресурсів отриманих за їх допомогою, в цілому, задовольняє потреби суспільства. В таких умовах витрати на здобуття і освоєння нових знань, вмінь та засобів не є раціональним вибором. Згідно з теорією раціонального вибору спільноти не будуть прагнути щось міняти до тих пір, поки не зміняться умови, або не з'являться нові фактори.

Саме зміна умов, приблизно триста років тому, змусила переважну більшість груп індіанців здійснювати прискорену модернізацію, засвоюючи, першою чергою, найнеобхідніші знання та навички європейців. Стимулом до модернізації стала загроза фізичного і культурного знищення, неможливість далі зберігати спосіб життя, відсутність змоги задовольняти основні потреби як окремих членів, так і суспільства загалом [15, с. 26-34]. Важливим мав бути і фактор неможливості зберігати в умовах що змінилися авторитет влади, тобто її легітимність опинилася під загрозою. Збройна боротьба, а після неї переїзд до резервацій стали спробами спочатку відстояти спосіб життя, а потім зберегти його, відновивши легітимність влади здатністю вирішити проблему в діалозі із колонізаторами.

Таким чином ми можемо стверджувати, що кожна людська спільнота включається в процес генерування, або запозичення нових знань під впливом негативних факторів, частіше за все таким фактором ставала загроза реалізації значущих для суспільства завдань, або загроза способу життя чи фізичного знищення.

Проміжною формою такого типу взаємодії є конкуренція, як між спільнотами так і всередині них. Конкуренція ж є суто природним явищем і поширюється на людину в силу його природного походження. Але природна конкуренція дуже залежить від чисельності членів суспільства та контактів між членами різних суспільств. Чим більша чисельність індивідів, чим більше контактів з представниками інших суспільств має місце – тим сильнішими мають ставати стимули бути не проста «першим парубком в селі», а недосяжним в абсолютній першості. Факторами що мають створювати розвиток є демографічне зростання та природні умови або розвиток комунікацій. Тобто конкуренція сама по собі не обов'язково є достатнім фактором для розвитку як окремої людини так і спільноти, або групи спільнот.

В сучасному світі з початку епохи великих географічних відкриттів та розвитку сучасної медицини склалася ситуація що практично повторює ту яка приблизно 6000 років потому стала стимулом для розвитку суспільств Євразії та Північної Африки. На даний час всі людські спільноти змушені конкурувати одна з одною за одні і ті самі ресурси, реалізовувати свої прагнення на одній території і за одними для всіх економічними обмеженнями, в одних для всіх екологічних умовах. Прагнення до забезпечення потреб із неминучістю призводить до розширення контактів з іншими спільнотами що призводить до формування загальнолюдських норм та правил, як етичного так і правового і політичного характеру.

Тобто ми можемо казати про те, що процеси глобалізації практично зрівнювали нормативну базу у всьому світі і встановили однакові вимоги для задоволення базових потреб практично любого суспільства на планеті. Побічно такі висновки підтверджуються чисельними фактами прагнення до освоєння та розвитку ядерних технологій, однотипних енергетичних, інфраструктурних, автомобільних та навіть космічних проєктів, спільними фінансовими інститутами та практиками в різних за культурною основою православній РФ, конфуціанському КНР, іудаїстському Ізраїлі, індіїстській Індії, ісламських Пакистані та Ірані, католицьких, напівіндійських країнах Латинської Америки.

Істотну різноманітність між способами життя в вищезгаданих країнах, напевно, можливо зберігати, але навряд чи це вдасться в економічних питаннях. Єдині для всієї планети закони економіки могли певним чином ігноруватися до тих пір поки не були сформовані єдині ринки сировини, капіталу, технологій, фінансів, товарів та праці. Спільні потреби формують і спільні практики. Показовим прикладом, на наш погляд є робота з фінансовими інструментами в ісламському світі. Справа в тому, що норми шаріату забороняють отримувати дохід від відсотків, що має змушувати правовірних відмовлятися від використання ринку облігацій. Але в ісламському світі, останнім часом, сформувалась практика відома як сукук, яка нараховує чотирнадцять способів отримати доступ до ринку облігацій і не порушити норми віри [5]. Дана практика не може вважатися виключенням, адже за даними агентств Islamic Finance Information Service та Standard & Poors якщо спочатку вона широко використовувалась в Малайзії, то останні роки провідними гравцями що використовують ринок сукук є країни Перської затоки, ріст цього специфічного ринку також вражає: 7,2 мільярди американських в 2004 перетворились на 27 мільярдів в 2006 і досягли практично 100 мільярдів в 2007. Емітентами сукук за останні роки стали не тільки ісламські країни, а і ФРН, Великобританія та США [5]. Не менш яскравим прикладом пристосування цінностей до реалії є і практика що поширена останнім часом в КНР згідно з якою до лав КПК приймають бізнесменів, а економіка офіційно розвивається за ринковими нормами при збереженні ідеалів Мао [7, с. 62-63].

Власно така поведінка спільнот є типовою і підтверджується історичними даними. Так доктрина раннього християнства вимагала від вируючих пацифізму [6, 6:26] і відмови, якщо не від власності взагалі, то від багатства точна [6, 6:24]. Такі норми були прийнятні у вузьких колах адептів, але контрпродуктивні для державності Римської імперії та влади церкви. Тому з часу перетворення християнства на єдину офіційну релігію імперії швидко були трансформовані в заборону вбивати християн і вимогу ділитися із церквою та нужденними.

Таким чином ми стверджуємо що у зіткненні цінностей і потреб сьогодення, останні трансформують традиційні практики втілення цінностей. Це означає що жоден нормативно-ціннісний набір не може обґрунтовувати відмову від раціональної поведінки, окрім випадків коли суспільство має змогу відмежуватися від обставин, як індіанці що пішли вглиб дельти Амазонки, або дозувати вплив, як це роблять спільноти Афганістану та Сомалі. Останні цікаві як втілення типу взаємодії що постає у наслідок низки соціально-економічних причин між бідними країнами та рештою світу, що будуть розглядатися нижче.

На перший погляд наші висновки співпадають із висновками Ф. Фукуями про перемогу неолібералізму і встановлення єдиного на планеті ціннісного набору, що робить демократію єдиною життєздатною системою [16, с. 4]. Однак, ми вважаємо, що на практиці ліберальні цінності мають проявлятися по першу чергу в економічному житті суспільства, де вони практично є не ідеологією, а пристосуванням життєдіяльності людської спільноти до об'єктивних законів домінуючого типу виробництва. Стосовно ж соціально-політичних відносин, то вони не настільки

жорстко детермінуються одноманітним усвідомленням та однорідністю умов проживання спільнот на планеті. Великий вплив на суб'єктивне сприйняття реальності мають, як релігійні чинники, на які доволі опосередковано впливають економічні чинники [17], так і власно ступінь та умови інтегрованості суспільства в світові економічні процеси. Так природні умови та бідність можуть складати ситуації коли саме суспільство не зможе мати необхідних для розвитку ресурсів, і нерезиденти не будуть зацікавлені у вкладанні політичного, соціального або економічного капіталу. Саме тут і знадобляться приклади Афганістану та Сомалі. Країн що об'єктивно не мають умов для розвитку сільського господарства, природних ресурсів, що мали б дати поштовх для розвитку виробництва, транспортний потенціал яких є незначним, а внутрішній ринок не є настільки значним що б сформувати потужні торговельні структури. В таких умовах суспільства цих країн зберігають патерналістські, традиційні форми політичних відносин, що стимулюють зберігати традиційний спосіб життя, інтегруючись до світової економіки в можливі способи та форми – через створення оф-шорних зон, та піратство, або продукування наркотичних потоків. Така соціально-політична надбудова об'єктивно дозволяє функціонувати суспільству в умовах неможливості існування, на даний час, інших основ економічної діяльності. А значить в країнах, що не можуть в силу об'єктивних причин інтегруватися до легітимного сектору світової економіки ліберальні, і тим більш демократичні норми, не мають умов для формування та закріплення. У населення таких країн суспільство об'єктивно, не має вибору форми легітимності політичної влади – її здатні генерувати і утримувати, лише сили що в змозі гарантувати певний рівень внутрішньої та зовнішньої безпеки і забезпечувати базові соціально-економічні процеси, тобто включати до соціально-політичного та економічної системи нові та вже існуючі групи, завдяки чому здатні генерувати легітимність свого становища. Самовираження і самореалізація, що проявляється в повазі до особистості, яку Ф. Фукуяма називає основами переходу до демократії [3], базується на цінностях, в умовах неліберальної основи, може проявлятися в захисті способу життя власної родини, племені, та суспільства загалом.

Припустимо і існування іншого, протилежного випадку, коли влада має в своєму розпорядженні таку кількість ресурсів, що здатна компенсувати за їхній рахунок неефективність своєї діяльності і таким чином задовольняти потреби суспільства, генерувати легітимність. Більш того, у владі мають сконцентруватися представники саме тих груп, що контролюють джерела, транспортування, або збут базових ресурсів, прибутки від цієї діяльності мають складати переважну більшість ВВП. Адже саме вони можуть задовольнити потреби суспільства, або відмовити в такій послугі, що буде автоматично легітимізувати їхню владу. Інші ж еліти, які будуть зорієнтовані на зміну моделей господарювання та розподілу, навіть при наявності зацікавленості в лібералізації та задоволенні потреб, зіштовхнуться із опором домінуючих еліт, а згодом і мас. Тобто еліти, що контролюють основну частину фінансових потоків таких країни, зможуть їх концентрувати задля реалізації власних політичних завдань, в тому числі для задоволення потреб суспільства, що має генерувати їх легітимність і позбавляти такої опонентів.

Таким чином, ми доходимо до висновку про те, що в основі типу політичного режиму, як складової політичної системи, лежать об'єктивні фактори економічної системи суспільства. Саме вони певним чином мотивують складання та трансформацію ціннісних наборів суспільства та еліт, а також детермінують забезпечення цих запитів з боку політичної системи та індивіда.

Список використаної літератури

1. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки / Р. Арон; пер. з фр. Г. Філіпчука. – К. : Юніверс, 2004. – 688 с.

2. Блинов А. С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующе-гося глобального порядка / А. С. Блинов – М. : МАКС Пресс, 2003. – С. 38–39.
 3. Буржуазная демократия остается единственной жизнеспособной системой / [інтерв'ю із Френсісом Фукуямом] // Коммерсант. – 26 января 2006. – С. 4.
 4. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт / Р. Дарендорф // Очерк политики свободы / перевод с немецкого Л. Ю. Панфиной. – М. : РОССПЭН, 2002. – 288 с.
 5. Долги по-арабски // Эксперт-Украина. – 15-21 октября 2007. – С. 42.
 6. Евангелие от Луки // Библия. – К. : Издательство Православной церкви Московского патриархата, 2007. – С. 765–782.
 7. Завадский М. Вечно вместе с партией / М. Завадский // Эксперт-Украина. – 2007. – 29 окт. – 4 нояб. – С. 60–65.
 8. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Ф. Закария ; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Ладомир, 2004. – 383 с.
 9. Ильин М. В. Новая жизнь традиционных укладов // Мегатренды мирового развития / М. В. Ильин ; Центр исследований постиндустриального общества. – М. : Экономика, 2001. – 458 с.
 10. Ковлер А. И. Кризис демократии? Демократия на рубеже XXI века / А. И. Ковлер. – М. : ИГП РАН, 1997. – 345 с.
 11. Короткий оксфордський політичний словник / [за ред. І. Макмілана]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 789 с.
 12. Маркс К. Экономико-философские рукописи 1844 г / Карл Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 48 т. – 2-е изд. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1974. – Т. 42. – 568 с.
 13. Раймонд Л. Визначення та розвиток демократії / Л. Раймонд // У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / за ред. Д. Гузіни ; гол. ред. серії і автор передм. Дж. Перлін ; наук. ред. О. Кокорська. – К. : Ай Бі; 2003. – С. 47–76.
 14. Рукавишников В. Политические культуры и социальные изменения. Международные сравнения / В. Рукавишников, Л. Халман, П. Эстер. – М. : Совпадение, 1998. – С. 345.
 15. Стукалин Ю. Хороший день для смерти / Юрий Стукалин. – М. : Гелеос, 2005. – 378 с.
 16. Фукуяма Ф. Всесвітня ліберальна революція / Френсис Фукуяма // Лібералізм: антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2002. – С. 1033-1043.
 17. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; [пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.
 18. Цыганков П. А. Международная политэкономия и неомарксизм / П. А. Цыганков // Лекция по курсу «Теории международных отношений» в МВШСЭН, 27 марта 2000. – С. 57–69.
 19. Чилкот Р. Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы / Роберт Чилкот. – [пер. с англ.] – М. : ИНФРА-М : Весь Мир, 2001. – 560 с.
 20. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения : в 3 т. – М. : Политиздат, 1986. – Т. 3. – 639 с.
 21. Wallerstein I. World-Systems Analysis / Immanuel Wallerstein // Social Theory Today / Ed. by A. Giddens & J. H. Turner. – Cambridge: Polity Press, 1987. – P. 309–324.
- Стаття надійшла до редакції 18.03.2011 р.

A. A. Cherepchenko

**OBJECTIVE FACTORS OF EMERGENCE AND TRANSFORMATION OF
POLITICAL REGIMES**

A political regime is determined by the economic opportunities of a society, which are caused by the modernity thereof, as well as that of a political system, which generates the legitimacy of a regime itself. Within the framework of the systems theory such dependency largely nullifies the subjective factors, even including political culture, thus governing directing the transformations of a political regime.

Key words: *political regime, modernization, political culture, legitimacy, subjective and objective political process factors.*

МОЛОДА НАУКА

УДК 930.1:94(475)"1655/1660"

Є. С. Горб

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ІСТОРІЇ «ШВЕДСЬКОГО ПОТОПУ» (1655–1660 РР.)

Аналізуються найбільш відомі міфи шведсько-польської війни 1655–1660 рр.: міф про винуватця «потопу», зраду Ієроніма Радзейовського та Януша Радзивіла, легенда про ясногорське диво. З'ясовуються причини та обставини виникнення кожної легенди.

Ключові слова: міфологізація історії, «шведський потоп», ясногорське диво, Кордецький.

Постановка проблеми. У середині XVII ст. Річ Посполита опинилася на краю загибелі. З двох боків її роздирали на шматки зовнішні вороги – Московська держава та Швеція, а з середини країна спустошувалася у тривалій війні з повсталим козацтвом. Проте найбільшим випробуванням для Польсько-Литовської держави стала саме війна зі Швецією, яка увійшла до історії під назвою «шведський потоп». Війна, яка вибухнула через необдумані династичні амбіції короля Яна II Казимира стала справжньою трагедією для Речі Посполитої. Війна зі Швецією скінчилася перемогою для Речі Посполитої, проте ціна цієї перемоги виявилася аж занадто високою. Втрати Польсько-Литовської держави у роки «шведського потопу» цілком дорівнюють втратам Польщі під час Другої світової війни. Зрозуміло, що навколо такої події, як шведсько-польська війна 1655-1660 рр. не могла не утворитися безлічі міфів, які і досі подекуди прослідковуються в історіографії.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема міфологізації історії «шведського потопу» не нова і неодноразово ставала предметом дослідження в польській історіографії. Однак розглядалися лише міфи створені польським письменником Генриком Сенкевичем (1846–1916 рр.), натомість міфологізація шведсько-польської війни з боку владних кіл Речі Посполитої практично не привертала увагу дослідників. Активне дослідження сен-кевичевських міфів «потопу» почалося в середині минулого століття. Серед дослідників проблеми варто відзначити Ольгерда Горку (1887–1955 рр.) [1] та Марцелія Космана (нар. у 1940 р.) [5], однак найбільш ґрунтовно міфи Генрика Сенкевича досліджувалися Адамом Керстеном (1930–1983 рр.), який навіть присвятив цій темі окрему монографію [3]. Однак, не дивлячись на досить значну історіографічну базу, окремі проблеми міфологізації історії «шведського потопу» досі не порушувалися дослідниками.

Метою статті є узагальнення доробку польської історіографії стосовно дослідження міфологізації шведсько-польської війни 1655–1660 рр., а також аналіз міфів створених владними колами Речі Посполитої, які не ставали предметом дослідження в історіографії.

Виклад основного матеріалу. Для початку необхідно окреслити коло міфів «потопу», що були проаналізовані, а саме: міф про те, що шведи винуватці війни, міф про зраду Ієроніма Радзейовського, так зване ясногорське диво та міф про зраду Януша Радзивіла.

Міф про шведів – винуватців війни та міфологізація постаті Ієроніма Радзейовського дуже тісно переплітаються між собою і тому їх необхідно розглядати в комплексі. Суть цієї легенди полягає у наступному: шведи нібито з 1652 р. планували агресію проти Речі Посполитої і всіляко провокували короля Яна II Казимира. Останній

всіляко намагався запобігти розв'язанню війни, проте всі засоби виявилися марними через афери підступного зрадника Ієроніма Радзейовського, який фактично підштовхнув шведського короля до війни. Насправді все було з точністю до навпаки.

На початку 50-х рр. XVII ст. шведський уряд ще не міг остаточно виділити мішень для майбутньої війни – це могла бути як Річ Посполита так і Московське царство, адже шведи мали претензії до обох цих держав. Саме тому дипломатія шведського канцлера Акселя Оксеншерни (1583–1654 рр.) була спрямована на пошук союзників проти Польщі та Московії. Однак восени 1651 р. стався кардинальний поворот політики Швеції в бік альянсу з ворогами Речі Посполитої, а саме з Семиградям, Турцією та Військом Запорозьким. Цей кардинальний поворот у великій мірі був спровокований королем Речі Посполитої Яном Казимиром. У Стокгольмі з великим занепокоєнням реагували на донесення про плани польського короля стосовно Інфляндії та Гданська, вбачаючи в них загрозу шведським інтересам. Вже навесні були отримані відомості про приготування до розширення і зміцнення позицій Речі Посполитої у балтійському регіоні, а подорож Яна Казимира до Гданська у вересні, після берестецької перемоги трактувалася шведами як активізація польської балтійської політики. Після укладення білоцерківської угоди не задіяна у військових діях польська армія могла бути скерованою проти Швеції.

Переговори між Швецією та Річчю Посполитою, які розпочалися 1 липня 1651 р. у Любеку також не зсувалися з мертвої крапки. Ян Казимир дав таємну інструкцію польським представникам на переговорах, аби ті всіляко затягували та блокували наради [2, 317-318, 321]. Однак до 1654 р. Швеція так і не пішла на конфлікт. Фатальну помилку, яка призвела до кривавої війни зробив ніхто інший як сам Ян Казимир.

Поштовхом до загострення відносин між двома дворами стало зречення шведської королеви Христини Ваза (1626–1689 рр.). Лещіцький воєвода Ян Лещінський (1603–1678 рр.) після отримання відомостей про зречення королеви Христини на користь Карла Густава Віттельсбаха (1622–1660 рр.) висловився на користь того, аби Ян Казимир відмовився від претензій до шведської корони та піти на порозуміння зі Швецією проти Московії. Що натомість вчинив король, отримавши звістку про зречення Христини? Він затримав визначеного офіційного посла, який мав їхати до Стокгольму і підняти проблему московської загрози, яка об'єднувала обидві держави і вислав приватного посланця який мав запротестувати проти передачі трону Карлу Густаву. Виступ королівського посланця викликав у Швеції якнайгірші враження. Коли вже після коронації Карла Густава Ян Казимир направив того ж посла з пропозиціями дружби та миру, то отримав надзвичайно гостру відповідь Акселя Оксеншерни з вимогою вибачень за висловлювання польського короля підчас зречення Христини. Канцлер навіть погрожував війною якщо не буде направлено офіційне польське посольство з вибаченнями. Однак конфлікт був вже неминучий і Ян Казимир зробив усе, щоб його прискорити [2, с. 367].

Яка ж роль у цьому конфлікті відводилася опальному коронному підканцлеру Ієроніму Радзейовському (1612–1667 рр.). На початку 1652 р., Ієронім Радзейовський, колишній фаворит короля був вимушений покинути Польщу через особистий конфлікт з Яном Казимиром. Після кількомісячних поневірянь Європою він зупинився у Швеції де був ласкаво прийнятий тодішньою королевою Христиною. Радзейовський не був настільки впливовою особою в Речі Посполитій, щоб зацікавити шведський уряд своїми впливами на магнатів. Він був цікавим з іншого боку – як посередник у контактах з козаками, можливими союзниками у майбутній війні з Річчю Посполитою, або Московською державою. Ієронім підтримував постійні стабільні контакти з верхівкою козацтва ще з другої половини 40-х рр. XVII ст. і користався неабияким впливом у середовищі старшини. У більшій мірі Ієронім Радзейовський не цікавив

шведів, адже в Речі Посполитій він не користувався підтримкою і не мав особливого впливу серед шляхти та магнатерії.

Таким чином стає зрозумілим що цей міф був створений королем Яном Казимиром та його оточенням, щоб зняти з себе відповідальність за тривалу кровопролитну війну, оскільки Яна Казимира і без того ненавиділа шляхта та магнати.

Наступна легенда – літературна і належить перу Генрика Сенкевича. Мова йде про так зване ясногорське диво, яскраві та барвисті описи якого надовго закріпилися в історіографії та суспільній свідомості поляків.

Шведські війська в короткий час опанували терени Речі Посполитої. Цьому сприяло підданство польської шляхти та духовенства, які масово переходили на бік ворога. Не менш блискавично як Карл Густав окупував Польщу він так само швидко залишив її. Частина істориків, особливо у XVIII-XIX ст. переломним моментом в історії «потопу» вважали героїчну оборону Честохови. Похвалу честоховській вікторії співали письменники, а серед них Генрик Сенкевич.

Сенкевичевський «Потоп» усталив у польському суспільстві образ великої облоги, надзвичайної відваги оборонців та героїзм постаті Августина Кордецького. Так зародився міф, який дуже мало спільного має з історичною дійсністю. Ось як на сторінках «Потопу» промовляв ксьондз Кордецький до обложених, коли ясногорський кляштор оточили шведи: «Брами пекельні не переможуть сили небесної. Заспокойтеся та наберіть відваги у серця. Не ступить нога єретика у ті святі мури. Не будуть лютери та кальвіни чари свої справляти у цій оселі честі та віри» [6]. Те, що було насправді, вражає своєю протилежністю всьому вищесказаному.

7 листопада 1655 р. Августин Кордецький добровільно визнав владу шведського короля Карла Густава. В нагороду Кордецький отримав від шведів лист, який гарантував безпеку ясногорського кляштору. Не дивлячись на визнання влади Карла Густава Кордецький відмовив польсько-шведським відділам у вступі до кляштору, проте мотивом його вчинку був всього-навсього страх позбавитися коштовностей кляштору! [8] Пізніше, у 1658 р. преор Кордецький написав похвалу самому собі під титулом «Нова Гігантомахія», в якій окрім міфологізації ясногорського епізоду, приписав собі низку інших досягнень [4]. Неправдивими є перекази про керування Кордецьким обороною, оскільки він не міг цього робити, бо за освітою був лектором моральної теології.

Наступним шокуючим фактором був склад загону, що взяв в облогу кляштор. Під Ясною Горою знаходився відділ, який налічував від 1500 до 2000 чол., з яких половину (1000 жовнірів) становила польська кавалерія під командуванням поляка – полковника Вацлава Садовського!

Ясногорський кляштор у Честохові в XVII ст. не був навіть фортецею у повному розумінні цього слова. Не мав він також великого стратегічного значення. Він знаходився недалеко від кордону з Силезією, однак не виконував оборонної функції і ніколи не входив у систему прикордонних укріплень [8].

Ця псевдогероїчна легенда настільки зрослася з реальністю у народній свідомості поляків, що після багатьох століть омани вже дуже важко ввести в обіг історичну правду. Скоріш за все ясногорське диво назавжди залишиться правдою для багатьох поколінь поляків. Легенда про героїчну оборону Честохови у 1655 р. стала частиною національної ідеї, національної свідомості. Врешті-решт вона зробила Честохову своєрідним брендом для Польщі, який продовжує приваблювати тисячі туристів та паломників до кляштору.

Міф про зраду Януша Радзивіла став синтезом двох легенд створених королівським оточенням та знову ж таки Генриком Сенкевичем. Письменник зображує образ князя Януша виключно негативно. Він зазначав, що Радзивілом керувала пиха та бажання стати королем. Сенкевич наголошував на тому, що Кейданський акт,

підписаний Янушем Радзивілом, який передавав Литву під протекторат Швеції викликав спротив більшої частини шляхти Великого князівства Литовського. Військо збунтувалося проти князя і відмовилося його підтримувати [6].

Януш Радзивіл (1612–1655 рр.) дійсно здавна був ворогом короля Яна II Казимира, однак зовсім не через свою пиху та бажання самому стати королем. Починаючи з 1569 р., з моменту об'єднання Корони Польської та Великого князівства Литовського у «федерацію обох народів» на рівних засадах, литвини поступово відходили на другий план, титульною нацією вважалися поляки. Зрозуміло, що це не влаштовувало литовців, серед яких ще жила пам'ять про самостійне державне життя. Януш Радзивіл намагався відновити права литвинів, як рівноправних суб'єктів федерації. Окрім цього, князь Януш належав до кальвіністської лінії роду – біржанських Радзивілів і всіляко захищав права різновірців, а саме кальвіністів, лютеран, аріан та православних. Король Ян Казимир був зятятим католиком, а до того ж зятятим єзуїтом і зрозуміло не міг цього терпіти.

Кейданський акт був підписаний через безвихідну ситуацію у якій опинився Радзивіл. Починаючи з 1654 р. князь Януш виключно своїми силами вів війну з Московським царством, а Польща не надавала у цій війні жодної допомоги. Радзивіл протримався більше року, не дивлячись на те що сили ворога переважали сили литовців майже у 10 разів! Коли почалася війна зі Швецією то Велике князівство Литовське опинилося між двох вогнів. Януш Радзивіл більше не міг триматися і обрав менше зло, те, що було йому ближче – союз з протестантською Швецією.

Литовська шляхта всіляко підтримувала князя, адже Кейданський акт був гарантією недоторкання шляхетських маєтків. Військо збунтувалося проти Януша Радзивіла значно раніше, ніж був підписаний договір у Кейданах – у вересні 1655 р. (акт підписаний 20 жовтня 1655 р.) і абсолютно не через відмову підтримати про шведську політику Януша Радзивіла. Причиною повстання стала відсутність платні. Коронний скарб відмовив у видачі платні литовському війську і рекомендував їм обійтися своїми коштами. Радзивіл скільки міг стільки утримував армію за рахунок своїх маєтків! Після того як московські війська зайняли більшу частину Великого князівства Литовського утримувати армію більше не було чим [7, с. 219-242].

Висновки. Таким чином, історія «шведського потопу» у значній мірі є великим міфом інспірованим у першу королю Яном Казимиром та його оточенням задля виправдання своєї безглуздої та невдалої політики та намаганням спихнути всю вину на таких псевдозрадників як Ієронім Радзейовський та Януш Радзивіл, через що їх імена до сьогодні в Польщі є синонімами зради. Другим видатним міфотворцем став письменник Генрик Сенкевич, який створив найбільш стійкі та відомі легенди «потопу» через специфіку історичних джерел, що ним використовувалися, а також через прагнення вписати події у загальну героїчну концепцію своїх творів де не було місця зраді священників чи облозі польського кляштору тими ж польськими військами.

Тема має широкі перспективи подальшого дослідження. Зокрема необхідно прослідкувати етапи творення кожного з окреслених міфів від їх народження до закріплення у суспільній свідомості поляків. Було б також доцільним проаналізувати міфологізацію історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.

Список використаної літератури

1. Gorka O. Gorale «Potopu» w fantazji i rewelacjach historyków / Olgierd Gorka // Problemy. – 1955. – nr. 1. – S. 11-19.
2. Kersten A. Hieronim Radziejowski. Studium władzy i opozycji / Adam Kersten. – Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1988. – 686 s.

3. Kersten A. Sienkiewicz, «Potop,» historia / Adam Kersten. – Warszawa: Panstwowe Wydawn. Naukowe, 1966. – 299 s.
4. Kordecki A. Pamie_tnik Oble_zenia Cze_stochowy 1655 r. – Warszawa: Drukarnia A. T.Jezierskiego, 1900. – 144 s.
5. Kosman M. Na tropach bohaterow «Trylogii» / Marcelli Kosman. – Warszawa: Ksiazkai Wiedza, 1986. – 360 s.
6. Sienkiewicz H. Potop [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pl.wikisource.org/wiki/Potop>.
7. Wisner H. Janusz Radziwill 1612-1655 / Henryk Wisner. – Warszawa: MADA, 2000. – 272 s.
8. Wronski P. Cud jasnogorski [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wyborcza.pl/1,75478,3072015.html>.
Стаття надійшла до редакції 10.03.2011 р.

E. S. Gorb

**MYTHOLOGIZING THE HISTORY OF THE «SWEDISH DELUGE»
(1655–1660)**

Analyzes the most famous myths of the Swedish-Polish war of 1655–1660 years. : the myth of the perpetrators of «deluge», betrayal Hieronim Radziejowski and Janusz Radziwill, the legend of Jasna Gora miracle. The clarified reasons and circumstances of each legend.

Key words: *mythologizing of history, «swedish deluge», miracle of Jasna Gora, Kordetsky.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- АГЄЄВА ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА – старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету
- БАГАТІКОВА ОЛЕНА ВАДИМІВНА – студентка історичного факультету Маріупольського державного університету спеціальності історія
- БАЛАБАНОВ КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор політичних наук, професор, член – кореспондент НАПН України, ректор Маріупольського державного університету, Почесний консул Республіки Кіпр в Маріуполі
- БУЛИК МАКСИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ – старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету
- ВОЛОНИЦЬ ВІРА СТЕПАНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
- ГАВРИЛОВА НІНА ВАСИЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету
- ГОРЬ ЄВГЕН СЕРГІЙОВИЧ – студент історичного факультету Маріупольського державного університету спеціальності історія
- ДЕГТЕРЕНКО АНАСТАСІЯ МИКОЛАЇВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Маріупольського державного університету
- КОРОБКА ВАДИМ МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історичних дисциплін Маріупольський державний університет
- КОРОБКА ЮЛІЯ ВІТАЛІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольський державний університет
- НОВІКОВА СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.
- ПАПАЗОВА АНЖЕЛА МИКОЛАЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольський державний університет
- ПАХОМЕНКО СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету
- ПОДГАЙКО МАРІЯ КОСТЯНТИНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
- РЕЄНТ ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України.
- РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ – доктор історичних наук, професор кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
- РОМАНЦОВА НАТАЛЯ ІВАНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін
- РЯБІНІН ЄВГЕН ВАДИМОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Маріупольського державного університету
- ТАРАСОВ СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
- ЧЕРЕПЧЕНКО ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ – старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету
- ШЕВЧЕНКО ВАЛЕНТИНА ВІТАЛІЇВНА – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX століття Інститут історії України НАН України

ШИПІК НАТАЛІЯ ФЕОФАНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- *висновок* з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- резюме англійською мовою (курсив).

Для публікацій іншими мовами резюме українською обов'язкове.

3. *Вимоги до оформлення тексту:*

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 6 до 12 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1, поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм;

- *перелік літературних джерел* розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Список використаної літератури* і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»;

- *щодо символів*. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «»», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- *посилання на літературу* в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно

подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті:

УДК 371.13(495)

Н. О. Постригач

**ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ ГРЕЦЬКОЇ СИСТЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В
КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ**

Процес реформування педагогічної освіти відбувається у європейських країнах різними темпами, має суттєві специфічні особливості. Однак, розробка єдиних стандартів якості педагогічної освіти, професійного розвитку та педагогічної діяльності є запорукою того, що система педагогічної освіти Греції рухається у напрямі все більшої відповідності діяльності вчителя актуальним потребам освітньої політики інших національних держав та Європейського регіону в цілому.

Ключові слова:

Текст статті

Список використаної літератури

1.
2.

Дата надходження до редакції

N. Postrygach

**MAIN ACHIEVEMENTS OF THE GREEK SYSTEM OF PEDAGOGICAL
EDUCATION IN THE CONTEXT OF MODERN EUROPEAN EDUCATIONAL
POLICY**

In the article the main achievements of Greek system of pedagogical education in the context of modern European educational policy are analyzed. The author underlines, that educational policy will be effective if it practices in schools every day and corresponds to the long-term requirements of its national educational system.

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 1

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.наук., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:
Відповідальний редактор – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Заступник відповідального редактора – к.філос.н., доц. С. В. Янковський
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. С. П. Пахоменко

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників, 129а
тел.: (0629)34-60-93; e-mail: istfak_mdgu@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.4

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»
87510, м.Маріуполь, Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей